

**UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK SOCIOLOGIJU**

**„OBRAZOVANJE I (NE) ZAPOSLENOST MLADIH U BOSNI I
HERCEGOVINI/ SLUČAJ KANTONA SARAJEVO“**

MAGISTARSKI RAD

Kandidat:

Mehmed Muharemović

Indeks broj:378

Mentor:

Prof. dr.Senadin Lavić

Sarajevo, decembar, 2018.

PREDGOVOR

U ovom radu govorimo o tržištu rada, odnosno povezanosti obrazovanja i stope zaposlenosti. Naime, konkretnije rečeno u ovom magistarskom radu bavimo se istraživanjem položaja mladih sa posebnim osvrtom na Kanton Sarajevo iz perspektive stručne spreme, odnosno nivoa obrazovanja, u smislu determiniranosti i pozitivne korelacije između stepena edukacije i pronalaska posla na tržištu rada. Obrazovne institucije imaju odgovornost da učenike osposobljavaju za njihovu budućnost, te da tretiraju problem (ne)zaposlenosti mladih kao važnu temu, što čine na dva načina. Prvi je da učenici stiču vještine i znanja tražena na tržištu rada kroz redovni obrazovni proces, a drugi je sticanje znanja vezana za situaciju na tržištu rada, te na čine traženja zaposlenja. Mi ćemo propitati i činjenice da li je i u kojoj mjeri a s namjerom ostvarivanja drugog cilja razvijena metodologija za rad na ovu temu unutar redovnog obrazovnog sistema.

Ključne riječi: Obrazovanje, zaposlenost nezaposlenost, stopa, edukacija, rad, tržište, znanje, specijalizacija, vrijednosti;

Sadržaj

PREDGOVOR	3
I DIO: TEORIJSKO- METODOLOŠKI OKVIR RADA	6
Problem istraživanja	6
Predmet istraživanja.....	8
Teorijska osnova istraživanja.....	9
Ciljevi istraživanja	10
Naučni ciljevi	10
Društveni ciljevi.....	11
Sistem hipoteza	12
Generalna hipoteza	12
Posebne hipoteze.....	12
Metode i tehnike istraživanja.....	12
Vremenski i prostorno određenje istraživanja	14
Gantogram aktivnosti pri izradi magistarskog rada.....	15
II DIO: TEORIJSKO HISTORIJSKI OSVRT	17
Oporavak od krize bez stvaranja novih radnih mjesta.....	17
Strukturna nezaposlenost	18
Činjenica: 0.3 ili 0.5 miliona poslova daleko od EU	20
Neaktivnost stanovništva	21
Država kao najveći i vjerovatno najatraktivniji poslodavac.....	23
III DIO: EMPIRIJSKI PREGLED.....	26
Metodologija i pregled.....	26
Stanovništvo.....	27
Starosna struktura stanovništva	28
Migracija stanovništva.....	33
Imigracija.....	34
Radno sposobno stanovništvo.....	38
Učešće u radnoj snazi	40
Nezaposlenost	43
Zaposlenost	48
Regionalne razlike Kanton Sarajevo.....	55
IV DIO: PROCJENA KARAKTERISTIKA NEFORMALNE EKONOMIJE I ONIH KOJI U NJOJ PARTICIPIRAJU.....	62
Procjena veličine neformalne ekonomije.....	65

Procjena veličine neformalne zaposlenosti.....	68
Kako se nositi sa neformalnošću?.....	75
V DIO: OBRAZOVANJE I ISHODI TRŽIŠTA RADA.....	78
Veza između obrazovanja i zaposlenosti.....	78
Obrazovanje i tržište rada: rodna perspektiva.....	84
Neravnoteža na tržištu rada.....	86
Stručno obrazovanje u BiH.....	91
Edukacija odraslih.....	93
ZAKLJUČAK	99
LITERATURA.....	101
Knjge.....	101
Internet izvori.....	105
POPISI	106
Slike	106
Tabele i grafikoni.....	106
Skraćenice.....	108
PRILOZI.....	110
Biografija kandidata.....	110
ZAHVALNICA	110

I DIO: TEORIJSKO- METODOLOŠKI OKVIR RADA

Problem istraživanja

U ovom magistarskom radu bavimo se istraživanjem položaja mladih sa posebnim osvrtom na Kanton Sarajevo iz perspektive stručne spreme, odnosno nivoa obrazovanja, u smislu determiniranosti i pozitivne korelacije između stepena edukacije i pronalaska posla na tržištu rada. Obrazovne institucije imaju odgovornost da učenike osposobljavaju za njihovu budućnost, te da tretiraju problem (ne)zaposlenosti mladih kao važnu temu, što čine na dva načina. Prvi je da učenici stiču vještine i znanja tražena na tržištu rada kroz redovni obrazovni proces, a drugi je sticanje znanja vezana za situaciju na tržištu rada, te na čine traženja zaposlenja. Mi ćemo propitati i činjenice da li je i u kojoj mjeri a s namjerom ostvarivanja drugog cilja razvijena metodologija za rad na ovu temu unutar redovnog obrazovnog sistema.

Pravo na rad se često pogrešno razumijeva kao pravo na posao. Kao standard ljudskih prava, ono u svojoj osnovi znači da država mora obezbijediti pristup radu svima bez diskriminacije i poduzeti konkretne mjere za povećanje broja radnih mjesta te osigurati pravedne uslove rada, ali ne i da svako mora dobiti posao. Važne dimenzije prava na rad su one koje osiguravaju dostojanstven rad, odnosno:

1. pristojne uslove rada,
2. pravednu nadoknadu za izvršen rad,
3. pravo na plaćen odmor,
4. zaštitu od iskorištavanja i diskriminacije na radnom mjestu, te pravo na udruživanje u sindikate i
5. pravo na stupanje u štrajk onda kada uslovi rada nisu pravedni.

Ova prava su definirana kako Univerzalnom deklaracijom o pravima čovjeka, tako i Međunarodnim paktom o ekonomskim socijalnim i kulturnim pravima iz 1966. čijom je članicom Bosna i Hercegovina postala još davne 1971. godine.

Zakonom o mladima Federacije Bosne i Hercegovine (Službene novine Federacije BiH 36/10) i Zakonom o omladinskom organizovanju Republike Srpske (Službeni glasnik RS 98/04, 119/08, 1/12) precizira se da su mladi osobe u životnoj dobi od navršanih 15 do navršanih 30 godina starosti. Stopa nezaposlenosti u BiH je daleko viša od prosjeka EU i drugih značajnih ekonomskih asocijacija u svijetu, a kontinuirani rast nezaposlenosti je najsloženiji ekonomski, socijalni i razvojni problem sa kojim se BiH suočava.

Problem istraživanja treba biti široko postavljen i sagledati druge aspekte koji mogu dovesti u korelaciju zaposlenje i nivo stručne spreme- stepen obrazovanja, te druge determinirajuće vrijednosti do kojih dođemo tokom samog istraživanja. Iz prelinimarnog istraživanja utvrdili smo i da se resorno Ministarstvo bavi ovom problematikom te imamo i niz izjava koje potvrđuju našu opravdanost bavljenja ovim problemom. Naime, "Najveći problem predstavlja to što bi oko 37 posto mladih otišlo u inostranstvo zauvijek, 34 posto mladih bi otišlo na duži period kada bi im se za to pružila prilika, a već 18 posto mladih je poduzelo konkretne korake za odlazak iz zemlje. Mladi su zainteresirani i za politiku, uglavnom na nivou BiH, pa i na lokalnom nivou, dok ih entitetska vlast i EU ne zanimaju. Većina mladih informira se preko interneta, te slobodno vrijeme provodi u kafićima, šetnji, gledanju televizije i čitanju knjiga. Naročito je zabrinjavajuće da oko sedam posto mladih sedmično posjećuje kladionice. Ti podaci pokazuju da sve veći broj mladih postaje ovisno o kockanju", navedeno je između ostalog u Analizi potreba i problema mladih.¹

Naš problem istraživanja ogleda se i u propitivanju implementacije ranije donešene legislative po pitanju položaja mladih u društvu, posebno u Kantonu Sarajevo. Donošenjem Zakona o mladima Federacije Bosne i Hercegovine 2010. godine svi nivoi vlasti obavezali su se kreirati i usvojiti strategiju prema mladima, koja predstavlja dokument institucija vlasti s programskim pristupom djelovanjima prema mladima, što uključuje definirane probleme i potrebe mladih, strateške pravce djelovanja te ciljeve strategije i mjere za realizaciju ciljeva strategije. Navedenim zakonom je također propisano da se strategije oblikuju na osnovu analize položaja i potreba mladih, koja

¹<http://vlada.ks.gov.ba/aktuelnosti/novosti/rezultati-istrazivanja-potreba-i-problema-mladih-u> (Pristupljeno: 03.04.2018).

mora biti sačinjena na osnovu stručnog istraživanja o položaju i potrebama mladih za onaj nivo vlasti za koji se kreira strategija. Stoga, analiza koju planiramo provesti u samom radu u biti predstavlja prvi korak u procesu identificiranja problema koji mogu biti dio strategije prema mladima Kantona Sarajevo, koji dosad nije ni imao ozbiljniji strateški dokument posvećen mladima.

Predmet istraživanja

Predmet istraživanja jeste istražiti zavisnost između zaposlenosti i obrazovanja mladih- posebno na području Kantona Sarajevo. Naime, mladi u strukturi stanovništva treba da igraju vrlo značajnu ulogu. Naime i migracije, te iseljavanje zbog dređenih nepovojnih prilika mijenjaju demografsku sliku, a samim tim i ekonomske fakotre određenog bilo grada ili države. Svjedoci smo čestih analiza prema kojima se ustanovljava kako stanovništvo BiH ubrzano stari, zbog pada prirodnog priraštaja, sve dužeg prosječnog životnog vijeka i emigracije mladih zbog ekonomskih razloga i nenuspjehnog traganja za poslom. Procjenjuje se da je više od 12 procenata stanovnika BiH starije od 65 godina.

Predmet istraživanja jeste i analiza trenutnog stanja koje je prema preliminarnoj analizi sadržaja u vrlo lošem položaju. Možemo tvrditi kako ozbiljen analize rade i druge države po pitanju BiH jer su dati pokazatelji niza budućih dešavanja sa političkom pozadinom: „Centralna obavještajna agencija (CIA) objavila je nimalo ohrabrujuće podatke koji se tiču Bosne i Hercegovine. Naime, CIA je svrstala BiH kao vodeću zemlju svijeta koja ima najveću stopu nezaposlenosti mladih ljudi. Riječ je o informacijama koje koriste američke vlasti, a u kojima se može vidjeti jasan pregled demografije, geografije, privrede i vojnih struktura zemalja svijeta. Posebno je naglašen problem nezaposlenosti mladih u od 15-24 godine, a BiH se nažalost našla na vrhu liste. Prema tim podacima nezaposlenost mladih u BiH iznosi 62,8 posto, ali treba naglasiti

da su se oni promijenili sada, jer su kao relevantni podaci korišteni oni iz 2012. godine.“²

Teorijska osnova istraživanja

Teorijsku osnovu ovog istraživanja čine saznanja iz nauke i struke o problemu i predmetu istraživanja. Teorijsko određenje predmeta istraživanja odnosi se na precizno definiranje pojmova bitnih za ovo istraživanje, te njihovog značaja.

Osnovne kategorijalne odredbe ovog predmeta istraživanja su:

1. mlade osobe (mladi),
2. zakonska legislativa
3. obrazovni sistem
4. zaposlenost

Važno je istaći da je riječ o intradisciplinarnom istraživanju, tj. biti će provedeno u okviru nauke o socijalnom radu sa osloncem na saznanja iz drugih nauka, kao što su sociologija, pedagogija, psihologija, pravo i slično. Dosadašnje teorijske spoznaje na osnovu eventualnih ranijih istraživanja su vrlo oskudna. Mi smo pronašli istraživanje koje je provedeno u junu 2016., anketirano je 777 mladih od 13 do 30 godina, a rezultati predstavljaju prvi korak u izradi Strategije prema mladima u KS-u.“³

²<http://avaz.ba/vijesti/bih/293614/porazavajuci-izvjestaj-cia-e-bih-ima-najvecu-stopu-nezaposlenosti-mladih-u-svijetu> (Pristupljeno: 03.04.2018).

³<http://tuzlanski.ba/infoteka/istrazivanje-mladi-u-kantonu-sarajevo-u-vrlo-losem-polozaju/> (Pristupljeno: 03.04.2018).

Iz dosadašnjih istraživanja izdvojili bi činjenice koje ćemo propitivati i u našem istraživanju:⁴

1. Broj srednjoškolaca je opao za 23 posto, a kao razloge navela je odlazak mladih iz zemlje.
2. Čak 60 posto mladih žena i 45 posto muškaraca nisu u mogućnosti da doprinesu kućnom budžetu, a njih 23 posto iz vangradskih sredina ne raspolažu ni džeparcem.
3. Činjenice iz predhodnog istraživanja govore da bi 37 posto mladih zauvijek otišlo iz BiH, dok je njih 18 posto poduzelo konkretne korake za odlazak.
4. Mladi slobodno vrijeme uglavnom provode u kafićima ili šetnji, a da čak 24 posto mladih posjećuju kladionice ili kockarnice.
5. Iz populacije mladih 12 posto je vjenčano, a samo ih osam posto ima djecu, dok ih većina, 72 posto živi u stanu ili kući koji su u vlasništvu roditelja.

Ciljevi istraživanja

Naučni ciljevi

Nedovoljno saznanja o ovome problemu uslovljava nivo naučnog cilja koji želimo ostvariti ovim istraživanjem. U prvom redu biti će primjenjena naučna deskripcija. Naučnom deskripcijom će biti opisano stanje datog problema na navedenom području. Kao drugi naučni cilj primjenjivat će se naučna klasifikacija i tipologizacija kako bi se odredile osobe koje su kategorije mladih izložene riziku nezaposlenosti, te siromaštva. Naučni cilj istraživanja je da se dođe do relevantnih podataka koji će pomoći da se sadašnja situacija popravi. Ovo istraživanje će pomoći da ne oskudjevamo podacima koji su naučni i kao takvi relevantni.

⁴ Ibidem.

Naučni cilj vezan je za analizu putem koje planiram predstaviti novu naučnu građu, koja može dovesti i do novih naučnih spoznaja. Sa stalnim opadanjem rejtinga u pogledu lakoće poslovanja, sa smanjenim stranim investicijama i padom kreditnog rejtinga kao posljedicom trajne političke krize i izostanka ekonomskog razvoja, Bosna i Hercegovina prema službenim podacima ima stopu nezaposlenosti mladih koja u posljednjih 5 godina do 2018 godine bilježi stalni rast, sa prvobitne stope više od 54 posto u 2012. godini, odnosno 57,9 posto u prvoj polovici 2013. godine, pa sve do kraja 2017.⁵ Stope nezaposlenosti i dalje ostaju visoke iako su zabilježeni veliki odlasci mladih ljudi iz BiH. Razlo ovog stanja pronalazimo u činjenici da BiH naputaju osobe koje su već uposlene i koje su visokoobrazovan kadar, poput ljekara specijalista, inženjera i sl, a radi boljih uslova rada na stranim tržištima.

Društveni ciljevi

Istraživanjem će se definirati uzroci nezaposlenosti mladih osoba, te vrste izazova sa kojima su suočeni isti. Rezultati istraživanja mogu pomoći u smislu prevencije nezaposlenosti, te siromaštva mladih osoba, ali i donošenje propisa i mjera u cilju kvalitetnije zaštite i pronalaženja rješenja.

Društveni ciljevi ovog istraživanja su dobijanje podataka o broju mladih osoba koji su na birou, te aktivno tragaju za poslom ili su izloženi siromaštvu, te mladim osobama koji žive na granici siromaštva, razvijanje društvene svijesti i odgovornosti te solidarnosti prema mladim osobama koje žive na margini, te edukaciju mladih osoba o njihovim pravima i mogućnostima za određeno djelovanje po pitanju sufinansiranja samozaposlenja i sl. u vidu start up malih preduzeća, te na kraju uvidjeti da li postoji volja i želja za takvim aktivnostima.

⁵ South East Europe Regular Economic Report No. 4, Svjetska banka, juni 2013.godine.

Sistem hipoteza

Generalna hipoteza

- ✚ **H.1.** Mladi u Kantonu Sarajevu suočeni su sa malom potražnjom radne snage bez obzira na nivo obrazovanja i stručnu spremu.

Posebne hipoteze

- ✚ Nemogućnost ostvarivanja prava na zaposlenje direktno utiče na socio-ekonomski položaj mladih.
- ✚ Institucionalni sistem nije u stanju da adekvatno odgovori i stvori određenu zdravu poduzetničku klimu povoljnu za poslovanje i otvaranje investicija, koje imaju za cilj između ostalog i kreiranje novih radnih mjesta.
- ✚ Tržište rada u Kantonu Sarajevo nema izgledne perspektive pri sadašnjim aktuelnim politikama koje se vode, a izraženim u konkretnim smjericama i projektima delegiranih od strane institucija povezanih sa Vladom Kantona Sarajevo.

Metode i tehnike istraživanja

Ovako složena pitanja naravno nalažu i složeniju metodologiju rada koja će samim tim osim prvenstvene analize teksta (članaka, eseja, naučnih radova) podrazumijevati i sistematsko praćenje problema koje imaju starije osobe, a samim tim pratit će se i uzroci koji dovode do siromaštva, te mjere za njeno suzbijanje. U ovom istraživanju koristit će se metoda analize sadržaja, te će se organizirati po potrebi i anketa na reprezentativnom uzorku kojom će se također pokušati otkriti u kojem obimu je nezaposlenje mladih determinirano određenim faktorima, te u kojoj mjeri je prisutno i kojim načinima i metodama je moguće suzbiti isto. Dakle, istraživanje će se obaviti na

temelju uzorka ispitanika koji obuhvata mlađe osobe koje žive na području Kantona Sarajevo.

U znanstvenom istraživanju, formulaciji i prezentaciji rezultata istraživanja u master tezi koristit će se odgovarajuće kombinacije brojnih **općih znanstvenih metoda**, kao što su:

(a) analitičko-sintetička metoda primjenjivat će se u svim fazama istraživanja.

(b) statistička metoda bit će korištena uz ograničenja uvjetovana istraživanjem isključivo kvantitativnih sadržaja. Primjenom ove metode kvantificirat će se saznanja o prostornim, vremenskim angažiranjima vezanim za rezultate koje posmatramo, u našem slučaju mladi, obrazovanje i zaposlenost. Također, primjena ove metode bit će u kvantitativnoj obradi podataka, dobijenih eventualnom anketom, ali i sagledavanja drugih pokazatelja. Sporedna primjena statističke metode bila bi u obradi podataka dobijenih analizom sadržaja;

(c) komparativnom metodom bit će sagledani različiti pristupi u razmatranju navedene problematike i vršit će se međusobno uspoređivanje formalnih i sadržajnih svojstava, sličnosti i razlike, prednosti i nedostaci u radu kako vlasti i institucija, tako i drugih aktera prilikom kreiranja javnih politika.

Posebne metode koje će se koristiti u ovom istraživanju su:

(a) Metoda studije slučaja

(b) Analiza

(c) Sinteza

(d) Klasifikacija kao znanstvena metoda bit će korištena tokom sređivanja i obrade podataka i izrade saopćenja radi definiranja i sistematizacije svih pojmova. Povratnom spregom nakon istraživanja primjenom ove metode moguća je provjera operacionalnog određenja predmeta istraživanja i svake pojedinačne hipoteze;

(e) Generalizacija, kao znanstvena metoda, bit će korištena kako bi se formirao opći stav o doprinosu koji mladi nude tržištu rada, a posebno sa aspekta

stepena i vrste op obrazovanja sa jedne strane, te vladavine zakona i sprovođenjem određenih ciljeva i politike društva sa druge strane.

Znanstvena građa koja će se koristiti pri izradi master teze temeljit će se, prije svega, na:

- ✚ primarnim podacima dobijenim kroz provedene neposredne istraživačke aktivnosti (empirijski aspekt istraživanja) putem studija slučaja i ankete;
- ✚ relevantnoj naučnoj literaturi (teorijski aspekt istraživanja) i
- ✚ sekundarnoj literaturi iz brojnih izvješća, novinskih natpisa, kako iz Bosne i Hercegovine, tako i iz inozemstva.

Vremenski i prostorno određenje istraživanja

Ovo istraživanje se odnosi na Kanton Sarajevo i za njegovo provođenje biti će neophodan vremenski period od 2 mjeseca.

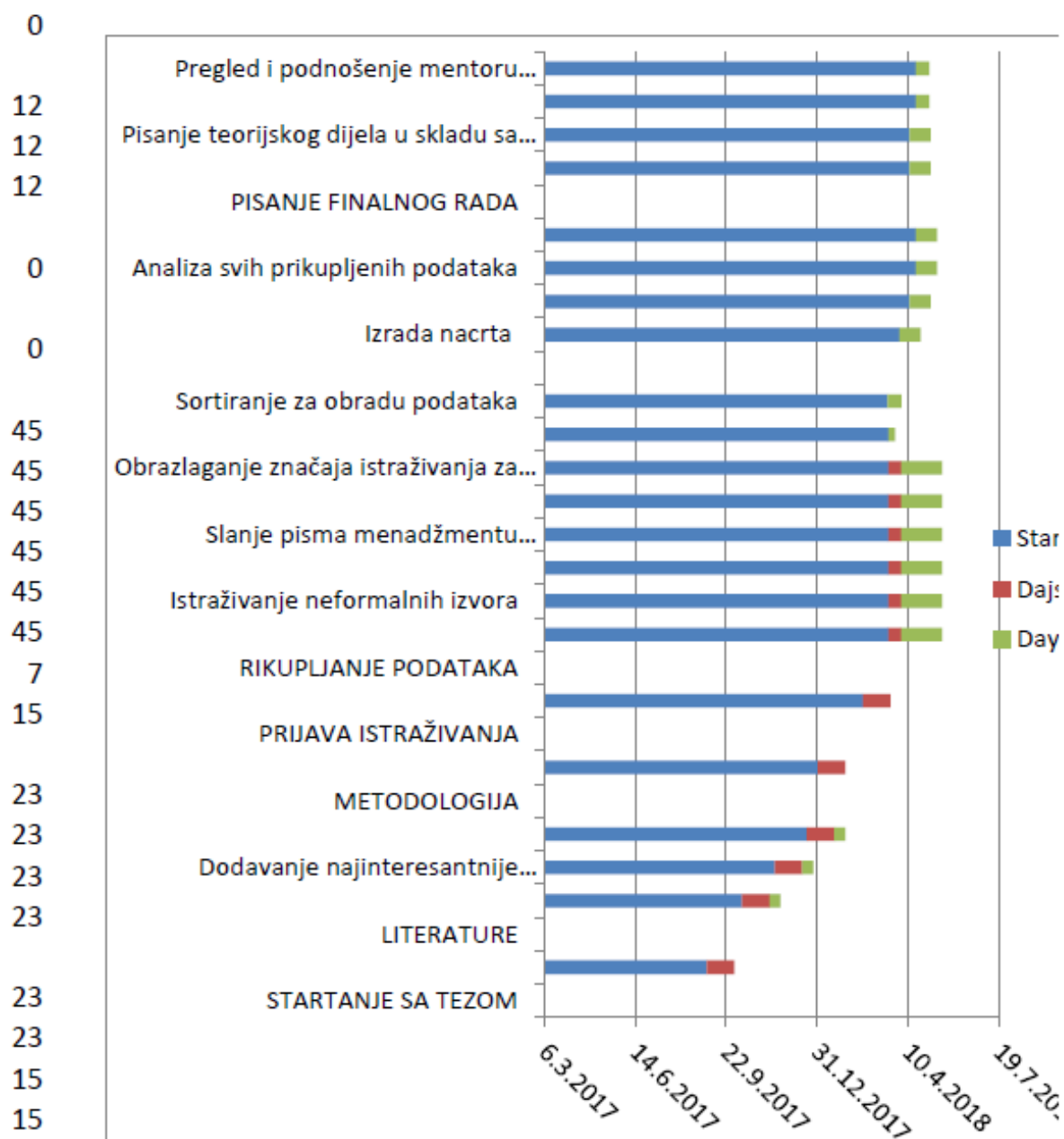
Istraživanje je moguće podijeliti u četiri etape:

1. Izrada projekta istraživanja i anketnog upitnika
2. Prikupljanje podataka
3. Obrada i analiza prikupljenih podataka
4. Izvođenje zaključnih razmatranja.

Istraživanje će obuhvati područje Kantona Sarajevo jer je Kanton Sarajevo najmnogoljudniji u Bosni i Hercegovini, pa će samim time biti reprezentativan uzorak ispitanika.

Gantogram aktivnosti pri izradi magistarskog rada

Aktivnosti	Datum start	Završeno dani
STARTANJE SA TEZOM		
Određivanje nasova i konsultacije sa mentorom	1.9.2017	30
LITERATURE		
Pretraživanje kvalitetnih izvora	10.10.2017	30
Dodavanje najinteresantnije naučne literature	15.11.2017	30
Pregled literature i sortiranje izvora	20.12.2017	30
METODOLOGIJA		
Određivanje metodologije	1.1.2018	30
PRIJAVA ISTRAŽIVANJA		
Pisanje prijave master teze	20.2.2018	30
RIKUPLJANJE PODATAKA		
Pronalazak podataka o kompaniji	20.3.2018	14
Istraživanje neformalnih izvora	20.3.2018	14
Pripremanje dopisa kompaniji	20.3.2018	14
Slanje pisma menadžmentu kompanije	20.3.2018	14
Pripremanje upitnika za intervju/ anketu	20.3.2018	14
Obrazlaganje značaja istraživanja za kompaniju	20.3.2018	14
Organizacija intervjua/ anketiranja	20.3.2018	0
Sortiranje za obradu podataka	19.3.2018	0
ANALIZA		
Izrada nacрта	1.4.2018	0
Unos podataka	12.4.2018	0
Analiza svih prikupljenih podataka	19.4.2018	0
Pregled svih podataka	19.4.2018	0
PISANJE FINALNOG RADA		
Finalni pregled literature	12.4.2018	0
Pisanje teorijskog dijela u skladu sa ciljevima	12.4.2018	0
Priprema finalne verzije	19.4.2018	0
Pregled i podnošenje mentoru finalne verzije rada	19.4.2018	0

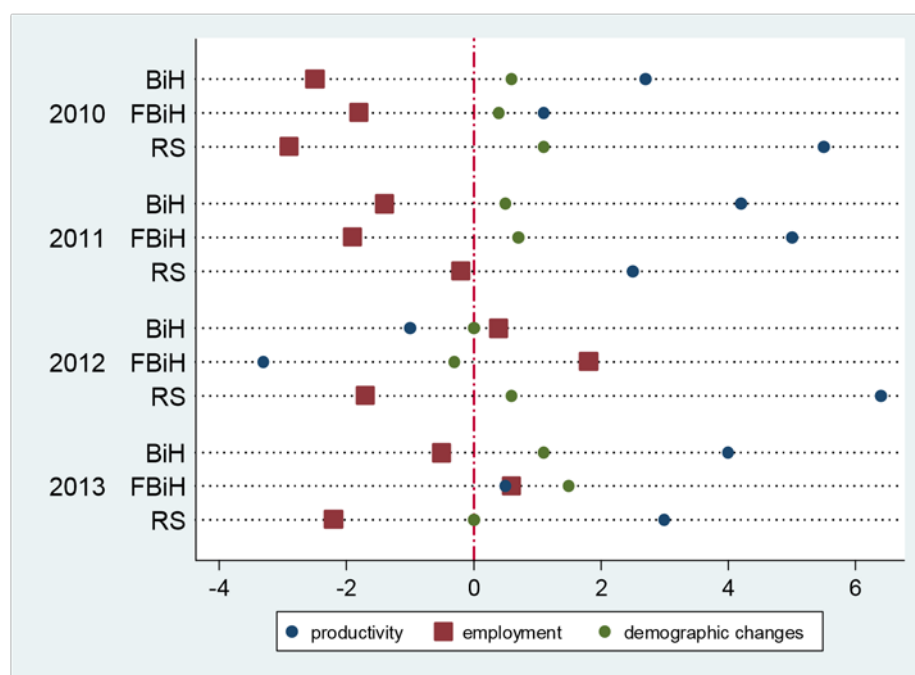
II DIO: TEORIJSKO HISTORIJSKI OSVRT

Oporavak od krize bez stvaranja novih radnih mjesta

Ukoliko ekonomski rast posmatramo iz perspektive rada, jasno je da povećanje outputa dolazi kao rezultat poboljšanja starosne strukture stanovništva (radnosposobno stanovništvo podijeljeno sa ukupnim stanovništvom), zatim porasta produktivnosti i konačno zbog povećanja stope zaposlenosti (zaposleno stanovništvo podijeljeno sa radnosposobnim stanovništvom) (ILO, 2011).

Slika 1. i tabela 1. opisuju različite doprinose tržišta rada rastu ukupnog outputa, dekomponovano na rast produktivnosti rada, stopu zaposlenosti i demografske promjene.

Figure 1. Dekompozicija stope rasta outputa; BiH i entiteti, 2010-2013.

Izvor: Ekonomski institut Sarajevo

Ekonomski rast u BiH u periodu 2010-2013. godina (vidi sliku 1.1.) je uglavnom bio vođen rastom produktivnosti sa značajnim opadanjem zaposlenosti, posebno u slučaju Republike Srpske (RS).

Detaljan pregled doprinosa tri ranije navedena faktora rastu outputa po stanovniku u BiH, zatim Federaciji BiH i RS dat je u tabeli 1.1.

Tablica 1. BDP po stanovniku nije vođen rastom zaposlenosti

	BDP po stanovniku	Produktivnost rada	Zaposlenost	Demografske promjene
BiH				
2010	0,8	2,7	-2,5	0,6
2011	3,3	4,2	-1,4	0,5
2012	-0,6	-1,0	0,4	0,0
2013	4,6	4,0	-0,5	1,1
FBiH				
2010	-0,4	1,1	-1,8	0,4
2011	3,7	5,0	-1,9	0,7
2012	-1,9	-3,3	1,8	-0,3
2013	2,6	0,5	0,6	1,5
RS				
2010	3,7	5,5	-2,9	1,1
2011	2,1	2,5	-0,2	-0,2
2012	5,3	6,4	-1,7	0,6
2013	0,9	3,0	-2,2	0,0

Izvor: Ekonomski institut Sarajevo

Treba primijetiti da, bez obzira koliko su neprecizni, podaci o broju stanovnika u periodu 2010-2013. pokazuju smanjenje od 2,5%. Ovo je značajno obzirom da opadanje broja stanovnika uvećava rast outputa po stanovniku, kao i uticaj svih indikatora povezanih sa radom.

Strukturalna nezaposlenost

U BiH su prisutna dva pojavna razloga postojeće dominantno strukturne nezaposlenosti⁶: (1) loš kvalitet obrazovanja, koje osigurava kompetencije i vještine koje poslodavci ne trebaju, i (2) neefikasne kompanije, koje ne generiraju potražnju za novim radnicima.⁷

⁶ Po prirodi je strukturalna budući da 4/5 nezaposlenih osoba čekaju na posao duže od godinu dana.

⁷ Međutim, fundamentalni uzrok masovne dugoročne nezaposlenosti je neefikasnost ukupnog sistema u BiH. U ekonomskim terminima sistem je neefikasan statički gledano (loša alokativna efikasnost) i dinamički gledano (niska akumulacija ukupne aktive, primarno infrastrukture) (Domljan, 2014).

Da bismo demonstrirali loš kvalitet obrazovanja, dovoljno je razmotriti stopu nezaposlenosti mladih. Bila je visoka i prije globalne krize, ali je rapidno porasla sa 47,5% u 2008. na 59,1% u 2013.

Stopa je četiri puta viša od globalnog prosjeka koji je iznosio 12,7% u 2012. godini. Ona je takođe 2,5 puta viša nego prosjek za regiju koja ima najvišu stopu nezaposlenosti mladih, regiju Bliskog Istoka.

Uzrok za visoku stopu nezaposlenosti mladih je loš kvalitet obrazovanja što je uveliko posljedica nedostatka formalnih veza između škola i poslovnog sektora. Škole ne traže mišljenje poslodavaca o tome kakvo osoblje trebaju. S toga je nemoguće osigurati visokokvalitetnu praktičnu nastavu za učenike. U mjeri u kojoj se nudi, praktična nastava je uglavnom osigurana kroz neformalne kanale i dobru volju nastavnog osoblja i menadžera kompanija.

Škole nemaju povratnu informaciju o tome kakav obrazovni učinak postižu i ne inoviraju planove i programe na bazi toga. Kao rezultat, dodatni trening od minimalno 6-12 mjeseci je potreban kako bi učenici ovladali vještinama neophodnim za posao. Samo učenici koji su dobili praktičnu obuku u određenim kompanijama mogu da se zaposle bez dodatne obuke, obzirom da su ovladali vještinama neophodnim za obavljanje dnevnih aktivnosti.

Uobičajeno se smatra da je potrebno educirati osobe kako bi ih se zaposlilo, posebno u slučaju dobro plaćenih pozicija. Međutim, u isto vrijeme moguće je uočiti da postoje visokoobrazovane osobe koje su nezaposlene ili podzaposlene, što znači da posjedovanje dobrog obrazovanja nije dovoljno za visoku zapošljivost.

U vezi sa otvaranjem novih poslova situacija je čak i teža nego u slučaju obrazovanja. Kako bi ekonomija BiH kao jedna od najmanje konkurentnih u Evropi kreirala nove poslove, neophodne su duboke strukturne reforme. One su preduslov za pripremu terena za postizanje visokih stopa ekonomskog rasta, neophodnih za povećanje produktivnosti (i povećanje konkurentnosti u cilju eliminisanja visokih vanjskotrgovinskih deficita) i povećanje stopa zaposlenosti (kako bi se smanjila masovna neaktivnost i nezaposlenost).

Stope ekonomskog rasta ispod 7% godišnje nisu prihvatljive za BiH. Produktivnost rada mora se podići kako bi se povećala konkurentnost za oko 3% godišnje, da bi se zadovoljio Kopenhagen kriterij za priključenje EU, i kako bi se povećala zaposlenost

za oko 4% godišnje, da bi se smanjila neaktivnost i nezaposlenost i spriječio kolaps penzionih i zdravstvenih fondova.

Činjenica: 0.3 ili 0.5 miliona poslova daleko od EU

Prema ASBiH (2013), radno sposobno stanovništvo (definirano kao 15+ godina) čini 2.598.000 osoba, stvarna zaposlenost je 822.000, stvarna nezaposlenost 311.000, dok je broj neaktivnog stanovništva 1.465.000 sve na bazi procjene ukupnog stanovništva od 3.050.000 osoba. Prema tome, stopa zaposlenosti je 31,6%.

Prema našoj procjeni - baziranoj na radno sposobnom stanovništvu (definiranom kao stanovništvo od 15 - 64 godine) i procijenjenoj veličini stanovništva od 3.300.000 - stopa zaposlenosti jednaka je 40%.

Pitanje je koliko novih poslova BiH treba kreirati kako bi dostigla stopu zaposlenosti od 56%, što je prosječna stopa zaposlenosti u EU zemljama članicama sa stopom zaposlenosti ispod 60%.⁸

Tablica 2. Poslovi koje je potrebno kreirati da bi se dostigla EU (u 000)

Stopa zaposlenosti (u %)	Stanovništvo	Radno sposobno stanovništvo	Zaposlen.	Nezaposlen.	Neaktivan.	Poslovi koje je potrebno kreirati
a) Procjena bazirana na zvaničnim statističkim podacima						
31,6	3.050	2.598	822	311	1.465	
56	3.050	2.598	1.455	0	1.143	633
b) Procjena bazirana na vlastitoj kalkulaciji						
40	3.300	2.250	900	350	1.000	
56	3.300	2.250	1.250	0	1.000	350

Izvor: vlastita kalkulacija na bazi ARS 2013.

Prema procjeni baziranoj na ASBiH pristupu, BiH je 633.000 radnih mjesta daleko od EU. Kako bi se kreirali ovi novi poslovi BiH bi trebala zaposliti sve nezaposlene osobe (311.000) i aktivirati 322.000 neaktivnih osoba.

⁸ Zemlja članica EU sa najnižom stopom zaposlenosti u 2013. je Grčka (48,8%). Slijedi je Hrvatska (52,5%), Španija (54,8%), Italija (55,6%), Mađarska (58,4%), Bugarska (59,5%), Rumunija (59,7%) i Slovačka (59,9%). Prosti prosjek za zemlje sa stopom zaposlenosti ispod 60% je 56%, približno jednak stopi zaposlenosti u Italiji.

Prema našim procjenama u BiH je otprilike 300.000 poslova daleko od EU (pogledati tabelu 1.2). Obje procjene jasno ukazuju na vrlo važne činjenice, i to:

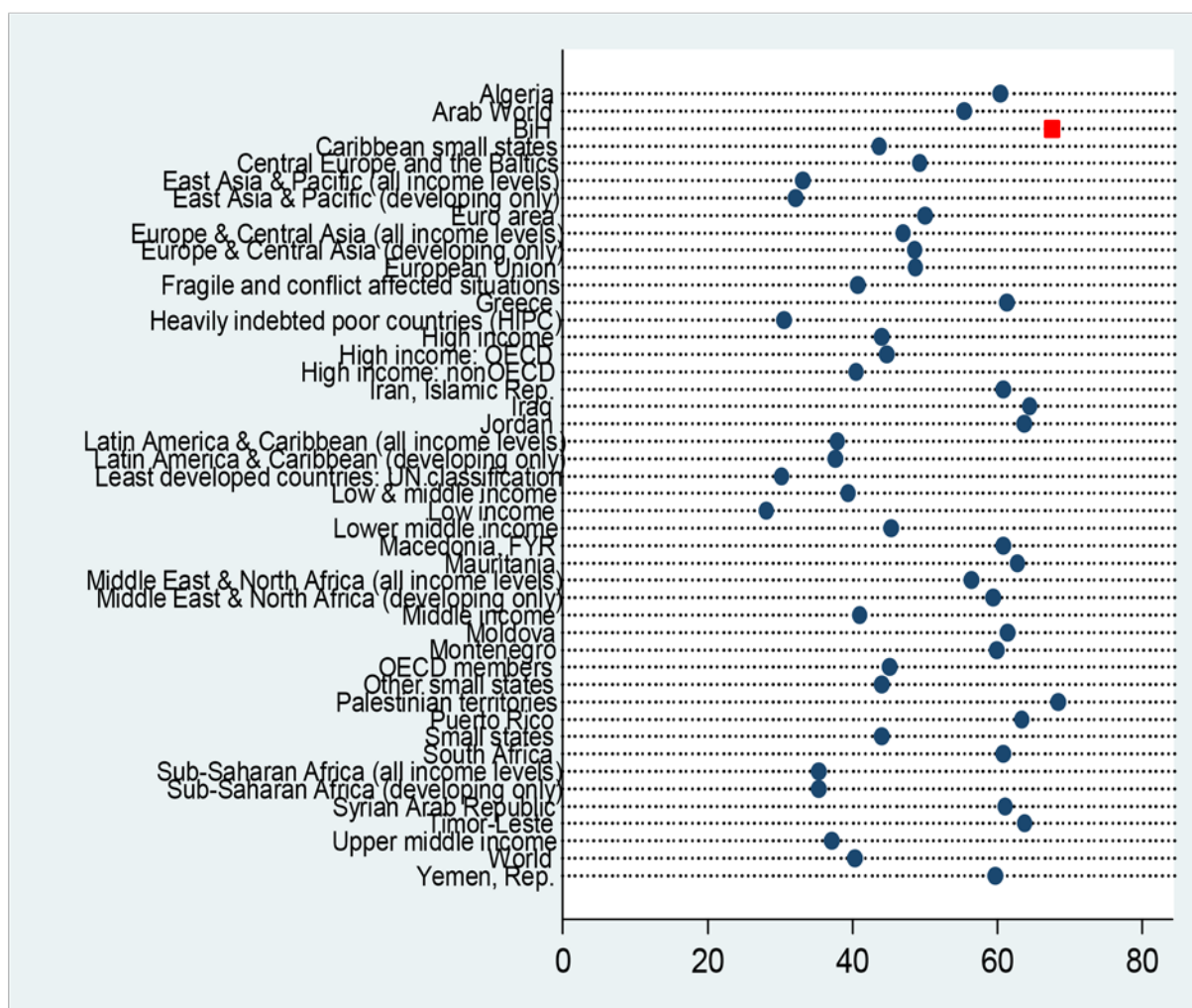
- BiH može dostići punu zaposlenost radne snage pri vrlo niskoj stopi zaposlenosti od 56%;
- Zemlja ima previše neaktivnih osoba i potrebna joj je odgovarajuće dizajnirana aktivacijska politika, povezana sa ruralnom razvojnom strategijom i reformom politike socijalne zaštite.

Kreatori politika u BiH ozbiljno bi se trebali zabrinuti u vezi neaktivnosti i nezaposlenosti, posebno dugoročne nezaposlenosti.

Neaktivnost stanovništva

Kao što slika 1.2. i tabela I.1. u aneksu pokazuju, BiH je druga zemlja nakon palestinskih teritorija u pogledu neaktivnosti stanovništva (izračunato kao odnos broja nezaposlenog i neaktivnog stanovništva prema radno sposobnom stanovništvu). Dvije trećine radno sposobnog stanovništva u BiH je neaktivno, odnosno nezaposleno ili ne traži posao uopšte.

Figure 2. Pasivnost stanovništva, prosjeci grupa zemalja i 15 zemalja sa pasivnošću stanovništva preko 60%, 2013.

Izvor: Indikatori razvoja Svjetske banke, 2015.

Do sada nisu rađene kalkulacije ekonomskih i socijalnih troškova poduzetih tipično neutralnih makroekonomskih politika u BiH, baziranih na stabilnosti valute, odnosno ortodoksnog valutnog odbora. Troškovi neaktivnosti i nezaposlenosti su ogromni, u smislu socijalnih poremećaja i teških ličnih nedaća. Budući da je manevarski prostor na strani potražnje vrlo ograničen, zbog režima valutnog odbora i nefleksibilnog deviznog kursa, strana ponude još snažnije poziva na ove vrste politika.

Masovna nezaposlenost i razarajuća neaktivnost ne može biti smanjena bez postizanja stope rasta zaposlenosti od 3,5-4% godišnje, a konkurentnost privrede ne može biti poboljšana bez rasta stope produktivnosti od 2-3% godišnje. Dakle bez visokih stopa ekonomskog rasta od 6,5-7% godišnje, BiH ne može uhvatiti priključak sa EU

familijom (članovi, kandidati i potencijalni kandidati) i prestići one s najnižim BDP-om po stanovniku.

Čisto matematički gledano, ako bi svaka općina stvorila dva radna mjesta po radnom danu u prosjeku, nezaposlenost bi gotovo nestala u toku samo jednog političkog mandata. Matematička formula: $2 \text{ (osobe)} \times 140 \text{ (općina)} \times 250 \text{ (radnih dana)} = 70.000 \times 4 \text{ (godine)} = 280.000 \text{ radnih mjesta}$.

Država kao najveći i vjerovatno najatraktivniji poslodavac

Obzirom da tranzicija BiH iz komandne u tržišnu ekonomiju ne napreduje kako je očekivano od strane mnogih, nije jednostavno ohrabriti stanovništvo da iskoristi prilike za zapošljavanje u privatnom sektoru. Posebno mladi teže za pronalaskom zaposlenja u javnom sektoru. Tvrdi se da su u javnom sektoru bolje plaće, i druge beneficije, kao i sigurnost posla, obzirom da ih primjena zakona o radu ne štiti dovoljno u privatnom sektoru.

Iako ne postoje egzaktna istraživanja, ne bismo bili iznenađeni ukoliko bi ista pokazala da je preko 80% nezaposlenih zainteresovano za poslove u javnom sektoru i da mnogi od njih traže poslove isključivo u javnom sektoru. Ovi poslovi su posebno pogodni za mlade žene zbog sigurnosti posla, porodijskog odsustva i drugih pogodnosti.

Što se tiče distribucije zaposlenosti prema sektorima, BiH privreda se naslanja na dvije noge: (i) zaposlenost u javnom sektoru i (ii) neformalnu zaposlenost u poljoprivredi kao najvećeg poslodavca u privatnom sektoru (vidi tabelu 1.3.).

Tablica 3. Procijenjena veličina ukupne zaposlenosti, BiH, 2013.

	April 2013. (administrativni podaci)	Prosjek ARS 2011-2013.	Procijenjena zaposlenost
	Formalna	Neformalna	Ukupno
Ukupno sve aktivnosti	684.656	210.664	895.320
Veliki poslodavac (>250.000)			
Javni sektor (opća vlada i javne kompanije) - ukupno	250.762	5.488	256.250
O Javna uprava i odbrana, obavezno socijalno osiguranje	74.680	1.407	76.087
P Obrazovanje	62.417	1.759	64.176
Q Zdravstvo i socijalna skrb	47.022	2.322	49.344
D Električna energija, plin	14.173	0	14.173
B Rudarstvo	16.874	0	16.874
J Informacije i komunikacija	12.611	0	12.611
E Vodovod, kanalizacija, otpad	11.374		11.374
H Prevoz i skladištenje	11.611	0	11.611
C Prerađivačka industrija	2.000	0	2.000
Poslodavci srednje veličine (130.000-150.000)			
A Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	14.865	129.114	143.979
C Prerađivačka industrija	124.146	16.043	140.189
G Trgovina na veliko i malo, popravak motornih vozila i motocikala	125.224	12.876	138.100
Mali poslodavci (25.000-60.000)			
F Građevinarstvo	32.015	24.345	56.360
I Smještaj i hrana, uslužne djelatnosti	27.534	7.107	34.641
H Prevoz i skladištenje	23.020	3.729	26.749
Mikro poslodavci (<20.000)			
M Stručne, naučne i tehničke djelatnosti	18.253	1.337	19.590
K Finansijsko posredovanje	16.661	493	17.154
N Administrativne i uslužne djelatnosti	9.499	1.478	10.977
R Umjetnost, zabava i rekreacija	7.656	2.533	10.189
S Druge uslužne djelatnosti	7.700	2.040	9.740
Neodređeno	7.875	0	7.875
J Informacije i komunikacije	4.960	1.267	6.227
L Poslovanje nekretninama	2.301	633	2.934
E Vodovod, kanalizacija, otpad	1.000	1.267	2.267
D Električna energija, plin	2.500	493	493
B Rudarstvo	2.200	422	2.622

Izvor: ASBH (različite godine) za administrativne podatke, ARS i uredi za reviziju institucija za zaposlene u javnim kompanijama

Javni sektor čini oko 1/3 ukupne zaposlenosti u zemlji. Ne postoje precizni podaci za zaposlene u podsektoru javnih kompanija, ali je naša procjena da se radi o približno 70.000 zaposlenih, ili oko polovine ukupne zaposlenosti u poljoprivredi.

Kao najveći poslodavac unutar privatnog sektora, neformalnu poljoprivredu slijedi trgovina i prerađivačka industrija, takođe značajni izvori neformalne zaposlenosti.

Najbolji portret neformalne poljoprivrede u BiH je dat od strane UNDP-a u njihovom Nacionalnom izvještaju o humanom razvoju iz 2013. (str. 12-14):

- Formalna zaposlenost u poljoprivredi je čini se vrlo niska, gdje je većina rada osigurana od strane neplaćenih članova porodice;
- Vrlo je malo plaćenog rada na farmama;
- Poljoprivrednom zemljom u BiH moglo bi se upravljati sa malim dijelom ukupnog trenutnog broja farmera, ukoliko bi farme bile veće i bolje organizovane;
- Oko 13% ruralnih domaćinstava može se smatrati full-time ili part-time farmerima, koji proizvode značajne količine za prodaju, ipak čak i oni više od 3/4 njihovog dohotka ostvaruju izvan poljoprivrede;
- Manje od 1% domaćinstava bi se tipično klasificiralo kao "komercijalne farme" i bilo targetirano IPARD mjerama za poboljšanje poljoprivredne proizvodnje i marketinga;
- 53% ruralnih domaćinstava ostvaruje dohodak od zaposlenosti, 50% prima različite socijalne naknade, samo 9% generira dohodak u novcu iz poljoprivrede, što u prosjeku čini 6% ukupnog dohotka domaćinstava.

III DIO: EMPIRIJSKI PREGLED

Metodologija i pregled

Glavni cilj dijagnostike tržišta rada prezentirane u ovom dijelu je pružiti detaljan pregled karakteristika radne snage i identificirati ključne prepreke, izazove i prilike, koji bi mogli biti korišteni od strane donosioca odluka kod razvoja odgovarajućih politika zapošljavanja. Naš pristup karakteriše kombinacija makro i mikro analize tržišta rada kako bi se osigurali dokazi koji će podržati dizajniranje seta koordiniranih politika.

Analiza je fokusirana na ključne indikatore dijagnostike tržišta rada, u skladu sa metodologijama Svjetske banke i Međunarodne organizacije rada. S tim u vezi, mnoge kros-tabulacije prezentirane u izvještaju nisu sadržane u zvaničnom izvještaju o Anketi radne snage (ARS) u BiH. Kada god je bilo odgovarajuće tabele su kreirane koristeći ADePT softver Svjetske banke, verzija 5.5. Ukoliko tabela ili podatak nije bio dostupan u ADePT softveru, korištena je Stata 13. ADePT zadane vrijednosti su korištene za standardnu radnu sedmicu (40 sati), radno sposobno stanovništvo (15-64) i vrijeme penzionisanja (65 za muškarce i žene).

U pripremi izvještaja, pored ARS podataka, korišteni su i oni sadržani u Anketi o potrošnji domaćinstava (APD) iz 2007. i 2011. godine, kao i administrativni podaci statističkih institucija u BiH, Zavoda za zapošljavanje u FBiH i RS, i drugih institucija. Od značaja je bilo analizirati statičke (krostabulacije i korelacije), ali takođe i dinamičke (analize trendova) karakteristike tržišta rada u BiH.

Ovaj dio master teze je organizovan kako slijedi. Prvi dio– *Uvod* – navodi, prema ocjeni ekspertnog tima Ekonomskog instituta Sarajevo, neke od ključnih izazova vezanih za zaposlenost i razvoj u Bosni i Hercegovini, koji bi trebali poslužiti kao osnova za razumijevanje tržišta rada u zemlji, kao i za razumijevanje ostatka rada. Radi se o sljedećim pitanjima: ekonomski rast bez otvaranja novih radnih mjesta u periodu od izbijanja globalne krize, strukturna priroda nezaposlenosti, vrlo niske zaposlenosti i velike neaktivnosti stanovništva, kao i činjenici da je država još uvijek praktično najveći poslodavac u BiH.

U drugom dijelu predstavljen je kratki pregled *karakteristika stanovništva u Bosni i Hercegovini*, uključujući strukturu stanovništva (starost, spol) i dinamiku (stope rađanja i smrtnosti, migracije) kao bitne faktore koji određuju karakteristike tržišta rada. Pošto podaci iz Popisa stanovništva još uvijek nisu dostupni, analize u ovom dijelu su se zasnivale na dostupnim podacima iz Ankete o radnoj snazi i Ankete o potrošnji domaćinstava, kao i referenci na druge objavljene izvještaje domaćih i međunarodnih organizacija.

Treći dio– *Zaposlenost i karakteristike radne snage u Bosni i Hercegovini – Kantona Sarajevo*– daje pregled situacije na tržištu rada u Bosni i Hercegovini. Ovdje su prezentirane informacije o ključnim pokazateljima tržišta rada (stope aktivnosti, zaposlenost, nezaposlenost, itd.) poređenjem cifri iz različitih izvora (ankete nasuprot administrativnih izvora). Diskutovano je o njihovoj pouzdanosti i primjerenosti. Napravljene su detaljne analize karakteristika zaposlenih, nezaposlenih i neaktivnih osoba u BiH i entitetima. Na kraju ovog poglavlja dat je i osvrt na regionalne nejednakosti vezane za tržište rada.

Stanovništvo

Prema preliminarnim rezultatima popisa iz 2013. godine ukupan broj stanovnika u BiH je 3.78 miliona. Analizirajući glavne karakteristike stanovništva možemo konstatovati da BiH generalno bilježi trendove stanovništva slične većini razvijenih zemalja. Učešće mladih ljudi uzrasta 0 do 14 godina je među najnižim u svijetu, dok je učešće starog stanovništva uzrasta preko 65 godina među najvišim u svijetu. Rast stanovništva je negativan kao rezultat negativnog prirodnog priraštaja i negativne neto migracije. Stopa prirodnog priraštaja u 2011. godini je bila negativna, -0,8 na 1.000 stanovnika. Stopa fertiliteta u BiH je među najnižim u svijetu. Niska stope fertiliteta ukazuju na nove obrasce izgradnje porodice: manje brakova, više razvoda i više stope fertiliteta u starijim starosnim grupama žena. Rezultati ukazuju na moguću buduću strukturu stanovništva koja bi mogla uključivati više domaćinstava sa jednim roditeljem, porodica bez djece, više vanbračno rođenih, itd.

Kao što podaci raspoloživi iz Ankete o potrošnji domaćinstava (APD) za 2007. i 2011. godine sugerišu, veličina domaćinstva, procent domaćinstava sa muškim

nosiocem i učešće zavisnih članova domaćinstva opada i u ruralnim i u urbanim područjima. Opadanje učešća zavisnih članova domaćinstva nije rezultat rastuće zaposlenosti, nego smanjene veličine domaćinstva i većeg broja domaćinstava sa jednim roditeljem. Opadanje je više izraženo u ruralnim područjima što ukazuje da se smanjuje jaz između ruralnih i urbanih domaćinstava u kontekstu ovih mjera strukture domaćinstva.

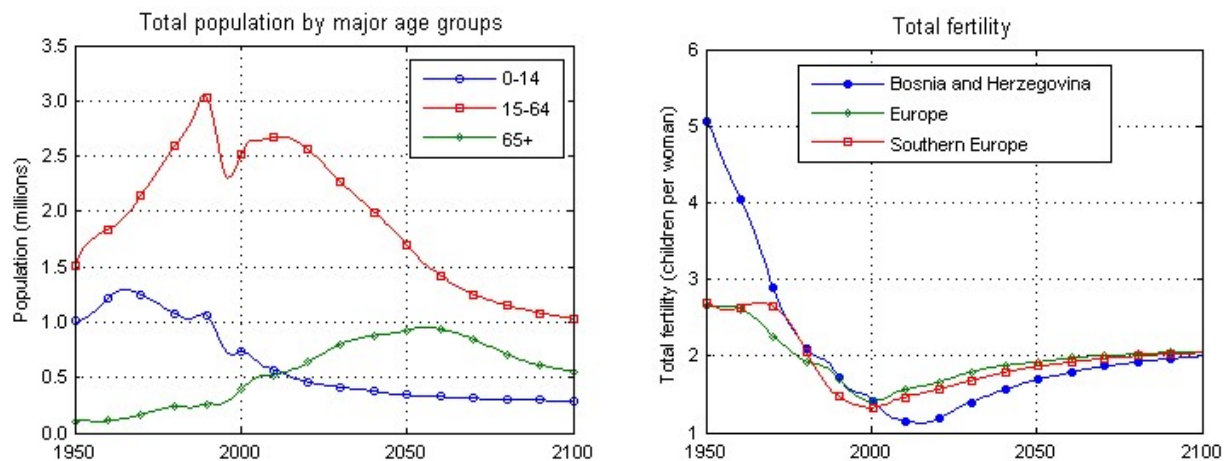
Mladi ljudi se teže odlučuju na ulazak u brak i dobivanje djece; došlo je do promjene u društvenoj percepciji braka i manjoj stabilnosti veza što rezultira većim brojem rastava brakova. Broj brakova se smanjio sa 5,8 na 5,0 na 1000 stanovnika u periodu 2000-2011. godina. Pored toga broj rastava brakova se povećao u istom periodu. Godine majčinstva su pomjerene sa ranih 20-tih na kasne 20-te u posljednjih desetak godina. Uzroke ovakvih trendova moguće je identificirati u društvenim posljedicama rata i premještaju značajnog dijela stanovništva, kao i ekonomskim posljedicama tranzicijskog procesa koji je kreirao visoku nezaposlenost (posebno među mladima) i visoku stopu migracije.

Starosna struktura stanovništva

Starosna struktura stanovništva u BiH je slična onoj u EU, sa niskom stopom fertiliteta i rastućim starim stanovništvom (prvi grafikon na slici 2.1.). U poređenju sa 1990. kada je iznosila 1,7, stopa fertiliteta u BiH danas je značajno niža i iznosi 1,22 (drugi grafikon na slici 2.1.). Stopa fertiliteta u BiH je među najnižim u svijetu⁹ (UNFPA, 2014). Značajno je ispod stope održanja od 2,16. Prosječna globalna stopa fertiliteta je 2,5 (UN, 2014), dok prosjek za EU iznosi 1,5. Medijana starosti stanovništva je 39 godina (UN, 2014.).

⁹ U stvari ovo je zvanično najniža vrijednost u svijetu, prema UNFPA (2011). Međutim, drugi izvori sugerišu da je stopa fertiliteta u BiH 1,3.

Figure 3. Grafikoni stanovništva u BiH

Izvor: UN baza podataka o stanovništvu, 2014.

Učešće žena u ukupnom stanovništvu BiH je nešto veće nego muškaraca, uglavnom kao rezultat činjenice da je očekivani životni vijek žena 78 godina, u poređenju sa očekivanim životnim vijekom muškaraca koji iznosi 73 godine. Urbanizacija u BiH slijedi trend na svjetskom nivou i procent urbanog stanovništva je dostigao 49% u 2010, prema UN procjenama. Međutim ASBH izvještaj o stanovništvu i UNDP Izvještaj o nacionalnom humanom razvoju za 2013. (fokusirajući se na ruralni razvoj) procjenjuju učešće ruralnog stanovništva na oko 62%, što postavlja BiH na treće mjesto u Evropi sa najvećim učešćem ruralnog stanovništva, poslije Islanda i Crne Gore.

Tablica 4. Izabrani demografski indikatori za regiju jugoistočne Evrope

Zemlja	Ukupno (milioni)		Prosječni godišnji rast (%)		Urbano (% od ukupnog)	Starosna medijana (godine)	Ukupna stopa fertiliteta	Stopa smrtnosti majki
	2011	2030	1990/1995	2010/2015				
Albanija	3,2	3,3	-0,9	0,3	52,9	30,0	1,75	31
Bosna i Hercegovina	3,8	3,5	-5,1	-0,2	49,2	39,4	1,22	9
Hrvatska	4,4	4,2	0,7	-0,2	58,0	41,5	1,43	14
Makedonija	2,1	2	0,6	0,1	59,4	35,9	1,48	9
Crna Gora	0,6	0,6	1,1	0,1	61,5	35,9	1,73	15
Srbija	9,9	9,5	1,3	-0,1	56,4	37,6	1,41	8
Slovenija	2	2,1	0,4	0,2	49,5	41,7	1,44	18
Evropa	480,5	491,3	0,3	0,2	64,6	34,9	1,54	29
Svijet	6.974,0	8.321,4	1,5	1,1	50,8	29,2	2,53	176

Izvor: UNFPA, 2014.

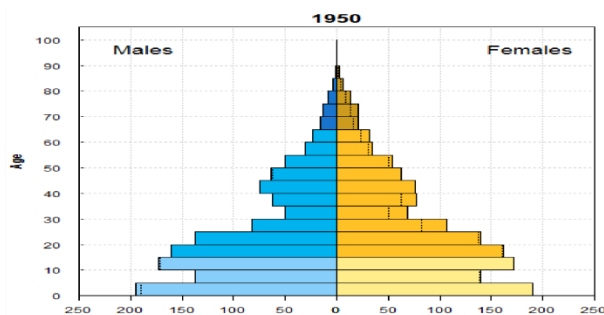
U poređenju sa drugim zemljama u regiji, starosna medijana stanovništva je nešto viša samo u Hrvatskoj. Međutim, BiH ima najvišu stopu porasta i očekuje se da će imati najvišu starosnu medijanu stanovništva za 15 godina. Vrhunac od 54 godine će dostići u 2055. godini (UN, 2014.). U kombinaciji sa visokim stopama emigracije primarno mladog stanovništva, ovakvi trendovi će neminovno voditi daljem starenju stanovništva, što će rezultirati negativnim trendovima drugih indikatora, kao što je stopa zavisnosti i procent aktivne radne snage.

Demografske karakteristike stanovništva prezentirane u ostatku ovog poglavlja bazirane su na ARS

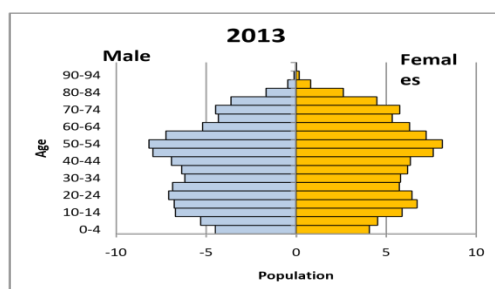
2013. podacima. Podaci ispod trebali bi primarno poslužiti za razumijevanje strukture baze podataka i za dalje analize, ne kao egzaktni pokazatelji o stanovništvu. Nažalost ovi podaci ne mogu se komparirati sa stvarnim podacima iz popisa kako bi se procijenila reprezentativnost ARS uzorka, budući da podaci sa popisa iz 2013. nisu bili objavljeni u vrijeme pisanja ovog Izvještaja.

Slika 2.2. pokazuje populacijsku piramidu u BiH za 1950. i 2013. godinu.

Tablica 5. Stanovništvo prema spolu i starosnoj grupi, 1950. i 2013. a) 1950

b) 2013

Izvor: a) UN podaci o stanovništvu, b) vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći MS Excel

Poređenje dvije populacijske piramide pokazuje značajnu promjenu u donjem dijelu piramide, koji postaje tanji sugerišući da smanjenje stope fertiliteta vodi starenju stanovništva i ukupnom povećanju stope zavisnosti. Ovakva promjena u populacijskoj piramidi će proizvesti dugoročne efekte kroz kontinuirane trendove pogoršavanja stope zavisnosti i prosječne stope stanovništva.

Analiza podataka o stanovništvu prema mjestu boravka pokazuje da skoro 60% stanovništva živi u ruralnim područjima. Ne postoji značajna razlika između muškaraca i žena, izuzev nešto većeg broja žena u ukupnom stanovništvu kao rezultat dužeg očekivanog životnog vijeka, što je karakteristika i u većini drugih zemalja.

Tablica 6. Stanovništvo u urbanim i ruralnim područjima prema spolu

	Urbano	Ruralno	Ukupno
Stanovništvo ('000)			
Muškarci	604,0	892,5	1.496,5
Žene	655,6	901,0	1.556,6
Oba spola	1.259,6	1.793,6	3.053,1
Distribucija stanovništva (%)			
Muškarci	40,4	59,6	100,0
Žene	42,1	57,9	100,0
Oba spola	41,3	58,7	100,0

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Distribucija stanovništva po entitetima i BD prezentirana je u sljedećoj tabeli.

Tablica 7. Stanovništvo prema spolu i entitetima

	Muškarci	Žene	Oba spola
Stanovništvo ('000)			
FBiH	964,6	1.001,2	1.965,8
RS	501,2	524,0	1.025,1
BD	30,8	31,5	62,2
Total	1.496,5	1.556,6	3.053,1

Distribucija stanovništva (%)

FBiH	64,5	64,3	64,4
RS	33,5	33,7	33,6
BD	2,1	2,0	2,0
Ukupno	100,0	100,0	100,0

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Anketa o potrošnji domaćinstava realizovana u BiH u 2011. godini procjenjuje da ukupno stanovništvo od 3,17 miliona živi u 1,03 miliona domaćinstava. Prosječna veličina domaćinstva je bila 3,1 osoba. Domaćinstva u urbanim područjima imaju u prosjeku 2,9 članova u poređenju sa 3,2 člana u ruralnim područjima. Učešće žena u

ukupnom stanovništvu je procijenjeno na 51%. Od ukupnog broja stanovnika skoro 64,5% živi u FBiH, 33,4% u RS i 2,1% u Brčko Distriktu BiH.

Migracija stanovništva

BiH je predominantno zemlja emigracije, čijeg 38% stanovništva živi u inostranstvu. Prema nekim procjenama, oko 20 hiljada ljudi napusti zemlju svake godine. Dva negativna trenda, opadajuća stopa fertiliteta i negativan neto migracijski tok, smanjit će radnu snagu i ljudski kapital u zemlji. Postoji potreba za osnaživanje veze između migracije i razvoja i izgradnje kapaciteta za dobro-upravljanom migracijom rada. Međutim, osiguravanje pristojnih poslova kući je od suštinskog značaja za održivu integraciju na tržištu rada: paralelne investicije u obrazovanje i reforme na tržištu rada mogu promovirati ekonomski razvoj u zemljama porijekla migranata.

Anketiranje 1.216 dugoročnih migranata iz BiH koji su posjetili zemlju tokom sezone godišnjih odmora poduzeto od strane Zwager i Gressmann (2010), nudi set interesantnih nalaza o karakteristikama migranata, kao i obrazaca ponašanja kada se radi o doznakama. Prema ovoj studiji, migranti iz Bosne i Hercegovine dominantno pripadaju ekonomski najviše aktivnom dijelu stanovništva. Ipak, postoje razlike u starosnoj strukturi migranata, prema zemlji porijekla. U slučaju kada su određene EU zemlje, prosječne godine migranata su 41, dok su prosječne godine u situaciji kada su određene zemlje iz okruženja 37. Anketirani emigranti su dobro integrirani u određene zemlje. Iako su možda bili neregularni migranti na samom početku, uspjeli su regulirati njihov boravak relativno brzo (u prosjeku, za 2,4 godine u EU, i za 1,4 godine u susjednim zemljama). Kao rezultat, većina njih radi u formalnom sektoru. Prognozirano razdoblje migracije je relativno dugo (31 godina). Iako je više od polovine anketiranih odgovorilo da se namjeravaju vratiti, većina ih je navela da se ne namjeravaju vratiti na tržište rada u BiH, nego tek nakon penzionisanja.

Na bazi analize nove DIOC-E baze podataka o imigrantima u 31 OECD zemlju i 58 drugih zemalja u 2000. godini, izvještaj Dumont i dr.. (2010, str. 24) nalazi da od ukupnog broja BiH imigranata u ovim zemljama, 51,4% čine žene, 11,9% su mladi ljudi u uzrastu od 15-24 godine, i da je 11,2% svih imigranata iz BiH sa fakultetskim

obrazovanjem.¹⁰ Budući da su oni sa fakultetskim obrazovanjem u to vrijeme u BiH činili oko 5% odraslih, može se govoriti o iznad prosječnoj emigraciji visoko obrazovanog stanovništva.¹¹ U pogledu destinacije visoko obrazovanih migranata iz BiH u druge OECD zemlje, Katseli (2006) navodi da je njih 39,5% migriralo u Sjevernu ili Južnu Ameriku (uglavnom SAD), 45,8% u EU, 5,3% u druge evropske članice OECD-a, i preostalih 9,3% u Aziju. Izvještaj Bhargava i dr. (2011. str. 24) o emigraciji liječnika, pozicionira BiH među 30 najviše rangiranih zemalja, obzirom da njihovi podaci iz 2004. godine pokazuju da je 12,2% ukupnog broja liječnika obrazovanih u zemlji nastanjeno u inostranstvu.

Imigracija

Učešće stranih radnika u ukupnom broju zaposlenih u BiH je vrlo malo i iznosi približno 0,4%. Ukupan broj radnih dozvola izdatih u periodu 2007-2013. godina prezentiran je u tabeli ispod. Četiri zemlje Zapadnog Balkana, Srbija, Hrvatska, Crna Gora i Makedonija, su među 10 najviše rangiranih zemalja tokom cijelog perioda. Ipak, veliki broj radnih dozvola (više od 50% od 2010. godine) izdato je za druge zemlje, primarno Kinu, Tursku, Rusiju, Italiju i Sloveniju.

Tablica 8. Broj radnih dozvola izdatih strancima od strane Agencije za zapošljavanje BiH

Zemlja	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Albanija	3	6	5	3	5	6	
Hrvatska	333	317	179	207	208	234	231
Kosovo	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a
Makedonija	61	89	67	59	50	48	60

¹⁰ U 2007. godini od ukupnog broja stanovnika u BiH, prema procjenama na bazi APD (ne postoje zvanični podaci), učešće žena je bilo 51,1%, učešće mladih 14,7% i učešće visoko obrazovanih oko 5% (ASBH, 2007).

¹¹ Na bazi podataka iz OECD baze o iseljenicima i imigrantima, Katseli i dr. (2006, str. 17) izvještavaju da je u EU15 zemljama prisutna 182.651 nisko educirana osoba iz BiH, ili 12%. U BiH ovo učešće je 10,2%. Takođe, navodi se da je učešće visoko obrazovanih imigranata iz BiH u EU-15 zemljama 10,95%.

Crna Gora	108	133	106	77	87	86	70
Srbija	1.031	1.108	909	806	918	800	809
Ukupno	2.696	2.993	2.592	2.325	2.607	2.573	2.563

Izvor: Agencija za zapošljavanje BiH (različite godine)

Pored radnika iz susjednih zemalja, prisustvo drugih zemalja, kao što je Turska, Slovenija, Austrija i Italija korelira sa prilivom stranih direktnih investicija (SDI) iz ovih zemalja u BiH. Prema informacijama dobivenim od Asocijacije poslodavaca, veliki broj stranaca kojima su odobrene radne dozvole su menadžeri i eksperti zaposleni u BiH od strane njihovih matičnih kompanija. Analizirano po entitetima, možemo vidjeti da se dozvole u RS-u uglavnom odnose na radnike iz Srbije, Crne Gore i Rusije, dok se iste u FBiH odnose na radnike iz Hrvatske i Turske. Ovi podaci takođe koincidiraju sa lokacijom SDI u BiH.

Ukupan broj izdatih radnih dozvola prema ključnom zanimanju u 2013. godini prezentiran je u tabeli ispod. Kao što možemo vidjeti iz tabele, broj radnih dozvola izdat izvan kvota je čak i veći u odnose na one izdate u okviru kvota sistema, što je posebno vidljivo u slučaju podataka za zanimanja u oblasti obrazovanja i zdravstvene zaštite.

Tabelica 9. Broj izdatih radnih dozvola prema ključnom zanimanju u 2013.

Zanimanje	Ukupno	U kvoti	Izvan kvote
Prerađivačka industrija	409	223	186
Građevinarstvo	99	29	70
Veleprodaja i maloprodaja	719	394	325
Nekretnine	89	41	48
Obrazovanje	432	11	421
Zdravstvo i socijalna zaštita	106	16	90
Druge usluge	468	285	183
Ukupno	2.563	1.125	1.438

Izvor: Agencija za zapošljavanje BiH

Generalni zaključak analize imigracijskih trendova radne snage u BiH je da strani radnici trenutno ne predstavljaju bilo kakvu ozbiljnu prijetnju tržištu rada u BiH.

Generalno, raspoloživost i pouzdanost administrativnih podataka o veličini interne migracije u posljednjih nekoliko godina je na zadovoljavajućem nivou. Trenutno,

godišnje interne stope migracije u BiH iznose 1% ukupne populacije¹². Nažalost, prikupljeni podaci sadrže samo informaciju o godinama i spolu migranata. Iako ovi podaci ukazuju da dominantno ruralne općine gube stanovništvo kao rezultat migracije, dok dominantno urbane općine "profitiraju" od migracija, iz ovih podataka nije moguće vidjeti koji dio migracije iz ruralnih općina je prema urbanim ili drugim ruralnim područjima, ili odakle dolazi migracija u urbane općine.¹³ Pored toga, bilo bi korisno imati informaciju o razlozima za promjenu mjesta prebivališta na temelju čega bi se mjerio stepen mobilnosti rada (migracija zbog traženja/pronalaska posla).

Prema ASBH (2011), ukupan broj in/out-migracija u 2010. godini je bio 35.603, i ovaj broj uključuje migracije između: općina, kantona i entiteta. Broj internih migranata u FBiH iz RS-a u 2009. godini je bio 22.870, dok je odliv iz FBiH u RS bio 12.044; što je označeno kao povećanje u odnosu na 2009. godinu za 5,1% ili 11,3% u svakom entitetu, respektivno¹⁴. Sa druge strane, broj emigranata iz FBiH je bio 23.824 (porast za 5,2% u poređenju sa 2009. godinom), i iz RS-a je bio 10.815 (porast za 8,7% u poređenju sa 2009.). Bilans neto migracije u FBiH u 2010. godini je stoga bio negativan (-954), dok je u RS-u bio pozitivan (1.229 migranata), iako vrlo mali u oba slučaja. Komparirajući podatke o migraciji po općinama sa podacima o siromaštvu prema općinama (UNDP, 2010) navodi da su migracije dominantno ruralno-urbane i da su vođene ekonomskim motivima, što je moguće utvrditi kroz visoke vrijednosti migracija ka velikim i najbogatijim gradovima tokom vremena, dok je suprotno vrijedilo za male i siromašne općine.

U pogledu demografskih karakteristika, podaci o starosnoj i spolnoj strukturi internih migranata pokazuju da je najveći broj njih u uzrastu od 20 do 29 godina. Unutar ove starosne grupe, broj ženskih migranata je gotovo dvostruko veći nego muškaraca.

¹² Naprimjer, ukupna interna migracija u BiH, prema Godišnjem izvještaju o migracijama objavljenom od strane BiH Agencije za statistiku, u 2009. godini je iznosila 33.363 osoba.

¹³ Pored toga, statistika o internim migracijama koja je bazirana na administrativnim podacima iz nedavno uspostavljene IDDEEA baze podataka o boravišnim registrima, ne omogućava da pokrijemo duži period i da identifikiramo trendove. Naprimjer, Institut za statistiku RS-a raspolaže sa podacima o internim migracijama od 2007. godine, dok Zavod za statistiku FBiH izvještava o internim migracijama od 2009. godine. Pored toga, nije moguće uporediti podatke o internoj migraciji sa međunarodnim podacima o migracijama budući da ne postoje podaci o međunarodnim migracijama prema regiji.

¹⁴ U 2009., u poređenju sa 2008., oba entiteta su zabilježila smanjenje ukupnih iznosa interne migracije.

Pored ove grupe, velika je migracija i unutar grupe od 30 do 39 godina, gdje je više muških nego ženskih migranata. Učešće žena u unutrašnjoj migraciji je 56% (ASBH, 2011). Budući da se radi o ekonomski najaktivnijem stanovništvu, ovo može upućivati na zaključak da se značajan dio internih migranata kreće iz razloga povezanih sa tržištem rada. Pored toga, možemo vidjeti da je veliki broj stanovnika u dobi od 60 godina i više koji interno migriraju. Možemo pretpostaviti da su većina njih interno raseljene osobe koje su se vratile u njihovo prijeratno mjesto boravka nakon što su penzionisani.

U kratkim crtama imamo rezultate:

- ✚ Broj stanovnika u BiH je u opadanju. Takođe, stanovništvo u BiH stari. Starosna medijana stanovništva u BiH je 39 godina i bilježi najvišu stopu rasta u regiji jugoistočne Evrope. Stopa fertiliteta u BiH je 1,17 i među najnižim je u svijetu. Oko 49% stanovništva u BiH živi u urbanim područjima.
- ✚ BiH je predominantno zemlja emigracije, sa 38% stanovništva koji žive u inostranstvu. Učešće fakultetski obrazovanih emigranata iz BiH je 11,2%.
- ✚ Broj stanovnika rođenih u Bosni i Hercegovini koji trenutno žive u drugim zemljama je gotovo jednak polovici stanovništva koje boravi u zemlji, što predstavlja značajan gubitak radne snage. Visoke emigracijske stope će dodatno pogoršati negativne demografske trendove u zemlji, što će reducirati radnu snagu i ljudski kapital u zemlji.
- ✚ Imigracija radnika iz drugih zemalja je niska, i ne predstavlja pritisak na tržište rada u BiH.
- ✚ Unutrašnja mobilnost rada je niska. Radi se dominantno o migraciji iz ruralnih područja u glavne urbane centre.
- ✚ Unutrašnje migracije su primarno vođene značajnim regionalnim razlikama u nivou ekonomske razvijenosti, stopama siromaštva, stopama zaposlenosti i nezaposlenosti, kao i pristupu bazičnim uslugama. Ovo traži razvojne strategije i politike koje će direktno adresirati pitanje regionalnih razlika.

Radno sposobno stanovništvo

U ovom poglavlju prezentirat ćemo osnovne podatke o radnoj snazi u BiH i njenu dekompoziciju prema glavnim karakteristikama (godine, spol, nivo obrazovanja, itd.). Prva tabela pokazuje hijerarhijsku dekompoziciju radne snage prema glavnim grupama, kalkulisanu prema ARS 2013. podacima korištenim u ovom izvještaju. Kako bismo pokazali efekte različitih procjena broja stanovnika na procijenjene iznose o ukupnom broju stanovnika sa odgovarajućim statusom na tržištu rada (npr. zaposleni, nezaposleni, neaktivni), ove smo brojeve kalkulirali za procijenjeni ukupan broj stanovnika prema ARS i APD.

Stopa zaposlenosti je 31,6%¹⁵, dok je stopa nezaposlenosti 27,5%. Stopa nezaposlenosti izračunata na bazi ARS ankete je značajno manja u odnosu na administrativnu stopu nezaposlenosti, primarno kao rezultat činjenice da je veliki broj neaktivnih ili neformalno zaposlenih registrovan kao nezaposleni na biroima za zapošljavanje kako bi bio zdravstveno osiguran. Oko 45,5% stanovništva je trenutno neaktivno. Posebno je interesantan podatak da je skoro 4,3% stanovništva iznad radne dobi ustvari zaposleno. Uprkos činjenici da se ovaj broj može smatrati visokim u zemlji sa izuzetno visokom nezaposlenošću mladih, ovaj broj je još uvijek prilično nizak u poređenju sa drugim zemljama (OECD prosjek je 13,1%).

Isti podaci po entitetima i godinama (Tabela u aneksu) ukazuju da postoje značajne razlike u ključnim indikatorima tržišta rada između entiteta i da su postojane tokom vremena. Podaci ukazuju na to da su indikatori tržišta rada povoljniji u RS-u, koja ima veću stopu aktivnosti i zaposlenosti. Razlika u stopi nezaposlenosti između entiteta u 2013. godini praktično je nestala.

Trendovi glavnih indikatora tržišta rada u periodu 2006-2013. godina prezentirani su u tabeli ispod.

¹⁵ Stopa zaposlenih osoba od 72,5% prezentirana u tabeli iznad je hijerarhijska stopa i ne treba se interpretirati kao zvanična stopa zaposlenosti za čiji izračun se koristi drugačija formula.

Kao što možemo vidjeti generalno se mogu uočiti dva suprotna trenda na tržištu rada u BiH u posmatranom periodu. Prvo, pozitivan trend u većini indikatora, uključujući povećane stope aktivnosti i zaposlenosti i opadajuće stope nezaposlenosti u periodu 2006-2009. godina. U drugom periodu (2010-2013), trend je obrnut i pogoršani su indikatori tržišta rada. Glavni razlog za ovu promjenu trenda je globalna ekonomska kriza. Samo podaci o broju stanovnika kontinuirano opadaju kroz period. Iako je udio radno sposobnog stanovništva od dvije trećine konstantan tokom vremena, činjenica da jedna zaposlena osoba treba izdržavati 2,7 drugih osoba nije zadovoljavajuća.

Velika razlika između registrirane stope nezaposlenosti i stope nezaposlenosti prema ARS anketi obično se objašnjava motivima neaktivnih ili neformalno zaposlenih da se registriraju na birou za zapošljavanje kako bi bili zdravstveno osigurani.

Ključni indikatori tržišta rada prema spolu prezentirani su u tabeli ispod.

Ukoliko glavne indikatore tržišta rada posmatramo prema spolu (tabela 3.3.) možemo identificirati velike razlike između muškaraca i žena u pogledu učešća u radnoj snazi i stopa nezaposlenosti. Žene su generalno manje aktivne i imaju višu stopu nezaposlenosti u odnosu na muškarce. Ukoliko iste podatke posmatramo po entitetima (tabele u aneksu) možemo vidjeti da je jaz između muških i ženskih radnika u stopama aktivnosti i zaposlenosti više naglašen u FBiH u odnosu na RS. Obje vrijednosti su niže u FBiH i za muške i za ženske radnike. Stope nezaposlenosti muškaraca su više u FBiH, dok su stope nezaposlenosti žena više u RS, što je rezultiralo većim jazom u stopi nezaposlenosti između muškaraca i žena u RS. Stope učešća u radnoj snazi i muškaraca i žena su značajno ispod EU prosjeka (72% za oba spola), dok je razlika čak i više naglašena za žene (66% za žene). Pored toga stope zaposlenosti su značajno ispod EU prosjeka (64%, prema EUROSTAT-u), čak i u poređenju sa zemljama regije.

Stopa nezaposlenosti mladih u BiH je među najvišim u Evropi, uporedivo samo sa podacima za Grčku u posljednje vrijeme. Ukupne i stope nezaposlenosti mladih su više među ženama, što sugeriše da se žene suočavaju sa većim izazovima u pristupu tržištu rada.

Radno sposobno stanovništvo po entitetima i spolu, u ukupnim brojevima i prema procentualnom učešću prezentirano je u tabeli ispod.

Tablica 10. Radno sposobno stanovništvo po entitetu i spolu

	Muškarci	Žene	Oba spola
Radno sposobno stanovništvo ('000)			
FBiH	809	846	1.655
RS	433	458	891
BD	25	26	51
BiH	1.267	1.330	2.597
Distribucija radno sposobnog			
FBiH	63,9	63,6	63,7
RS	34,1	34,4	34,3
BD	2,0	2,0	2,0
BiH	100,0	100,0	100,0

Izvor: ASBH ARS Izvještaj za 2013.

Podaci prezentirani u tabeli iznad sugerišu da ne postoje razlike u spolnoj strukturi radno sposobnog stanovništva po entitetima. Možemo samo primijetiti neznatno veće učešće žena u FBiH u poređenju sa RS.

Učešće u radnoj snazi

Analiza učešća u radnoj snazi na BiH tržištu rada prezentirana je ispod. Prva tabela pokazuje podatke o ukupnoj radnoj snazi i stopama učešća po entitetu i spolu.

Tabelica 11. Radna snaga i stope učešća u radnoj snazi po entitetu i spolu

Radna snaga ('000)	Muškarci	Žene	Oba spola
FBiH	440	252	692
RS	249	173	422
BD	12	7	19
BiH	701	432	1.133
Stopa učešća u radnoj snazi (%)			
FBiH	54,4	29,8	41,8
RS	57,5	37,8	47,4
BD	48,3	25,3	36,7
BiH	55,3	32,5	43,6

Izvor: ASBH ARS Izvještaj za 2013.

Podaci iznad sugerišu da je ukupna stopa participacije u RS-u značajno viša u odnosu na FBiH ili BD. Stopa participacije je generalno viša za muškarce. Jaz u stopi participacije između muškaraca i žena više je naglašen u FBiH.

Naredna tabela pokazuje podatke o radnoj snazi po entitetima i obrazovnom nivou.

Tablica 12. Učešće u radnoj snazi (%) po entitetu i nivou obrazovanja

Radna snaga ('000)	Osnovno ili manje	Srednje	Visoko	Ukupno
FBiH	124	452	116	692
RS	94	262	67	423
BD	5	11	2	18
BiH	224	724	185	1.133
Učešće u radnoj snazi (%)				
FBiH	18,0	65,2	16,8	100,0
RS	22,0	62,2	15,8	100,0
BD	29,3	57,9	12,8	100,0
BiH	19,7	63,9	16,4	100,0

Izvor: ASBH ARS Izvještaj za 2013.

Kao što možemo vidjeti iz tabele, učešće u radnoj snazi onih sa osnovnim obrazovanjem je veće u BD i RS nego u FBiH, dok suprotno vrijedi za visoko obrazovanje.

Kada kros-tabuliramo podatke o radnoj snazi prema postignutom nivou obrazovanja i starosnoj grupi, možemo vidjeti da najveći dio radne snage čine mladi u uzrastu od 15 do 24 godine, a koji imaju srednju školu.

Tablica 13. Učešće u radnoj snazi (%) prema dostignutom nivou obrazovanja i starosnoj grupi

Starosna grupa	Osnovno manje	ili Srednje	Visoko
15-24	45,71	51,18	3,11
25-34	16,18	64,83	18,98
35-44	29,37	60,02	10,61
45-54	31,78	59,15	9,07
55-64	48,76	41,11	10,13
65-65	72,79	21,14	6,07
15-65	34,88	55,02	10,10

Izvor: ASBH ARS Izvještaj za 2013.

Učešće stanovništva sa univerzitetskom diplomom je najveće u starosnoj grupi 25-34 godine što je rezultat povećanog upisa na univerzitete mladih ljudi u posljednjih nekoliko godina. Ovo je generalno dobar znak, ali bi trebao biti usklađen sa potrebama tržišta rada kako bi se izbjegao fenomen "preeducirane nezaposlenosti".

Sljedeća tabela pokazuje strukturu ekonomski neaktivnog stanovništva prema razlogu neaktivnosti i spolu.

Kao što možemo vidjeti iz tabele, učešće obeshrabrenih neaktivnih osoba je 15% i veće je među ženama (16,5%). Ovo učešće je generalno više nego u drugim zemljama i dijelom može biti objašnjeno trajanjem konflikta i post-konfliktnim ekonomskim oporavkom, što je rezultiralo produženim traženjem posla koje je obeshrabrilo ljude koji ga nisu uspjeli naći.

Ekonomski neaktivno stanovništvo dolazi iz pretežno nižeg nivoa obrazovanja, kao što možemo vidjeti iz naredne tabele.

Tablica 14. Ekonomski neaktivno stanovništvo prema nivou obrazovanja

Nivo obrazovanja	%
Bez obrazovanja	13,12%
1-4/5 razreda Osnovne škole	14,17%
5/6-8/9 razreda Osnovne škole	6,45%
Završena Osnovna škola	26,42%
Završena Srednja škola 3 godine	16,74%
Završena Srednja škola 4 godine	18,75%
Završena Srednja škola	2,28%
Završen fakultet	1,95%
M.A., P.h.D diploma	0,13%

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Sljedeća tabela pokazuje neaktivno stanovništvo prema starosnim grupama.

Tablica 15. *Ekonomski neaktivno stanovništvo prema starosnim grupama*

Starosna grupa	%
15-24	20,2%
25-49	19,68%
50-64	25,89%
65+	34,23%

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013 podataka koristeći ADePT softver

Podaci u prethodnim tabelama ukazuju na to da bi aktivnosti usmjerene na aktiviranje ljudi trebale ciljati dob 40+ manje obrazovanih, žene i među njima posebice one koji su trenutno obeshrabreni.

Nezaposlenost

Ključni podaci o nezaposlenosti prezentirani su u setu tabela ispod.

Sljedeća tabela dezagregira stope nezaposlenosti prema spolu, mjestu boravka, starosnoj grupi i nivou obrazovanja.

Tablica 16. *Nezaposlenost prema spolu, starosnoj grupi i mjestu boravka*

	FBiH	RS	BiH
Ukupno	27,8	26,9	27,5
Muškarci	27,2	25,2	26,5
Žene	28,9	29,4	29,1
15-24	59,1	58,9	59,1
25-49	25,8	27,6	26,5
50-64	17,8	18,9	18,3
Urbano	25,2	29,4	26,8
Ruralno	29,5	25,3	27,9

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Tabela iznad pokazuje da je stopa nezaposlenosti značajna veća među mladim i ženama. Posebno je interesantno da je stopa nezaposlenosti veća u ruralnim područjima u FBiH; suprotno tome viša je u urbanim područjima u RS.

Podaci o nezaposlenosti prema nivou obrazovanja prezentirani su u sljedećoj tabeli.

Tabelica 17. Nezaposleni prema nivou obrazovanja

Nivo obrazovanja	FBiH	RS	BiH
Bez obrazovanja	34,18	14,81	26,32
4 godine osnovne škole	29,76	6,43	15,18
Manje od osnovnog obrazovanja	38,35	25,95	32,20
Završena osnovna škola	29,78	27,00	28,71
Srednja škola, 3 godine	33,17	30,50	32,16
Srednja škola, 4 godine	26,67	29,99	27,88
Viša škola (2 godine)	14,35	20,17	16,46
Visoko obrazovanje	15,07	21,50	17,55
Postdiplomski	16,67	3,85	12,79

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Tabela iznad pokazuje da je stopa nezaposlenosti generalno viša među manje obrazovanim stanovništvom. Također, možemo vidjeti da najveći dio nezaposlenih čine oni sa srednjom školom (preko 70%). Interesantno je da je stopa nezaposlenosti niža među onima sa završenom višom školom u odnosu na one sa završenim fakultetom. Podaci o nezaposlenima prema spolu i starosnoj grupi predstavljeni su u tabeli ispod.

Tablica 18. Nezaposleni prema spolu i starosnoj grupi

	Muškarci	Žene
Nezaposlenost ('000s)		
15-24	383	186
25-49	830	661

50-64	265	139
65+	2	0
Stopa nezaposlenosti (%)		
15-24	59,01	59,24
25-49	24,30	29,86
50-64	18,68	17,51
65+	1,79	0,00

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Tabela sugerira da je stopa nezaposlenosti značajno viša među mladim ljudima, i da opada sa svakom starosnom grupom. Šta više, stopa nezaposlenosti je viša među ženama u svim starosnim grupama osim u grupi iznad radne dobi (65+).

Sljedeća tabela pokazuje stope nezaposlenosti prema spolu i entitetu.

Tablica 19. Nezaposlenost prema spolu i entitetu

	Muškarci	Žene	Oba spola
FBiH	27,18	28,86	27,78
RS	25,20	29,42	26,92
BD	26,45	29,09	27,5
Ukupno	27,18	28,86	27,78

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Podaci iz tabele pokazuju da je stopa nezaposlenosti najniža u RS-u, dok je viša za žene u oba entiteta.

Dok je nezaposlenost mladih bila identificirana kao jedna od primarnih briga za politiku tržišta rada u prvoj tabeli ovog poglavlja, detaljnija dezagregacija podataka o nezaposlenosti mladih prezentirana je u sljedeće dvije tabele. U prvoj tabeli prezentirane su stope nezaposlenosti mladih prema spolu.

Tablica 20. Učešće mladih nezaposlenih u populaciji mladih, prema spolu i entitetu

Učešće mladih nezaposlenih u populaciji mladih (%)	Muškarci	Žene	Oba spola
FBiH	59,0	59,5	59,1
RS	59,1	58,6	58,9

BiH	59,0	59,2	59,1
-----	------	------	------

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Podaci iz tabele pokazuju da je stopa nezaposlenosti mladih nešto niža u RS-u dok je takođe niža za žene. U FBiH je stopa za žene viša.

Dugoročna nezaposlenost u BiH je među najvišim u regiji, blizu 90% u posljednjoj deceniji (Vidovic i dr., 2010). Iz tog razloga, dezagregacija nezaposlenosti prema trajanju je analizirana i prezentirana u sljedećoj tabeli.

Tablica 21. Trajanje nezaposlenosti prema spolu

Trajanje nezaposlenosti	FBiH		RS		BiH	
	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene
Manje od 5 mjeseci	5,48	9,12	5,35	35,02	5,43	22,34
6-11 mjeseci	9,24	6,32	7,41	4,88	8,61	5,58
12-23 mjeseci	12,67	16,14	10,70	6,57	12,00	11,25
24-59 mjeseci	29,32	27,54	27,16	18,01	28,58	22,68
60-119 mjeseci	17,08	19,65	20,99	13,80	18,42	16,67
120 mjeseci i više	26,21	21,23	28,40	21,72	26,96	21,48
Ukupno	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Analiza vremenskog trajanja nezaposlenosti sugerise da približno 85% muškaraca i 70% žena može biti posmatrano kao dugoročno nezaposleni (traže posao duže od 12 mjeseci), dok među njima najveći broj traži zaposlenje između 2 i 4 godine, i duže od 10 godina. Kada analiziramo trajanje nezaposlenosti prema spolu i entitetu, primjećujemo velike razlike između učešća žena u grupi nezaposlenih osoba koje traže posao manje od 6 mjeseci.

U pogledu metoda traženja posla, 81% ispitanika kontaktiralo je biro za zapošljavanje, 19% je kontaktiralo privatnu agenciju za tražnje posla, 68% je ostvarilo direktan kontakt sa poslodavcem, 90% je tražilo posao putem ličnih kontakata sa rodbinom i prijateljima, 65% je čitalo oglase za posao, 29% je objavilo vlastiti oglas. Više od polovine (56%) osoba traže dugoročno zaposlenje, dok je više od polovine njih spremno prihvatiti posao sa nepunim radnom vremenom. Samo 1,7% osoba traže isključivo posao na nepuno radno vrijeme.

Samo 0,5% osoba je odbilo ponuđeni posao u posljednje 4 sedmice. Ovo sugeriše da je učestalost nuđenja posla nezaposlenom stanovništvu niska. Kada su pitani za razlog odbijanja posla, najveći dio njih (44%), odgovorio je da se radi o mjestu ponuđenog posla. Pored podataka o internoj migraciji prezentiranim iznad, ovo može sugerisati da je generalna spremnost radnika da promijene mjesto boravka u potrazi za poslom vrlo niska.

U pogledu razloga za napuštanje ranijeg posla, kao glavni se navodi (40% osoba), penzionisanje, dok su drugi važni razlozi prestanak rada firme (14%), ili lični razlozi (11%).

Unutar sekcije koja analizira nezaposlenost, važno je adresirati pitanje velikih razlika između stopa nezaposlenosti baziranih na administrativnim podacima (osoba registrovane kao nezaposlene u biroima za nezapošljavanje) i stopa nezaposlenosti baziranih na anketama (ARS). Registrovana stopa nezaposlenosti je tokom godina približno 50% viša u odnosu na anketnu stopu (45% naspram manje od 30%). Glavni razlog za ovu razliku obično se identifikira u osiguranju zdravstvene zaštite za nezaposlene osobe baziranoj na njihovoj registraciji na biroima.

Ovo implicira da je veliki broj neformalno zaposlenih i neaktivnih osoba uključen u registrovane nezaposlene osobe, što značajno uvećava podatke i administrativnu stopu čini značajno višom u odnosu na stvarnu. U skladu s tim, stope nezaposlenosti bazirane na anketi trebalo bi smatrati mnogo bližim stvarnim stopama. Iako bi dezagregirani podaci o strukturi nezaposlenih osoba prema različitim karakteristikama (kao što su godine, pol i nivo obrazovanja) omogućili nam da napravimo precizniju procjenu karakteristika "registrovanih kao nezaposleni ali nisu stvarno nezaposleni", ova komparacija sa podacima iz ankete nije moguća.

Ipak neki dokazi sugerišu da se uglavnom radi o neformalno zaposlenim mladim i neaktivnim ženama iznad 40 godina. Anketiranje realizovano u okviru projekta zapošljavanja mladih (finansirano od strane SDC), među registrovanim nezaposlenim osobama u Sarajevu i Doboju pokazalo je da više od polovine osoba nije aktivno tražilo posao i da su na zavodu bili registrovani iz drugih razloga.

Zaposlenost

Glavni set tabela u pogledu zaposlenosti prezentiran je ispod. Prva tabela pokazuje podatke o zaposlenim prema spolu i godinama.

Tablica 22. Zaposlenost prema spolu i starosnoj grupi

	Muškarci	Žene	Oba spola
15-24	6,46	5,33	6,04
25-34	21,36	21,72	21,49
35-44	27,12	27,42	27,23
45-54	28,21	28,46	28,31
55-64	14,17	14,27	14,21
65+	1,97	2,16	2,04

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Kao što možemo vidjeti, najveći dio zaposlenih osoba čine oni dobi od 45 do 54 godine. U pogledu zaposlenosti po sektorima, tabela ispod pokazuje da su žene mnogo više prisutne u zaposlenosti u uslužnom sektoru, dok su muškarci više zaposleni u industriji, što je u skladu sa očekivanjima i generalnim karakteristikama bilo kog tržišta rada.

Tablica 23. Zaposlenost po sektoru i spolu

	Muškarci	Žene	Oba spola
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	20,6	13,8	18,1
Industrija i građevinarstvo	37,4	23,1	32,1
<i>Prerađivačka industrija</i>	17,9	12,9	16,0
<i>Građevinarstvo</i>	12,1	0,8	7,9
<i>Ostalo</i>	7,4	9,3	8,2
Usluge	42,0	63,1	49,8

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Kada se analizira sektorska zaposlenost po entitetima možemo vidjeti u tabeli ispod da je učešće poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti mnogo veće u RS-u, dok je učešće usluga posebno visoko u BD, i takođe više u FBiH u poređenju sa RS. Ove razlike odražavaju razlike u stepenu urbanizacije između entiteta.

Tablica 24. Sektorska zaposlenost po entitetima

	FBiH	RS
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	13,7	25,0
Industrija i građevinarstvo	33,4	30,1
<i>Prerađivačka industrija</i>	16,8	13,2
<i>Građevinarstvo</i>	8,3	6,2
<i>Ostalo</i>	8,3	10,7
Usluge	52,9	44,9

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

U pogledu statusa u zaposlenosti, podaci prezentirani po entitetima u tabeli u aneksu pokazuju da je u RS-u veće učešće neplaćenih porodičnih radnika i farmera u odnosu na FBiH i RS, dok FBiH ima veće učešće zaposlenika. BD ima najveće učešće poslodavaca.

Tabela ispod prezentira podatke o zaposlenima prema dužini trajanja ugovora. Kao što možemo vidjeti, učešće dugoročnih ugovora je visoko posebno među radnicima u dobi iznad 35 godina, što ne mora biti dobro za fleksibilnost tržišta rada.

Tablica 25. Zaposlenost prema tipu ugovora i starosnoj grupi

Zaposlenost (%)	FBiH		RS	
	Dugoročni ugovor	Kratkoročni ugovor	Dugoročni ugovor	Kratkoročni ugovor
15-24	65,40	34,60	57,47	42,53
25-49	84,23	15,77	83,70	16,30
50-64	94,62	5,38	90,83	9,17
65+	85,71	14,29	100,00	0,00

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Kao što možemo vidjeti iz tabele, učešće dugoročnih ugovora konstantno raste sa rastom godina, što može sugerisati da kompanije praktikuju potpisivanje dugoročnog ugovora sa zaposlenicima nakon određenog perioda kratkoročnih ugovora. Ovo može takođe sugerisati u određenoj mjeri da postoji trend zaključivanja kratkoročnih ugovora, što je potrebno dodatno istražiti koristeći ARS podatke za više godina.

Razlike između spolova u zaposlenosti prema dužini trajanja ugovora prezentirane su u sljedećoj tabeli.

Tablica 26. Učešće u ukupnoj zaposlenosti (%) prema tipu ugovora, spolu i starosnoj grupi

Starosna grupa	Muškarci		Žene	
	Dugoročni ugovor	Kratkoročni ugovor	Dugoročni ugovor	Kratkoročni ugovor
15-24	64,92	35,08	59,81	40,19
25-34	75,34	24,66	77,68	22,32
35-44	86,41	13,59	89,80	10,20
45-54	89,44	10,56	94,16	5,84

55-64	93,07	6,93	96,21	3,79
65+	100,00	0,00	100,00	0,00

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Žene (osim u dobi od 15 do 24 godine), će vjerovatnije imati dugoročni nego kratkoročni ugovor, dok suprotno vrijedi za muškarce.

U pogledu radnog vremena, 50% ispitanika redovno radi a 24% njih radi povremeno subotama. 23% ispitanika redovno radi nedjeljama, dok 18% povremeno radi nedjeljama. Skoro 8% zaposlenih osoba redovno radi tokom noći, dok 10% radi povremeno. Od ukupnog broja zaposlenih osoba skoro 10% je voljno raditi više nego što je uobičajeno radno vrijeme. Samo 1,93% ispitanika je kazalo da imaju drugi posao. Distribucija zaposlenosti prema radnom vremenu (puno i nepuno radno vrijeme) prema spolu prezentirana je u tabeli ispod.

Tablica 27. Radno vrijeme prema spolu

	Muškarci	Žene	Oba spola
Puno radno vrijeme	90,69	88,60	89,92
Nepuno radno vrijeme		9,31	11,40

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Kao što možemo vidjeti, nešto je veća vjerovatnoća da će žene raditi nepuno radno vrijeme. Kada analiziramo razloge za nepuno radno vrijeme, možemo vidjeti da je ključni (38,5%) briga o djeci i starima, i da je jednako distribuiran između muškaraca i žena. Ključna razlika je u "drugim porodičnim razlozima", što je razlog za 17% žena i samo 3% muškaraca.

Tablica 28. Zaposleni prema satima rada sedmično i spolu

	Muškarci	Žene	Oba spola
<25	5,06	8,43	6,29
25-34	4,27	4,61	4,39
35-39	1,39	1,37	1,38
40-48	69,33	73,52	70,86
49-59	9,83	7,43	8,95

>=60	10,14	4,65	8,13
------	-------	------	------

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Podaci prezentirani iznad pokazuju da je generalno veća vjerovatnoća da će žene raditi manje nego regularno radno vrijeme (40 do 48 sati sedmično), dok muškarci češće rade duže nego regularno radno vrijeme. Pored toga, kao što možemo vidjeti iz sljedeće tabele najveći dio stanovništva koji rade prekovremeno su oni sa srednjom školom. Kako bi razjasnili dalje pitanje, provjerili smo koje aktivnosti su zastupljene u skupini ljudi koji rade prekovremeno. Ekonomske aktivnosti¹⁶ s najvećim udjelom onih koji rade prekovremeno i u isto vrijeme samo iznad prosjeka, su A poljoprivreda, B šumarstvo i ribarstvo; F Građevinarstvo; I Smještaj i ugostiteljstvo.

Tablica 29. Broj zaposlenih koji rade više od 48 sati sedmično prema nivou obrazovanja i entitetu

	RS	FBiH	BiH
Osnovno	210	151	361
Srednje	241	386	627
Visoko	19	53	72
Ukupno	470	590	1.060

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći STATA

U poređenju sa udjelom zaposlenih osoba prema nivou obrazovanja, prikazano u tabeli 4.2, možemo vidjeti da su radnici sa srednjom stručnom spremom prezastupljeni.

Kada su pitani da li su posao našli putem biroa za zapošljavanje 26% njih je dalo afirmativan odgovor. Ne postoji razlika između muškaraca i žena u tom pogledu.

Podaci iz ARS-a analizirani u ovom izvještaju takođe sadrže informacije o drugom poslu. Zaposlenost na drugom poslu prema statusu u zaposlenosti prezentirana je u tabeli ispod.

Tablica 20. Broj zaposlenih sa drugim poslom prema statusu zaposlenosti

Status u zaposlenosti	Imate li drugi posao?		
		Yes	Ne
Poslodavac	Frek.	1	280

¹⁶ Anketa o radnoj snazi koristi NACE Rev2 klasifikaciju za ekonomske aktivnosti.

	Procent	0,36	99,64
Zaposlen na farmi	Frek.	0	31
	Procent	0,00	100,00
Neplaćeni porodični radnik	Frek.	2	324
	Procent	0,61	99,39
Samozaposlen	Frek.	6	310
	Procent	1,90	98,10
Poljoprivrednik	Frek.	9	746
	Procent	1,19	98,81
Zaposlenik	Frek.	105	4704
	Procent	2,18	97,82
Ukupno	Frek.	105	4704
	Procent	100,00	100,00

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Samo 136 osoba je imalo drugi posao. 20% njih su bili sezonski poslovi, dok se po 40% odnosilo na redovne i povremene poslove.

U posljednjih nekoliko tabela ovog poglavlja prezentiramo poređenja u statusu u zaposlenosti ispitanika tekuće i prethodne godine prema podacima iz ARS 2013. kako bismo identificirali stepen mobilnosti stanovništva između različitih statusa.

Tablica 31. Mobilnost radne snage između radnih statusa od 2012. do 2013. godine

Trenutni status	Status prethodne godine			
	Zaposlen	Nezaposlen	Neaktivan	Ukupno
Zaposlen	5.310	332	59	5.701
Nezaposlen	508	3.278	359	4.145
Neaktivan	304	197	10.254	10.755
Ukupno	6.122	3.807	10.672	20.601

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Tabela iznad sugerise nekoliko interesantnih nalaza. Prvo, kada uporedimo ukupne podatke, možemo vidjeti da je broj zaposlenih smanjen za 6,9% (sa 6122 na 2012 do 5701 u 2013.), dok se broj nezaposlenih osoba povećao za 8,8% (sa 3807 na 2012 do 4145 u 2013.). Broj neaktivnih osoba ostao je gotovo nepromijenjen. Drugo, 508 ljudi

koji su bili zaposleni u prethodnoj godini sada su nezaposleni, dok se 332 ljudi koji su bili nezaposleni u prethodnoj godini zaposlilo u tekućoj godini. Kada gledamo karakteristike tih osoba (tabela ispod), možemo vidjeti da se pomak u statusima (tj. zapošljivost i gubitak radnih mjesta) razlikuje među nivoima obrazovanja.

Tablica 32. Osobe koje su promijenile status iz nezaposlenosti u 2012. u zaposlenost u 2013. prema nivou obrazovanja i entitetu

Nivo obrazovanja	RS	FBiH	BiH
Osnovno	24%	19%	21%
Srednje	60%	69%	65%
Visoko	16%	12%	14%

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći STATA

U poređenju sa ukupnom strukturom nezaposlenih osoba, možemo vidjeti da su fakultetski obrazovane osobe prezastupljene u ovoj grupi, što sugerise veću zapošljivost.

Tablica 33. Osobe koje su promijenile status iz zaposlenosti u 2012. u nezaposlenost u 2013. prema nivou obrazovanja i entitetu

		Osnovna ili manje	Srednja	Fakultet
Nezaposleni koji su se zaposlili	FBiH	29	151	31
	RS	20	74	27
Zaposleni koji su postali nezaposleni	FBiH	96	217	31
	RS	46	106	12

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći STATA

U slučaju gubitka posla vidimo suprotnu sliku u poređenju sa zapošljavanjem prezentiranim u prethodnoj tabeli. Ovdje su radnici sa srednjom školom prezastupljeni što sugeriše da je veća vjerovatnoća da će izgubiti posao.

Ako analiziramo tranziciju između radnih statusa prema starosnoj grupi (naredna tabela), možemo primijetiti da su mladi u nepovoljnom položaju. Oko 19% onih koji su našli posao, a bili su nezaposleni u prethodnoj godinu spada u starosnu grupu od 16-24.

Tablica 34. Osobe koje su promijenile status iz 2012 u 2013, prema starosnoj grupi i entitetu

		15 - 24	25 - 49	50 - 64	65+
Nezaposleni koji su se zaposlili	FBiH	42	147	21	1
	RS	15	94	12	0
Zaposleni koji su postali nezaposleni	FBiH	32	240	71	1
	RS	12	103	46	3

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013 podataka koristeći Stata 13 softver

Regionalne razlike Kanton Sarajevo

BiH je podijeljena na dva entiteta sa različitom internom političkom organizacijom. Entitet RS je centralizovan, bez podjele na regije, samo općine. Ipak, i u ovom entitetu mogu se identificirati ekonomske regije. Tako npr. UNDP (2010) koristi podjelu ovog entiteta na šest regija. Ova podjela će za komparativne svrhe biti korištena i u ovom izvještaju. Sa druge strane entitet FBiH je podijeljen na deset kantona, sa jasnim granicama i visokim nivoom autonomije. Svaki kanton npr. ima svoju vladu, parlament, i potpunu autonomiju u vezi politika tržišta rada i obrazovanja.

U BiH praktično ne postoje studije koje se bave regionalnim razvojem zemlje. Čak i strategija regionalnog razvoja ne započinju sa bilo kakvom detaljnom analizom trenutne situacije i identificiranjem potencijalnih problema, kao što ne nedostatak odgovarajućih vještina i sl. Jedina raspoloživa studija je ona UNDP-a o regionalnim

nejednakostima u BiH, objavljena 2010 god. S toga je jedina mogućnost bila da se iskoriste svi raspoloživi podaci na regionalnom nivou, objavljeni od strane statističkih agencija u zemlji, uključujući ključne indikatore tržišta rada i kombinujući ih sa podacima UNDP (2010) studijom.

Glavne karakteristike tržišta rada različitih regija analizirane su i prezentirane u tabeli 3.30.

Tablica 35. Karakteristike tržišta rada prema regijama u BiH

Kanton/Regija	Zaposleni	Nezaposleni	Stopa aktivnosti	Stopa zaposlenosti	Stopa nezaposlenosti	Zaposleni/penzioneri
Banja Luka	130.242	55.725	32,5	22,7	30,0	n/a
Bijeljina	43.406	28.157	28,4	17,2	39,3	n/a
Doboj	38.850	23.214	27,5	17,2	37,4	n/a
Istočno Sarajevo	23.366	12.318	33,6	22,0	34,5	n/a
Foča	6.443	4.710	30,9	17,9	42,2	n/a
Trebinje	16.898	8.950	38,1	24,9	34,6	n/a
Una-Sana	34.634	36.277	30,7	15,0	51,2	1,7
Posavina	5.362	5.436	31,2	15,5	50,3	1,8
Tuzla	82.993	85.711	41,5	20,4	50,8	1,3
Zenica	73.267	61.529	41,5	22,6	45,6	1,4
Goražde	4.778	4.164	31,4	16,8	46,6	0,9
Centralna Bosna	37.974	36.482	36,3	18,5	49,0	1,1
Mostar	42.531	29.403	38	22,5	40,9	1,3
Zapadna Hercegovina	13.112	8.702	32,6	19,6	39,9	1,3
Sarajevo	118.418	62.475	51,5	33,7	34,5	1,5
Kanton 10	9.676	8.464	25,8	13,8	46,7	1,7

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi podataka statističkih zavoda u BiH

Kao što možemo vidjeti iz tabele, postoje značajne razlike u nekim od karakteristika tržišta rada, kao što su stope zaposlenosti i nezaposlenosti između regija. Npr. stope zaposlenosti u Unsko-sanskom kantonu i Posavskom kantonu su 15,0 i 15,5% respektivno, dok su njihove stope nezaposlenosti 51,2% i 50,3%. Sa druge strane, Sarajevski kanton ima najvišu stopu zaposlenosti od 33,7% i najnižu stopu nezaposlenosti od 34,5% (poslije regije Banjaluka, gdje je stopa nezaposlenosti 30,0%). Pored toga, ovaj kanton ima najvišu stopu aktivnosti od 51,5%. Najniža stopa aktivnosti je u kantonu 10.

Tržište rada u BiH, generalno karakteriše niska mobilnost radnika. Kao što podaci o internoj migraciji govore, mali dio ukupnog stanovništva uključen je u interne migracije. Ovo ima posebno negativan uticaj na razvoj tržišta rada. Podaci o neto internim migracijama prema regiji kombinovani sa raspoloživim podacima o regionalnim demografskim, geografskim i ekonomskim karakteristikama su prezentirani u tabeli 36.

Tablica 36. Neto migracije i druge karakteristike regija u BiH

	GDP po stanov.	Broj stanovnika	Površina (km ²)	Broj općina	Gustoća	Neto interne migracije	Stopa neto interne migracije
Kanton/regija	2008	2009			Stanovništvo/površina	2010	neto migracije/stanovništvo
Banjaluka	6.659	655.783	8.977	21	73,1	760	0,12
Bijeljina	4.899	287.840	3.349	12	85,9	304	0,12
Doboj	4.255	255.878	3.120	8	82,0	-72	-0,03
Istočno Sarajevo	6.672	118.800	3.082	9	38,5	390	0,33
Foča	5.667	39.946	2.350	5	17,1	-94	-0,24
Trebinje	6.846	79.230	3.754	7	21,1	-59	-0,07
Una-Sana	4.060	287.998	4.125.0	8	69,8	-900	-0,31
Posavina	4.274	40.513	324.6	3	124,8	-125	-0,31
Tuzla	5.802	497.813	2.649.0	13	187,9	-692	-0,14
Zenica	5.588	400.848	3.343.0	12	119,9	-1,355	-0,34
Goražde	4.238	33.225	504.6	3	65,8	-80	-0,24
Centralna Bosna	4.445	255.648	3.189.0	12	80,2	-889	-0,35
Mostar	7.592	226.632	4.401.0	9	51,5	-178	-0,08
Zapadna Hercegovina	4.860	81.833	1.362.2	4	60,1	-316	-0,39

Sarajevo	13.024	421.289	1.276.9	9	329,9	1182	0,28
Kanton 10	3.953	81.369	4.934.7	6	16,5	-258	-0,32

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi podataka statističkih zavoda u BiH

Kao što možemo vidjeti iz tabele, samo regije Sarajevo, Banjaluka i Bijeljina imaju pozitivan neto migracijski balans. Regija (kanton) Sarajevo je sačinjeno od 9 općina, i svaka od njih su ili općine glavnog grada ili prigradska područja. Ova regija ima najviši nivo urbanizacije u zemlji. Banjaluka i Bijeljina su regije sa dva najveća grada u entitetu RS. Ovo već sugerije visok nivo ruralno-urbane migracije. Detaljnija analiza podataka na nivou općina pokazuje da čak i regije sa negativnom neto migracijom imaju pozitivan neto migracijski balans u općinama sa velikim gradovima, dok je neto migracija iz dominantno ruralnih općina čak i veća u odnosu na podatke na nivou cijele regije. Npr. regija Mostar ima vrlo malu negativnu neto migraciju, dok podaci sa nivoa općina pokazuju pozitivnu neto migraciju za grad Mostar i negativnu neto migraciju za druge općine regije. Nominalno posmatrano, regije sa najvećom negativnom neto migracijom su: Zeničko-dobojski kanton (-1355 osoba), Unsko-sanski kanton (-900 osoba) i Srednjobosanski kanton (-889 osoba). Iskazano u stopama neto migracije, regije sa najvećim neto gubitkom su: Zapadnohercegovački kanton (-0,39% stanovništva), Srednjobosanski kanton (-0,35%), i Unsko-sanski i Posavski kanton (-0,31%). Regija sa najvećim neto povećanjem je kanton Sarajevo, sa povećanjem stanovništva kao rezultat internih migracija od 1182 osobe, ili 0,28% stanovništva kantona. Druge regije sa neto porastom su: Istočno Sarajevo sa 0,33% i regije Banjaluke i Bijeljine sa povećanjem od 0,12%, kao rezultat interne migracije.

Pored iznad prezentiranih indikatora relevantnih za analizu tržišta rada, tabela o starosnoj strukturi stanovništva prema kantonima u FBiH¹⁷ je prezentirana ispod.

¹⁷ Podaci za RS nisu bili raspoloživi po regijama.

Tablica 37. Demografske karakteristike regija u FBiH

Regija / kanton	Starosna struktura stanovništva (2009)				
	0-14	65+	Total	Učešće mladih	Učešće starih
Una-Sana	57,119	31,551	288,114	19.8	11.0
Posavina	5,831	6,262	39,886	14.6	15.7
Tuzla	91,920	63,291	498,549	18.4	12.7
Zenica-Doboj	75,995	49,388	400,602	19.0	12.3
Bos. Podrinje	4,709	6,187	33,093	14.2	18.7
Centralna Bosna	50,598	33,830	254,992	19.8	13.3
Neretva	37,351	38,251	225,930	16.5	16.9
Zapadna Hercegovina	14,965	12,042	81,707	18.3	14.7
Sarajevo	70,573	69,129	423,645	16.7	16.3
Kanton 10	10,973	17,526	80,800	13.6	21.7

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi podataka statističkih zavoda u BiH

Kao što možemo vidjeti, prisutne su velike razlike u učešću mladih i učešću starih stanovnika između kantona u FBiH. Učešće mladih kreće se od 13,6% u kantonu 10 do 19,8% u Srednjobosanskom kantonu, dok učešće starih ljudi varira od 11% u Unsko-sanskom kantonu do 21,7% u kantonu 10. U nedostatku podataka na regionalnom nivou, možemo pretpostaviti na bazi podataka prezentiranih u tabeli iznad da nezaposlenost mladih predstavlja veće opterećenje u Srednjobosanskom i Zeničkodobojskom kantonu, dok je pritisak na penzioni sistem veći u Kantonu 10 i Bosanko-Podrinjskom kantonu.

Konačno, u tabeli ispod je prezentiran i set indikatora koji pokazuju regionalne razlike u kvalitetu života.

Tablica 38. Nivo siromaštva i drugi indikatori kvaliteta života po regijama/kantonima u BiH

Regija / kanton	Stopa siromaštva	Prosječ. plaća*	Broj registrov. personalnih automobila na 1000 stanovnika	Broj studenata na 1000 stanovnika	Broj škola na 1000 stanovnika	Broj doktora na 100 stanovnika	Broj bolničkih kreveta na 1000 stanovnika	% domaćinstava sa sistemom kanalizacije
Banjaluka	19.5	n/a	175	139	0.6	1.6	4.4	40.0
Bijeljina	18.7	n/a	160	129	0.6	1.0	1.7	18.7
Doboj	20.2	n/a	158	121	0.7	1.1	2.7	29.6
Istočno Sarajevo	17.3	n/a	160	133	0.5	1.5	3.6	33.1
Foča	37	n/a	121	116	0.7	2.4	5.1	62.5
Trebinje	22.9	n/a	178	151	0.6	1.6	2.5	36.9
Una-Sana	19.5	769.96	146	165	0.6	1.0	2.6	45.2
Posavina	11.7	693.04	176	144	0.6	1.2	2.3	8.1
Tuzla	26.5	733.59	182	173	0.5	1.7	2.9	50.2
Zenica	23.5	702.83	167	173	0.6	1.2	2.6	60.3
Goražde	29.2	729.46	145	141	0.5	1.1	2.2	68.9
Centralna Bosna	15.3	675.02	168	173	0.6	1.1	5.1	40.0
Mostar	9.9	911.24	234	174	0.7	2.0	3.9	38.7
Zapadna Hercegovina	7.5	811.30	263	190	1.0	0.8	0.0	14.7
Sarajevo	5.2	1000.60	253	186	0.3	2.8	5.7	92.9
Kanton 10	19.6	801.64	147	121	0.8	1.0	1.1	25.0

* Napomena: Podaci za RS nisu bili raspoloživi po regijama
Izvor: UNDP, 2010.

Tabela ukazuje na značajne razlike u stopama siromaštva između regija (od 5,2% u Kantonu Sarajevo do 37% u regiji Foča), kao i značajne razlike u raspoloživosti doktora, bolničkih kreveta i kanalizacijskih sistema. Tabela nedvosmisleno ukazuje na tzv. "capital city bias", gdje je kvalitet života u Kantonu Sarajevo značajno bolji u odnosu na ostatak BiH.

Tako da imamo ljućna pitanja:

- ✚ Ukupno i radno sposobno stanovništvo u BiH opada, tako da su odnosi zavisnosti konstantni tokom vremena
- ✚ Učešće u radnoj snazi je nisko, posebno među ženama i mladim 16-24 godine
- ✚ Stopa zaposlenosti je niska, posebno među ženama (tabela 3.3.). Više od polovine zaposlenosti skoncentrisano je u uslužnom sektoru.
- ✚ Nezaposlenost među ženama je viša, dok je stopa aktivnosti niža, u poređenju sa muškarcima
- ✚ Stope zaposlenosti i aktivnosti su više, dok je stopa nezaposlenosti niža u RS, u poređenju sa FBiH

- ✚ Učešće radne snage sa primarnim obrazovanjem je niže u RS u odnosu na FBiH
- ✚ Učešće onih sa tercijarnim obrazovanjem u radnoj snazi opada sa godinama starosti, što može biti rezultat značajnog porasta upisa u tercijarno obrazovanje posljednjih godina i što može voditi problemu "pre-educirane nezaposlenosti", posebno u odsustvu odgovarajućih upisnih politika.
- ✚ Neaktivnost je najviša kod onih sa primarnim obrazovanjem.
- ✚ Glavni razlozi za neaktivnost su: penzionisanje, bolest, obeshrabrenost
- ✚ Stopa nezaposlenosti je najviša među mladim ljudima. Značajno je viša u odnosu na stopu učešća u radnoj snazi. Stope nezaposlenosti su takođe veće za žene i u ruralnim područjima
- ✚ Više od 80% ukupne nezaposlenosti se može okarakterisati kao dugoročna nezaposlenost
- ✚ Više od polovine nezaposlenih je u potrazi za stalnim zaposlenjem.
- ✚ Glavni metod pronalaska posla je kroz personalne kontakte; samo 26% onih koji su trenutno zaposleni je posao našlo preko biroa za zapošljavanje.
- ✚ Većina zaposlenika ima stalne ugovore o radu, što ne mora biti dobar znak, obzirom da može upućivati na problem niske fleksibilnosti tržišta rada. Stalno zaposlenje je više zastupljeno kod starijih radnika i žena
- ✚ Manje od 2% stanovništva ima drugi posao
- ✚ Manje od 10% stanovništva je voljno raditi više u odnosu na trenutni broj radnih sati.
- ✚ Oni sa tercijarnim obrazovanjem će vjerovatnije promijeniti njihov radni status, što može sugerirati veću zapošljivost i manji rizik napuštanja posla (tabela 3.26.).

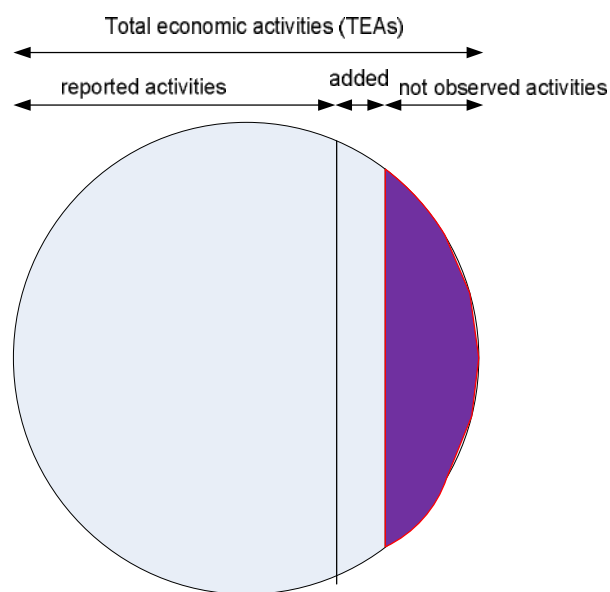
- ✚ Činjenica da je glavni razlog za odbijanje ponude za posao mjesto samog posla upućuje na nisku geografsku mobilnost rada.
- ✚ Postoji jasan tzv. "capital city bias" koji se ogleda u razlikama indikatora regionalnog razvoja, što je uglavnom rezultat nedostatka regionalnih razvojnih politika.
- ✚ Interne migracije su primarno vođene značajnim regionalnim razlikama u nivou ekonomskog rasta, stopama siromaštva, stopama zaposlenosti i nezaposlenosti, kao i pristupu bazičnim uslugama. Ovo ukazuje na potrebu osmišljavanja razvojnih strategija i politika koje će direktno tretirati pitanje regionalnih razlika.
- ✚ Budući da je neformalna zaposlenost uglavnom skoncentrisana u poljoprivredi, ovo može sugerirati da više ruralna područja imaju veću koncentraciju neformalno zaposlenih ljudi.
- ✚ Budući da je pristup uslugama kao što su obdaništa niži u ruralnim područjima, a da je briga o djeci i starima navedena kao jedan od glavnih razloga za neaktivnost, možemo očekivati da je ovaj vid neaktivnosti više prisutan u ruralnim područjima. S tim u vezi, bolja regionalna pokrivenost ovakvim uslugama može se smatrati kao jedna od politika koja bi imala pozitivan uticaj na aktivaciju žena.
- ✚ Budući da je ponuda programa cjeloživotnog učenja i obrazovanja odraslih skoncentrisana u urbanim područjima, možemo zaključiti da su prikupljeni podaci o različitim tipovima treninga zaposlenih i nezaposlenih osoba uglavnom vezani za one iz urbanih područja.
- ✚ Imajući u vidu nedostatak podataka na regionalnom nivou, možemo pretpostaviti da podaci prezentirani u Izvještaju o nezaposlenosti mladih predstavljaju veći teret za regije gdje je učešće mladih veće.

IV DIO: PROCJENA KARAKTERISTIKA NEFORMALNE EKONOMIJE I ONIH KOJI U NJOJ PARTICIPIRAJU

Zbog nedostatka prvenstveno primarnih istraživanja, znanje o neformalnoj ekonomiji u BiH je vrlo limitirano. Ne postoji čak ni konsenzus oko toga da li veličina neformalne ekonomije raste ili pada (Krstić i Sanfey, 2006). Prva ekspertska procjena napravljena je netom poslije rata (Tomaš, 1997), dok je prva zvanična procjena urađena od strane entitetskih statističkih agencija za 2004. godinu unutar EUROSTAT-OECD projekta za poboljšanje mjerenja neopažene ekonomije u zemljama Zapadnog Balkana (SABH, 2010).

Generalno govoreći, ukupna ekonomska aktivnost ima svoje uključene (mjerene, zvanične) i neuključene (nemjerene, nezvanične) komponente (vidi sliku 4.1.)¹⁸

Figure 4. Ukupna ekonomska aktivnost

Izvor: vlastita elaboracija

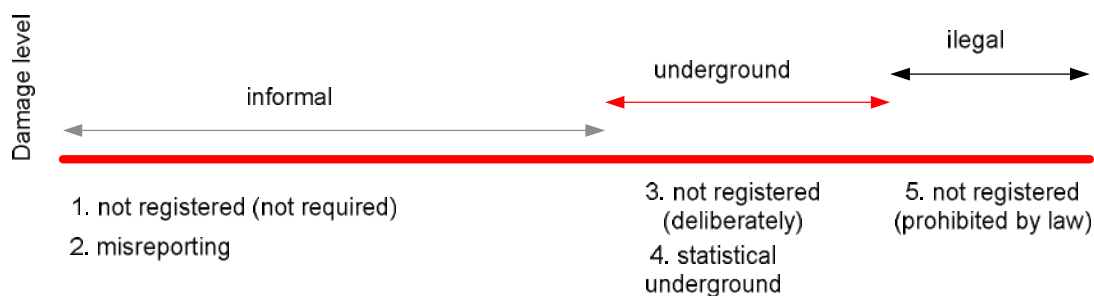
U slučaju BiH dodani dio čine imputirane rente (procjena rente za stanove u kojima žive vlasnici) i indirektno mjerene usluge finansijskog posredovanja (FISIM). Neuključene aktivnosti (NUA) prepoznate su međunarodno prihvaćenom definicijom

¹⁸ Primarno se oslanjamo na relevantne standarde i uputstva: (1) SNR 2008, (2) Rezolucija 15-e međunarodne konferencije statističara rada u vezi sa statistikom zaposlenosti u neformalnom sektoru, (3) Uputstva 17-e međunarodne konferencije statističara rada u vezi sa statističkim definisanjem neformalne zaposlenosti, i (4) Statistički priručnik za neformalni sektor i neformalnu zaposlenost Delhi grupe. U skladu s tim koristimo termine sugerisane od strane ILO i EUROSTAT, kao što je neformalna zaposlenost (sa poslovima kao jedinicama posmatranja), neformalni sektor (sa proizvodnim jedinicama kao jedinicama posmatranja) i neformalna ekonomija (koju čine neformalna zaposlenost i neformalni sektor) (ILO, 2013).

opisanom u Sistemima nacionalnih računa (SNR) iz 2008. godine kao neopažena ekonomija (NOE).

NUA su produktivne aktivnosti (koje generiraju dodanu vrijednost) ali iz nekog razloga nisu obuhvaćene redovnim izvještajima statističkog sistema u zemlji. Prema SNA 2008., čine ih neformalne¹⁹, podzemne ili ilegalne aktivnosti. Isključivanje ovih aktivnosti rezultira podcjenjivanjem BDP-a (ili precjenjivanjem ekonomskih indikatora izraženih kao dio BDP-a).

Figure 5. Dijelovi NOE

Izvor: vlastita elaboracija

Ilegalne aktivnosti zaslužuju posebnu pažnju obzirom na poteškoće u vezi njihove procjene. Imajući u vidu prirodu ovih aktivnosti (zakonom zabranjene) problemi vrlo oskudnih izvora podataka i nepouzdanost podataka rezultiraju praktičnim poteškoćama u njihovom mjerenju. Ne postoje ekspertna ili zvanična mjerenja veličine nelegalne ekonomije u BiH. Do sada je napravljena samo jedna procjena (Dell'Anno i Piirisild, 2004) za 2001. godinu u visini od 7,27% BDP-a, samo za prostituciju i droge.

Treba primijetiti da ogromna većina aktivnosti unutar neformalnog sektora osigurava dobra i usluge čija proizvodnja i distribucija je potpuno legalna (za razliku od kriminalnih aktivnosti ili ilegalne proizvodnje).

Postoji takođe razlika između koncepta neformalni sektor i skrivene ili podzemne ekonomije, obzirom da aktivnosti neformalnog sektora nisu neminovno poduzete sa svjesnom namjerom izbjegavanja plaćanja poreza ili doprinosa nego da se smanje proizvodni troškovi.

¹⁹ O označavanju neformalne ekonomije diskutovano je u akademskim krugovima i krugovima kreatora politika. Ne postoji jedinstvena definicija neformalne ekonomije u literaturi, a termini kao što je siva, skrivena i sl. ekonomija koriste se za njeno definisanje.

Procjena veličine neformalne ekonomije

Nacionalni računi u BiH nude procjenu BDP-a na bazi proizvodnog i metoda rashoda. Prvi metod ne uključuje proizvodnju koja je bila prikrivena iz poreskih razloga, dok druga metoda uključuje. Stoga se razlika između ove dvije procjene može dijelom pripisati poreskim utajama. Drugi uzroci raskoraka su greške u tajmingu i statističke greške. Kao što tabela 4.1. pokazuje, postoji značajan raskorak između BDP-a mjenog proizvodnim i rashodovnim metodom, i ona se kreće između 4 i 7% BDP-a.

Tablica 39. Raskorak između BDP-a po proizvodnoj i rashodovnoj metodi (u mln KM)

Godina	BDP - proizvodna metoda	BDP - rashodovna metoda	Razlika (%)	Razlika u mil. KM
2007	22.065	23.328	5,7	1.263
2008	24.984	26.091	4,4	1.107
2009	24.307	25.810	6,2	1.503
2010	24.879	25.886	4,0	1.007
1011	25.772	26.798	4,0	1.026
2012	25.734	27.308	6,1	1.574
2013 ^{x)}	26.297	28.027	6,6	1.730

^{x)} Preliminarni podaci

Izvor: ASBH za različite godine

O nedostatku pokrivenosti BDP procjena u BiH dugo se diskutuje i cirkulišu različite alternativne procjene iz različitih izvora. Najveći dio aktivnosti do sada je bio koncentrisan na procjenu veličine neformalne ekonomije, ali i oko ovoga nema saglasnosti.

Tablica 40. Veličina neformalne ekonomije, BiH 1999-2008.

	ASBH (2010)	OECD (2008)	Schneider i dr. (2010) Schneider Schneider (2009)	Centralna Banka BiH (2005)	Christie i Holzner (2004)	Nasiev i Bojanec (2007)	Deff'Anno i Pirssild (2004) ¹⁾	MMF (2004; 2005) ²⁾	Đapan (2008)	Tomaš (2010)
1999			34,3			23,3	42,4 (33)			
2000		8,9	34,1 (34,1)			31,6	59,0	40,9 (30)		
2001		8,2	34,0		21	35,1	57,7	40,9 (26)		
2002		7,7	33,9 (35,4)				55,2	38,8 (29)		
2003		7,9	36,7 (36,7)	37,8			52,6			
2004		7,6	33,6 (37,2)	37,8						
2005		7,2	33,2 (38,1)							
2006		7,1	32,9 (39,0)						36,3 ^{xxx)}	
2007	6,2		32,8 (38,2)							
2008										16,53 (26,52)

¹⁾ NOE (sve komponente); neformalne ekonomije u drugim

^{xx)} dvije procjene bazirane na dva različita modela

Izvor: vlastita elaboracija

Kao što tabela 4.2. pokazuje, neformalna ekonomija se procjenjuje na oko 7 do 38% BDP-a. Postoje različiti razlozi za ovoliki raspon procjena. Oni su povezani sa različitim periodima (koji su značajno različiti obzirom na važne promjene u monetarnom i fiskalnom sistemu), korištenjem različitih definicija neformalne ekonomije i primjenom različitih metodologija.

Po prvi put sve tri statističke institucije poduzele su aktivnosti u vezi mjerenja NOE unutar EUROSTAT - OECD projekta za poboljšanje detaljnosti BDP procjena²⁰ u zemljama Zapadnog Balkana koji je trajao u periodu 2004-2008. godine. Svrha projekta bila je da se identificira NOE koja bi se inkorporirala u kalkulaciju nacionalnih računa u skladu sa SNR i ESR (Evropski sistem računa) principima.²¹

Prilagođavanje BDP-a za NOE napravljeno je za sve tipove neuključenosti (N1-N7) za seriju podataka 200-2007. godina. Sva prilagođavanja za NOE uključena su u zvanično objavljeni BDP. Jedini izuzetak je prilagođavanje za N2-neregistrovane

²⁰ Veličina prilagođavanja za NOE varira između grupa zemalja. U zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza ona se kreće od 17% BDP-a u Kirgistanu do 1,6% u Moldovi. U zemljama članicama EU kreće se između 4,6% u Češkoj Republici i 18,9% u Litvaniji. Među OECD zemljama prilagođavanja za NOE kreću se od 1% u Holandiji do 15,7% u Poljskoj, iako je u većini ovih zemalja ona ispod 5% (UNECE, 2012).

²¹ Istraživanje pokazuje da je posebnu pažnju potrebno posvetiti (N-6 i N-7), kao u većini tranzicijskih zemalja.

ilegalne proizvođače, koje je bilo na eksperimentalnoj osnovi i stoga nije uključeno u zvanični BDP. Za sljedeće godine prilagođavanja su napravljena ali nisu eksplicitno prezentirana kao što Prvo izdanje objavljeno 21.jula 2014 godine (str. 5) navodi: "Vrijednost neopažene ekonomije je uključena u zvanične podatke o BDP-u. Ilegalne aktivnosti nisu uključene."

Najveći dio NOE odnosi se na neuključenost tipa N6-pogrešno izvještavanje i čini 3,6% ukupnog BDP-a (tabela 4.3). Pretpostavlja se da određeni broj legalnih entiteta ne prezentira korektnu finansijsku izvještaju nastojeći da izbjegne plaćanje poreza i doprinosa.

Tablica 40. Prilagođavanje za neuključenost, 2007.

Tip neuključenosti	N1- podzemni proizvođač	N2-ilegalni proizvođač	N3- proizvođač nije obavezan da se registira	N4-registrirani legalni entiteti nisu anketirani	N5- registrirana neinkorporisana preduzeća nisu anketirana	N6- pogrešno izvještavanje od strane proizvođača	N7- propusti u statističkim podacima	UkupnoN1-N7
Iznos (000 KM)	17.394		181.688	17.130	0,0	497.015	138.686	851.913
Struktura (%)	2,0		21,3	2,0	0,0	58,3	16,3	100
% BDP-a	0,1		1,3	0,1	0,00	3,6	1,0	6,2

Izvor:ASBH, 2010.

Najveći dio prilagođavanja za nefinansijski sektor vezan je za N6-podizvještavanje. Većina prilagođavanja odnose se na sektor domaćinstava, posebno za preduzetnike. Oko 86% ukupnih prilagođavanja unutar ovog sektora vezana su za prilagođavanja za preduzetnike, dok su manji iznosi prilagođavanja (5,7%) napravljeni za individualni poljoprivredni sektor i građevinsku aktivnost za individualnu stanogradnju. Do sada analiza neuključenosti u BDP mjerena metodom izdataka nije rađena.²²

²² Generalno, prilagođavanja bazirana na korištenju pristupa potrošnje su manja u odnosu na ona bazirana na korištenju proizvodnog metoda. Ovo pokazuje u principu bolju pokrivenost ekonomskih aktivnosti u izvorima podataka korištenim da se obuhvati potrošnja. Prema Eurostat-u, u Poljskoj doprinos NOE za BDP koristeći metod proizvodnje iznosi 15,7%, dok je isti bio 7,8% za metod potrošnje. U slučaju Latvije odgovarajuće vrijednosti su bile 3,6% (proizvodni metod) i 8,28% (metod potrošnje).

Procjena veličine neformalne zaposlenosti

Termin "neformalna zaposlenost" se odnosi na zaposlenost koja nije obuhvaćena ili je nedovoljno pokrivena formalnim aranžmanima u zakonu ili praksi (ILO, 2013).²³ Primjeri ovih formalnih aranžmana su penziono i zdravstveno osiguranje zaposlenika. Broj zaposlenih bez penzionog osiguranja je nešto veći u odnosu na broj zaposlenih bez zdravstvenog osiguranja²⁴. Razlika nije od posebne važnosti.

Tablica 41. Veličina neformalnog zaposlenosti (u 000 i %)

	Zaposleni bez penzionog osiguranja	Zaposleni bez zdravstvenog osiguranja	Samozaposleni ^{x)}	Ukupno zaposleni
ARS 2011 (u %)	27	25	20	100
ARS 2011 (u 000)	220	204	163	816
ARS 2012 (u %)	29	27	24	100
ARS 2012 (u 000)	236	220	195	814
ARS 2013 (u %)	27	25	21	100
ARS 2013 (u 000)	218	205	173	822
APD 2011 (u%)	29	27	24	100
APD 2011 (u 000)	237	224	196	819

x)

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS. 2011., 2012., 2013. i APD 2011.

Kao što tabela 4.4. pokazuje, neformalna zaposlenost (na bazi kriterija penzionog ili zdravstvenog osiguranja) u periodu 2011-2013. oscilira između 25-29% ukupne zaposlenosti ili između 204-237 hiljada zaposlenih. Grubo govoreći, neformalna zaposlenost u BiH iznosi nešto preko 1/4 ukupne zaposlenosti, odnosno preko 200 hiljada zaposlenih.

²³ Kako definisati neformalnu zaposlenost i razlikovati je od formalne zaposlenosti se raspravljalo 43 godine, od kasda je Keith Hart prvi put predstavio ovaj koncept u svom radu o Keniji i Gani (ILO, 1972). Tipično, definicije određuju neformalnu zaposlenost u smislu onoga što je odsutno ili nedovoljno u odnosu na formalnu zaposlenost. Ono što je označeno kao nedovoljno ili nedostajuće razlikuje se ovisno o tome da li je koruštена definicija usmjerena na preduzeće-, poslove ili aktivnosti (Williams i Lanski, 2013).

²⁴ Glavni motiv osoba koje rade u neformalnoj ekonomiji, dok su u evidenciji nezaposlenih je zdravstveno osiguranje.

Tablica 42. Neformalno zaposlenost i penziono osiguranje, 2013. (u 000)

	ARS 2013		Efektivni broj obavezno osiguranih u penzijskim fondovima
	%	Osobe	
Sa obaveznim penzionim osiguranjem	73	604	695
Bez penzionog osiguranja	27	218	
Ukupno	100	822	

Izvor: ARS 2013., Porezna uprava Federacije BiH i Penzijski Fond RS

Treba primijetiti da je broj formalno zaposlenih manji u odnosu na broj zaposlenih sa obaveznim penzijskim osiguranjem. Razliku treba ispraviti za broj penzionera koji su stvarno zaposleni (najmanje 17.699 osoba) kao i za broj zaposlenih sa dobrovoljnim penzijskim osiguranjem (oko 12.000)²⁵. Broj od 17.699 zaposlenih koji su u penziji i ne trebaju penzijsko (ili zdravstveno) osiguranje, mogu biti angažovani u oba sektora - formalnom ili neformalnom.

Neformalna zaposlenost viša je u RS (35,05%) u odnosu na FBiH (22,45%). Ovo se može objasniti time da je najveći dio neformalne zaposlenosti skoncentrisan u poljoprivredi²⁶, a da je u strukturi zaposlenosti po sektorima učešće poljoprivrede osjetno veće u RS-u, 25,0% u odnosu na 13,7% u FBiH (ARS, 2013).

Što se tiče statusa zaposlenosti, neformalna zaposlenost obuhvata radnike u svim kategorijama radnog statusa (osim članova zadruga proizvođača). Ipak, dvije trećine njih su individualni farmeri ili zaposleni kod poslodavaca (vidi tablu 4.6.). Sljedeće dvije značajne grupe su samozaposleni i pomažući članovi porodice.

²⁵ Tačan broj onih sa dobrovoljnim penzijskim osiguranjem (ili privatno osiguranih) u FBiH je 8.108.

²⁶ Pogledati analizu u nastavku poglavlja.

Tablica 43. Neformalna zaposlenost prema statusu zaposlenosti, BiH, 2011-2013. (u %)

Radni status	2011	2012	2013
Vlasnik / suvlasnik sa zaposlenicima - poslodavac	1,25	1,4	1,67
Poljoprivrednik sa vlastitom farmom i zaposlenima	0,99	0,9	1,45
Neplaćeni pomažući član porodice	20,13	15,7	13,94
Vlasnik / suvlasnik bez zaposlenih - samozaposleni	13,44	11,6	15,16
Poljoprivrednik sa vlastitom farmom bez radnika	39,44	44,4	32,66
Zaposlen od strane stranih kompanija	0,21	0,1	0,45
Zaposleni kod poslodavca	24,55	25,8	34,67
Ukupno	100	100	100

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS. 2011., 2012., 2013.

Više od 80% ukupnog broja neformalno zaposlenih odnosi se na osobe zaposlene od strane poslodavaca, individualnih poljoprivrednika i samozaposlenih.

BiH je jedna od zemalja u Evropi sa najvećim učešćem ruralnog stanovništva (UNDP, 2013). Imajući u vidu da se neformalnost dominantno odnosi na poljoprivredu (oko dvije trećine ukupne neformalne zaposlenosti - tabela 4.8.), razumljiva je koncentracija neformalne zaposlenosti među ruralnim stanovništvom (tabela 4.7.). Kao što je naglašeno u poglavlju šest izvještaja, produktivnost u ovom sektoru je vrlo niska i velika polja (Livanjsko-Duvanjsko polje, Medeno polje, Popovo polje, Posavina), od posebnog značaja za uzgoj stoke i formiranje voćnjaka, nisu u upotrebi.

Tablica 44. Urbano i ruralno stanovništvo i neformalna zaposlenost, BiH, 2013.

	Stanovništvo	Neformalna zaposlenost
Ruralno	62,2	84,6
Urbano	37,8	15,4
Ukupno	100,0	100,0

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013.

Preostali dio neformalne zaposlenosti ravnomjerno je raspoređena između industrije i usluga (vidi tabelu 4.8.). Treba primijetiti blago opadanje učešća poljoprivrede u neformalnoj zaposlenosti u posljednjih nekoliko godina, odnosno povećanje učešća industrije i usluga.

Tablica 45. Neformalnosti i industrijski sektor, 2011-2013. (u %)

	Poljoprivreda			Industrija			Usluge			Ukupno
	2011	2012	2013	2011	2012	2013	2011	2012	2013	2011-2013
Formalno	3	3	3	33	34	34	64	63	63	100
Neformalno	68	67	64	17	19	18	15	14	18	100
Ukupno	21	21	19	29	30	30	51	49	53	100

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2011., 2012., 2013.

Formalna zaposlenost u poljoprivredi je vrlo niska, a većinu radne snage čine neplaćeni članovi porodice. Međutim, samo 6,6% prihoda seoskog domaćinstva dolazi iz poljoprivrede, a samo 6,5% seoskih domaćinstava zarade većinu svojih prihoda od poljoprivrede. Čak u većini poljoprivrednih opština, poljoprivreda je i dalje manji izvor ruralnog dohotka (UNDP, 2013).

Nepoljoprivredna neformalna zaposlenost je uglavnom vezana za građevinarstvo (11,5%), prerađivačku industriju (7,6%), trgovinu (6,1%) i ugostiteljstvo (hoteli i restorani) (3,4%). Neformalne ili neregistrovane firme su ozbiljni konkurenti formalno registrovanim firmama u datim industrijama.

Postotak privremeno zaposlenih²⁷ čini oko 15% ukupnog broja zaposlenih i uglavnom je vezan za nemogućnost pronalaženja stalnog posla. Preostali dio se odnosi na pripravnički, probni rad ili drugi oblik obrazovanja i obuke, kao i na preferiranje fleksibilnog radnog vremena od strane zaposlenika (tabela 4.9.).

Tablica 46. Razlozi za privremeni ugovor o radu u formalnom ili neformalnom sektoru, 2011-2013.

	2011	2012	2013
Trening	12,21	8,8	9,23
Ne mogu naći stalni posao	78,16	80,1	82,42
Ne žele stalni posao	2,73	3,1	2,42
Probni rad	6,61	7,9	5,93
Ukupno	100	100	100

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2011.,2012.,2013.

U apsolutnim brojkama, privremeni rad je ravnomjerno raspoređen između formalnog i neformalnog sektora. Međutim, relativno posmatrano mnogo je više zastupljen u neformalnom sektoru.²⁸ Privremeni ugovori nisu svojevrijem odabrani i četiri petine zaposlenih preferiralo bi stalni posao. Ovo je razumljivo obzirom da je ugovor o privremenom radu povezan sa siromaštvom uz zaposlenje. Privremeni ugovori podrazumijevaju umanjeње plate (niže plate nego u slučaju stalnog zaposlenja), posebno kada su nezaposlenost i tranzicija prema formalnom sektoru i stalnim ugovorima o radu na vrlo niskom nivou.

²⁷ I u FBiH i RS, puno radno vrijeme može se smatrati privremenim, ali samo ako ne prelazi dvije godine rada.

²⁸ Veliki broj zaposlenih, anketiranih u ARS 2012, preciznije 28,6%, nije odgovorilo na pitanje: "Imate li ugovor na neodređeno ili određeno radno vrijeme (trajno ili privremeno)?" Dvije trećine njih, preciznije 67,2%, rade u sektoru poljoprivrede, šumarstva i ribarstva - ključni sektor neformalne zaposlenosti.

Tablica 47. Neformalna zaposlenost prema tipu vlasništva, BiH, 2011-2013

Vrsta vlasništva	2011	2012	2013
Državno vlasništvo	3,7	2,5	5
Privatno	88,8	90,5	82,7
Zadruga	0,42	0,1	0,5
Mješovito	0,73	0,4	0,3
Bez tipa vlasništva	5,66	5,8	10,7
Nepoznat	0,62	0,7	0,8
Ukupno	100	100	100

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2011.,2012.,2013.

Kako tabela 4.10. pokazuje, više od 80% neformalno zaposlenih su zaposleni u privatnim firmama. Očigledno je da je neformalna zaposlenost dominantno prisutna u privatnim proizvodnim jedinicama, a slijede ih jedinice bez tipa vlasništva.

Tablica 48. Zaposleni i njihov drugi posao, 2011-2013.

Dodatni posao

Vlasnik/suvlasnik sa zaposlenicima - poslodavac	0,3	2,6	0,5	99,7	97,4	99,5
Poljoprivrednik s vlastitom farmom i zaposlenim	0	0	0	100	100	100
Neplaćeni pomažući član porodice	0,25	1,2	1,5	99,75	98,8	98,5
Vlasnik/suvlasnik bez zaposlenih - samozaposleni	1,3	3,53	0,9	98,7	96,47	99,1
Farmer sa vlastitom farmom bez radnika	2,7	1,31	0,7	97,3	98,69	99,3
Zaposleni u stranoj firmi	0	0	0	100	100	100
Zaposleni kod poslodavaca	2,1	1,94	1,6	97,9	98,06	98,4

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2011.,2012.,2013.

Manje od 2% onih koji su zaposleni u formalnom ili neformalnom sektoru ima dodatni posao (vidi tabelu 4.11.). Može se pretpostaviti da se dodatni posao odnosi na neformalnu zaposlenost.

Tablica 49. Obrazovanje i neformalna zaposlenost, BiH, 2011-2013. prosjek

	Formalno	Neformalno
Bez škole	0.4	3.7
1-3 razreda osnovne škole	0.7	5.3
4-7 / 8 razreda osnovne škole	2.2	7.1
Završena osnovna škola	8.5	23.1
Završena srednja škola dvije do tri godine	30.7	31.8
Završena srednja škola 4-5 godina	37.1	21.3
Završena srednja škola	5.5	2.1
Završen fakultet	15.1	5.2
MA, PhD	1.0	0.5
Ukupno	100	100

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2011.,2012.,2013.

Radnici u neformalnom sektoru su manje obrazovani od radnika u formalnom sektoru. Oko jedne trećine njih ima završenu srednju školu od 3 godine, dok oko dvije petine formalno zaposlenih ima završenu srednju školu od 4 godine.

Tablica 50. Neformalnost prema spolu, BiH i entiteti, 2011- 2013.

	Muškarci	Muškarci	Žene	Žene	Ukupno
	2011	2013	2011	2013	2011,2013
FBiH					
Formalno	64,3	64,2	35,7	35,8	100
Neformalno	72,1	66,7	27,9	33,3	100
RS					
Formalno	62,0	59,9	38,0	40,1	100
Neformalno	56,2	62,0	43,8	38,0	100

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2011.,2013.

Kao što pokazuje tabela 4.13., nema značajne razlike između formalne i neformalne zaposlenosti posmatrano iz rodne perspektive. Učešće žena u formalnoj i neformalnoj zaposlenosti je nešto veće u RS. Dalje, učešće žena je blago povećano u neformalnoj zaposlenosti u FBiH u periodu 2011-2013. U

RS-u, učešće žene je povećano u formalnoj, ali smanjeno u neformalnoj zaposlenosti u istom periodu.

Kako se nositi sa neformalnošću?

Praksa isplate plata u kovertama je u velikoj mjeri zanemarena ili jednostavno previđena u BiH. Dugogodišnje uvjerenje je da je zapošljavanje ili formalno ili neformalno. Međutim, naš je stav da zapošljavanje može biti zajedno i formalno i neformalno. Zapošljavanje nazivamo polu-neformalno ako u formalnom sektoru preduzeća prijave dio plaće i time ne plaćaju sve doprinose za socijalnu sigurnost penzionim fondovima (Lehmann i Zaiceva, 2013).²⁹

Isplate plata u koverti rade se na način da poslodavci plaćaju zaposleniku službeno nižu plaću od prosjeka za sličan posao, obično minimalnu plaću. Ovaj dio plaće službeno je prijavljen i služi kao osnova za plaćanje doprinosa za penziona, zdravstveno i osiguranje od nezaposlenosti. Drugi dio plaće isplaćuju u novcu, skriveno od vlasti. Isplate plaća u kovertama mogu se smatrati odgovornim za velik dio neformalne ekonomije u BiH, posebno u RS, što ima ozbiljne posljedice za prihode penzionih i zdravstvenih fondova.

Kao što pokazuje tabela 4.16. neplaćanje doprinosa ili plaćanje na minimalnu plaću je raširena praksa u BiH i može biti povezana sa neformalnim aktivnostima.

²⁹ Neprijavljeni rad i zapošljavanje nisu strogo u neformalnom sektoru, ali mogu se posmatrati kao hibridni slučaj. Nema dihotomije između formalnog i neformalnog sektora ekonomije, već spektar stepena u formalizaciji (Williams, 2009). Međutim, iako se plate u kovertama mogu smatrati temeljem neformalnog zapošljavanja, još uvijek se razlikuju od potpunog neformalnog zapošljavanja u tome što je zaposlenik prijavljen i određeni doprinosi za socijalno osiguranje su plaćeni (ILO, 2011).

Tablica 51. Obavezno penziono osiguranje, BiH i entiteti, 2011-2013.

Godina	Osiguranci	Osiguranci		Osiguranci		
		sa plaćenim doprinosima	bez plaćenih doprinosa	sa plaćenim doprinosima na minimalnu plaću	bez plaćenih doprinosa i sa doprinosima na minimalnu plaću	sa plaćenim doprinosima preko iznosa minimalne plaće
FBiH						
2013	524.463	458.340	66.123	105.691	171.814	352.649
2012	517.395	454.640	62.755	97.908	160.663	356.732
2011	520.188	456.630	63.558	93.414	156.972	363.216
RS						
2013	276.267	257.635	18.632	101.852	120.484	155.783
2012	276.195	259.148	17.047	100.471	117.518	158.677
2011	275.316	256.469	18.847	99.433	118.280	157.036
BiH						
2013	800.730	715.975	84.755	207.543	292.298	508.432
2012	793.590	713.788	79.802	198.379	278.181	515.409
2011	795.504	713.099	82.405	192.847	275.252	520.252

Izvor: komunikacija sa Poreskom upravom u FBiH i Penzijskim fondom u RS

U BiH poslodavci ne plaćaju doprinose za više od 100.000 formalno zaposlenih osoba. Za dodatnih 200.000 zaposlenih plaćaju doprinose na minimalne plaće. Ukupno, za više od 300.000 zaposlenih (ili oko 40% od ukupnog broja zaposlenih) doprinosi se uopšte ne plaćaju ili se plaćaju na minimalnu plaću.

Procent onih koji primaju minimalnu plaću u BiH je vrlo visok u odnosu na procent zaposlenih koji primaju plaće u koverti u EU-27 (6%), u Češkoj (3%), u Sloveniji (5%), u Litvaniji (11%), Poljskoj (14%), u Bugarskoj (14%) u Latviji (17%), u Ukrajini (30%) (Williams, 2009; Merikül i Stæhr, 2010).

Za razliku od prakse viđene u mnogim zemljama da se plaće u koverti isplaćuju za prekovremeni rad, posebno u mikro, malim i srednjim preduzećima, u BiH se to čini za redovan rad.

Da li su ovi radnici u BiH koji primaju minimalnu plaću bili plaćeni "preko računa" trebalo bi dalje istražiti. Problem s plaćama u koverti je da ih je teško mjeriti u smislu visine i distribucije. Visina plaće u koverti ostaje skrivena sve dok poslodavac u skladu sa zakonom isplaćuje minimalnu plaću (ILO, 2011).

Procjena veličine neformalne ekonomije u BiH na temelju inputa rada kojom se služe mnogi istraživači (vidi tabelu 3.2) čini se pogrešnom budući da je najviše prihoda u neformalnoj ekonomiji ostvareno unutar formalnog sektora zbog umanjenog izvještavanja. Metoda koja se temelji na utaji poreza čini nam se vrlo obećavajućom u slučaju BiH.

Christie i Holzner (2004) smatraju da se veličina neformalne ekonomije može procijeniti pomoću poreznih prihoda i podataka o ukupnom poreznom opterećenju. Međutim, oni procjenjuju veličinu neformalne ekonomije u BiH i zemalja Centralne, Istočne i Jugoistočne Evrope koristeći podatke iz 2001. godine. U međuvremenu se situacija u BiH značajno promijenila. Naprimjer, PDV je uveden 2006. godine, porez na dohodak u 2009. godini i sl.

Christie i Holzner (2004) svjesno se ograničavaju na porezne utaje i izbjegavanja plaćanja od strane domaćinstava kao faktor koji doprinosi neformalnoj ekonomiji. U sveobuhvatan okvir bi trebali biti uključeni doprinosi iz korporativnog sektora (od neprijavljenih profita).

V DIO: OBRAZOVANJE I ISHODI TRŽIŠTA RADA

Loš kvalitet obrazovanja i neusklađenost ponude i potražnje na tržištu rada jedno je od najvećih ograničenja za rast i zapošljavanje u BiH. Iako je moguće konstatovati određeni limitiran progres u modernizaciji obrazovnog sistema u proteklih deset godina, glavni izazovi su još uvijek tu, između ostalog, složen institucionalni okvir i administrativna fragmentiranost, rigidnost obrazovnog sistema, slabi obrazovni ishodi, itd.

Obrazovanje u BiH se finansira i koordinira na entitetskom i nivou kantona. Iznos sredstava za obrazovanje iz budžeta na različitim nivoima vlasti je, prema podacima UNDP-a, 4,88% BDP-a u 2011. godini.³⁰ To je nešto ispod EU28 prosjeka od 5,25% u 2011 godini.

Veza između obrazovanja i zaposlenosti

BiH zaostaje za zemljama u regiji prema stopama upisa, sa 89% bruto stopom upisa u srednje obrazovanje, naspram gotovo 98% u Sloveniji i Hrvatskoj. Niže stope zabilježene su samo u Makedoniji (tabela 5.1.). Razlika u stopi upisa u odnosu na Sloveniju, Hrvatsku i Srbiju je puno veća ako uzmemo u obzir visoko obrazovanje.²⁶ Stope upisa za djecu iz siromašnih porodica sa roditeljima sa niskim stepenom obrazovanja mnogo su niže od prosjeka, što značajno otežava da se ove kategorije stanovništva otrgnu iz siromaštva (ETF, 2013).

Tablica 52. Stope upisa i drugi indikatori obrazovanja u BiH vs. druge zemlje bivše Jugoslavije

Nivoi obrazovanja	Makedonija	BiH	Slovenija	Hrvatska	Srbija
Bruto stopa upisa, srednje, ukupno	83	89	98	98	92
Bruto stopa upisa, visoko, ukupno	38	38	86	62	52

³⁰ Nažalost, statističke institucije u BiH ne objavljuju podatke o potrošnji unutar sektora države prema funkcionalnoj klasifikaciji. ²⁶ Razlika je prilično velika, iako je stopa upisa u visoko obrazovanje značajno povećana posljednjih godina

GPI, bruto stopa upisa u osnovne škole	1,02	1,00	1,03	0,99	1,00
Odnos učenik-učitelj, osnovne škole	15	12,9	17	14	16
Odnos učenik-učitelj, srednje škole	10,5	12,7	10,5	7,8	9,1

Izvor: Podaci Svjetske banke, za BiH web stranice:

<http://www.indexmundi.com/facts/bosnia-and-herzegovina/school-enrollment>

<http://www.factfish.com/catalog/education%20and%20science>

BiH ne zaostaje mnogo za zemljama regije kada s radi o upisnim stopama u srednjem obrazovanju. Međutim, postignuti nivo obrazovanja, iako je poboljšan u posljednjih pet godina, i dalje je nizak s 41,7% osoba u radnoj dobi sa završenom samo osnovnom školom (tabela 5.2.). Postoji nekoliko razloga za ovaj raskorak. Ovo je dijelom vjerovatno nasljeđe rata, kada su uništavanje školskih objekata i prekidi u obrazovnom procesu vodili velikom broju napuštanja školovanja i završavanju samo osnovne škole. Navedeno je najviše uticalo na one koji su ulazili na tržište rada neposredno nakon rata. Druga dva razloga su visoke stope napuštanja školovanja i migracija, posebno među mladima.

Tablica 53. Postignuti nivoi obrazovanja, 2013., %

Stanovništvo u dobi od 15+	Osnovno	Srednje	Visoko	Svi nivoi
Radno sposobno stanovništvo	41,7	48,6	9,7	100
Muškarci	31,5	58	10,5	100
Žene	52,5	39,5	8	100
U radnoj snazi	19,7	63,9	16,4	100
Muškarci	19	67,6	13,4	100
Žene	21	57,9	21,1	100
Zaposleni	19,5	61,7	18,7	100

Muškarci	18,3	66	15,7	100
Žene	24,4	53,9	21,7	100
Nezaposleni	20,3	69,7	10,1	100
Muškarci	20,7	72	7,2	100
Žene	19,6	66,2	14,3	100
Neaktivni	58,7	36,8	4,6	100
Muškarci	46,9	46,1	7	100
Žene	66,1	30,9	3	100

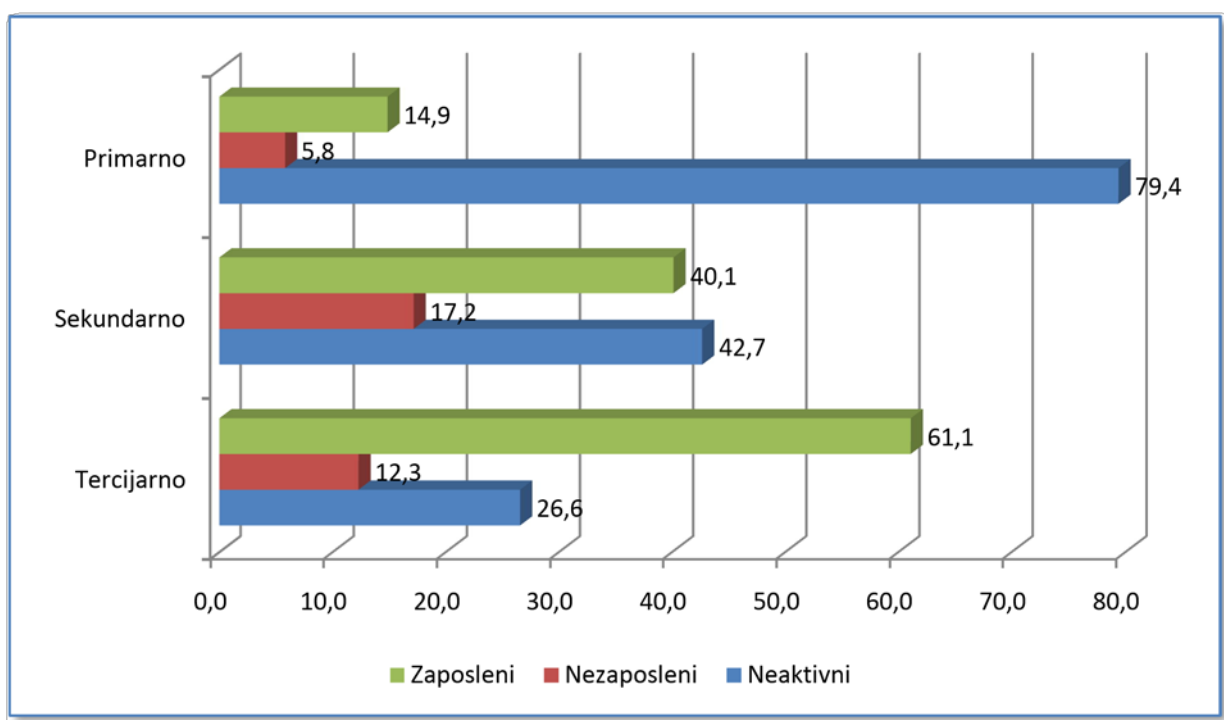
Izvor: ARS izvještaj, 2013.

Nivoi obrazovanja usko su povezani sa zapošljavanjem i učešćem u radnoj snazi. Prema podacima iz Ankete o radnoj snazi u 2013. godini više od 79% radno sposobnog stanovništva sa osnovnim obrazovanjem ili manje bilo je van radne snage; a samo 14,9% je bilo zaposleno (slika 5.1.). Mali broj nezaposlenih među onima sa završenom samo osnovnom školom je rezultat opšte obeshrabrenosti koja potiče od niske zapošljivosti osoba sa osnovnom školom i manje, i rezultira visokim stopama neaktivnosti, posebno žena.

Sa završenom srednjom školom značajno rastu šanse za zaposlenje. U 2013. godini, dvoje od pet onih sa srednjom školom su bili zaposleni. Ova grupa stanovništva u cjelini bilježi veće učešće na tržištu rada, s većim učešćem zaposlenih (40%) i nezaposlenih (17,2%). Visoko obrazovani na tržištu rada obično prolaze mnogo bolje: tri četvrtine visoko obrazovanih su u radnoj snazi, a samo 12,3% ih je nezaposleno.

Slika ispod jasno pokazuje međuzavisnost između nivoa obrazovanja i zaposlenosti: što je veći nivo obrazovanja veće su i šanse za pronaci zaposlenje. Suprotno opštem trendu, postoji više neaktivnih muškaraca nego žena s visokim obrazovanjem (tabela 5.2.).

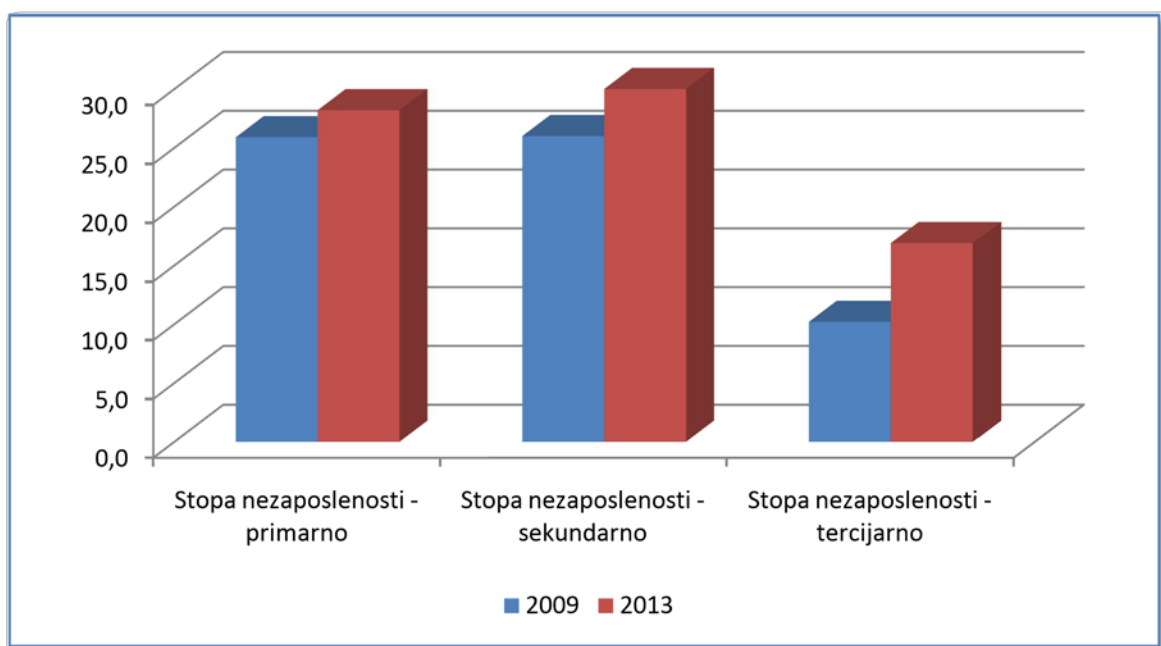
Figure 6. Učešće radnosposobnog stanovništva (15+) na tržištu rada prema dostignutom nivou obrazovanja, 2013., %

Izvor: ARS izvještaj, 2013.

Kada se analiziraju trendovi u periodu 2009-2013. nameću se neki zanimljivi zaključci. Radna snaga i zaposlenost je zapravo smanjena među onima sa srednjom i visokom stručnom spremom u ovom periodu. Stopa nezaposlenosti kod onih s visokim obrazovanjem se gotovo udvostručila (slika 5.2.). Ovakav razvoj stvara dodatni poticaj za "odliv mozgova" i predstavlja dodatni izazov za tržište rada. Da bi se taj trend preokrenuo, potrebno je poboljšati mogućnosti zapošljavanja visokokvalifikovane radne snage u domaćoj ekonomiji.

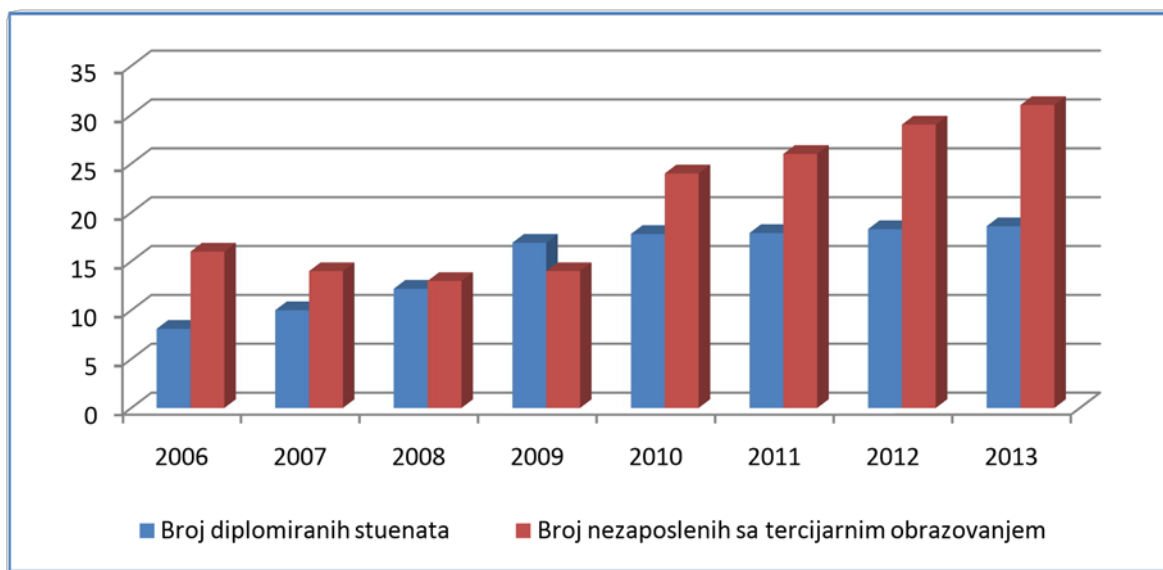
Figure 7. Nivo obrazovanja i stope nezaposlenosti, 2009. i 2013., %

Izvor: ARS izvještaji, 2009., 2013.

Čini se da tržište rada nije bilo u stanju apsorbovati sve veći broj onih s visokim obrazovanjem (slika 5.3.). Ovo je dijelom svakako i rezultat liberalizacije obrazovnog sistema i pojave velikog broja privatnih visokoškolskih ustanova.

Figure 8. Broj nezaposlenih sa visokim obrazovanjem u odnosu na broj diplomiranih studenata u BiH, 2006-2013., (000)

Izvor: ARS i ASBH izvještaji - različite godine

Paralelno sa emigracijom visokoobrazovanih nezaposlenih, BiH se suočava sa problemom iseljavanja obrazovanih radnika, posebno u zdravstvu i IT industriji. Prema procjenama BIT alijanse³¹, više od 100 IT profesionalaca napustilo je BiH u 2013. godini. Šteta za privredu BiH po IT profesionalcu je preko 2 miliona KM. Više od 100.000 KM troši se na njihovo obrazovanje, oko 900.000 KM su oportunitetni troškovi (narednih 10 godina) i više od 1 milion KM su budući troškovi (narednih 10 godina). Ukupna šteta, prema ocjeni alijanse, je viša od 200 miliona KM. Ovakav razvoj predstavlja ozbiljnu prijetnju za konkurentnost sektora. Značajan potencijal rasta i shodno tome kontinuirano povećanje potražnje (mnogo veća od ponude) za IT profesionalcima rezultira izuzetno visokim troškovima rada. Plaće u ovom sektoru su već mnogo veće u odnosu na prosječne plaće u zemlji. Kompanije članice alijanse su reagovale na ovu situaciju i organizovale "bit kamp" za mlade, talentovane, nezaposlene osobe. Prvi šestomjesečni ciklus obuke se upravo privodi kraju sa 25 polaznika sa uspješno okončanom obukom³². Za sve njih je osiguran posao u kompanijama alijanse. Program je podržan od strane Evropske Banke za Obnovu i Razvoj (EBRD). Plan je da se organizuje trening dva puta godišnje, sa 100 učesnika u

³¹ Udruženje kompanija iz IT industrije u BiH.

³² Ukupan broj prijavljenih za program je bio 670.

svakom ciklusu³³. U 2014. godini slične aktivnosti s puno uspjeha su organizovane i u okviru HUB 387, još jednog udruženja IT kompanija u BiH.

U toku razgovora sa predstavnicima ovih udruženja potvrđeno nam je da je potencijal za rast i zapošljavanje u ovoj industriji ogroman. Većina kompanija ima izuzetne poslovne performanse, s prosječnim godišnjim povratom po zaposlenom blizu 100 hiljada KM. Kompanije su pretežno izvozno orijentisane. Broj kompanija u industriji ubrzano raste u posljednjih nekoliko godina.

Dostupnost radne snage sa odgovarajućim vještinama i podrška start-up biznisima su prepoznati kao najveća ograničenja rastu. U tom smislu, IT kompanije zajednički su pokrenule aktivnosti na uspostavljanju tehnološkog parka koji bi u određenoj mjeri trebao da pomogne u prevazilaženju navedenih prepreka. Kao ograničenja su takođe spomenute relativno visoke stope oporezivanja rada u BiH i najavljeno ukidanje poreskih olakšica na porez na dobit za izvozno orijentisana preduzeća u FBiH. To dovodi do značajne neformalne zaposlenosti u industriji.

Obrazovanje i tržište rada: rodna perspektiva

Ukoliko indikatore obrazovanja i tržišta rada posmatramo iz rodne perspektive uočićemo značajnu razliku u učešću u radnoj snazi i dostignutom nivou obrazovanja. Više od polovine radno sposobnih žena završilo je ne više od osnovne škole, i manje od 10% ih radi. Ogromna većina žena sa samo osnovnom školom - 86,7% - je ekonomski neaktivna. Poređenja radi, manje od 1/3 muškaraca u radnoj snazi je završilo samo osnovnu školu (tabela 5.3.) i samo 2/3 njih je neaktivno. Rodne razlike u stopama zaposlenosti su relativno manje za one sa srednjom školom (tabela 5.3., za podatke po entitetima pogledati aneks). Ipak, 46,3% radno sposobnih muškaraca sa srednjom školom je zaposleno, naspram samo 31,6% žena.

	Osnovno	Srednje	Visoko
--	---------	---------	--------

³³ Prastavici alijanse sa kojima smo obavili intervju vjeruju da je ovaj cilj realan obzirom da je test koji je sproveden za odabir prve generacije polaznika pokazao da je u JSZ registrovan veliki broj vrlo talentovanih (često obeshrabrenih) mladih ljudi.

Tablica 9. Karakteristike radne snage prema nivou obrazovanja, % radno sposobnog stanovništva (15+)

Radno sposobno stanovništvo	100	100	100
Muškarci	100	100	100
Žene	100	100	100
U radnoj snazi	20,7	57,3	73,4
Muškarci	33,3	64,5	70,1
Žene	13,3	47,3	77,1
Zaposleni	14,9	40,1	61,1
Muškarci	23,6	46,3	60,4
Žene	9,6	31,6	61,9
Nezaposleni	5,8	17,2	12,3
Muškarci	9,8	18,2	9,7
Žene	3,6	15,7	15,3
Neaktivni	79,4	42,7	26,6
Muškarci	66,7	35,5	29,9
Žene	86,7	52,7	22,9
Stopa nezaposlenosti	28,2	30,0	16,9
Muškarci	29,0	28,3	14,3
Žene	27,0	33,2	19,6

Izvor: ARS izvještaj, 2013.

Značajne varijacije u stopama zaposlenosti među različitim obrazovnim grupama ukazuju na značaj obrazovanja i vještina kod pronalaska posla i pristupa tržištu rada. One dalje ukazuju da je značaj obrazovanja kod zapošljavanja znatno veći za žene nego za muškarce. Međutim, porast nezaposlenosti među onima s visokim obrazovanjem u posljednjih nekoliko godina upozorava da, pored podizanja nivoa obrazovanja, jednaku pažnju treba posvetiti većoj (horizontalnoj) usklađenosti

outputa obrazovnog sistema sa potrebama tržišta rada i generalno podizanja kvaliteta obrazovanja.

Neravnoteža na tržištu rada

Neusklađenosti na tržištu rada imaju različite uzroke, koji mogu biti ciklične, frikcione i strukturne prirode. U periodima usporavanja ekonomskog rasta ili recesije, potražnja za radnom snagom se smanjuje rezultirajući povećanjem cikličke nezaposlenosti. Frikciona nezaposlenost je privremenog karaktera: potrebno je neko vrijeme da se usklade ponuda i potražnja rada (čak i kada savršeno odgovaraju), dijelom zbog toga što se informacije ne mogu prenositi savršeno ili odmah, zbog pretjerano visokih kriterija odabira zaposlenika, intenziteta traženja posla, itd.

Neravnoteže na tržištu rada takođe mogu biti i strukturne, naprimjer, jer nivo obrazovanja nezaposlenih ne odgovara vještinama koje zahtijeva tržište rada, ili zbog nedostatka geografske mobilnosti. Ove vrste neusklađenosti na tržištu rada predstavljaju društveni problem, zbog rezultirajuće nezaposlenosti ili neaktivnosti, i ekonomski problem za kompanije i zemlju (zbog nižih potencijala ekonomskog rasta).

Indeks neravnoteže na tržištu rada mjeri "udaljenost" između ponude i potražnje kvalifikacija - ili jaza relativnog učešća svakog tipa kvalifikacija u ponudi i potražnji za radnom snagom. Kao indikator ponude rada možemo koristiti distribuciju radno sposobnog stanovništva (ili nezaposlenih) prema nivou obrazovanja³⁴ (osnovno, srednje i visoko). Distribucija zaposlenog stanovništva prema nivou obrazovanja može se koristiti kao pokazatelj potražnje za radnom snagom. Rezultati tzv. vertikalne ili obrazovne neusklađenosti prikazani su u tabeli 55.

Tablica 55. Vertikalna obrazovna neusklađenost, 2009-2013.

	2009	2010	2011	2012	2013
Indeks neusklađenosti obrazovanja*, BiH	8,26	7,85	8,09	7,44	7,42

³⁴ Ili distribuciju nezaposlenog stanovništva prema nivou obrazovanja.

Indeks neusklađenosti obrazovanja *, FBiH	10,27	9,86	10,10	8,56	8,89
Indeks neusklađenosti obrazovanja *, RS	5,97	5,07	5,51	6,02	7,24
Indeks neusklađenosti obrazovanja **, BiH	1,37	1,08	1,39	1,29	1,43
Indeks neusklađenosti obrazovanja **, FBiH	2,02	1,58	2,32	1,90	1,77
Indeks neusklađenosti obrazovanja **, RS	0,87	1,22	1,55	0,81	1,66

* Distribucija radno sposobnog stanovništva prema nivou obrazovanja kao pokazatelj ponude radne snage

** Distribucija nezaposlenih prema nivou obrazovanja kao pokazatelj ponude radne snage *Izvor: ARS izvještaj, 2009-2013.*

Vrijednosti indeksa u tabeli su veoma visoke (7,24 za RS i 8,89 za FBiH u 2013.) i konvergiraju tokom vremena. Ove vrijednosti su u nivou EU zemalja sa najvišim vrijednostima indeksa (oko 8).³⁵ Međutim, ako koristimo distribuciju nezaposlenosti prema nivou obrazovanja kao indikator ponude, umjesto distribucije radne snage, obrazovna neusklađenost se značajno smanjuje. Očigledno je da je ovakva vrsta neusklađenosti povezana sa neaktivnošću stanovništva, o čemu je ranije u izvještaju diskutovano.

Kriterij najvišeg dostignutog nivoa obrazovanja ne daje pravi uvid u različite obrazovne profile (oblast obrazovanja, profesija, iskustvo, naknadno usavršavanje, itd.). Na temelju Ankete o radnoj snazi, moguće je uporediti strukturu potražnje (približno mjereno zaposlenima), prema zanimanju, sa strukturom ponude (približno mjereno nezaposlenima), prema posljednjem zanimanju.³⁶ Naravno, ovo podrazumijeva da osobe koje izlaze iz obrazovnog sistema - srednje škole ili fakulteti - i koje čekaju na prvo zaposlenje - uglavnom mlade osobe - nisu uzete u razmatranje. Problem sa mjerenjem ove vrste neusklađenosti u BiH vezan je za činjenicu da je

³⁵ Interesantno je da su najviše vrijednosti ovih indeksa zabilježene za Belgiju i Švedsku (zemlje sa relativno niskom stopom nezaposlenosti), a veoma niske (između 1 i 2) u zemljama kao što su Portugal i Italija (zemlje sa veoma visokom stopom nezaposlenosti) (ZIMMER, 2012).

³⁶ Tzv. Horizontalna neusklađenost.

polovina nezaposlenih bez radnog iskustva. Osim toga, postoji problem u vezi pouzdanosti dobijenih rezultata obzirom na omjer broja ispitanika i ukupnog broja zanimanja. Međutim, ako pogledamo podatke o nezaposlenosti prema nivou i oblasti obrazovanja, čini se da postoji problem horizontalne ili neusklađenosti zanimanja. Više od 70% nezaposlenih svršenika srednjih škola je koncentrisano u područjima tehničkih i građevinskih nauka i usluga. Skoro polovina visoko obrazovanih nezaposlenih je koncentrisana u oblasti društvenih nauka, biznisa i prava (tabela 56.).

Tablica 56. Nezaposlenost prema nivou i području obrazovanja, 2013.

	Udio sa srednjom školom	Udio visoko obrazovanih
Opći program edukacije	7,1	0,4
Pedagoške nauke	0,4	10,8
Umjetnost, humanističke nauke i književnost	0,4	6,0
Društvene nauke, biznis i pravo	9,4	46,6
Strani jezici	0,0	1,2
Biologija i ekologija	0,4	2,8
Prirodne nauke (uključujući fiziku)	0,8	1,2
Matematika i statistika	0,0	0,8
Informatika	1,0	2,0
PC aplikacije	0,5	0,8
Tehnika i građevinarstvo	39,0	14,9
Poljoprivreda i veterina	3,7	1,2
Zdravstvena i socijalna zaštita	2,6	6,8
Usluge (lične, transport, itd.)	32,4	2,8
Nepoznato	2,4	1,6

Izvor: ARS Izvještaj 2013.

Ove nalaze potvrđuju podaci o službeno registrovanim nezaposlenim u RS-u na kraju 2013. godine. Pravnici i ekonomisti čine 43% ukupnog broja registrovanih visoko obrazovanih nezaposlenih u RS. S druge strane, udio tih zanimanja u novom zapošljavanju visoko obrazovanih kadrova u 2013. godini bio je 35% (Tabela 5.6.). Tabela pokazuje značajne razlike u odnosu novog zapošljavanja po zanimanjima u 2013. prema ukupno registrovanoj nezaposlenosti na kraju 2013. godine, od 22,1% do 100,3%. Prosjek za cijelu grupu visoko obrazovanih u 2013. godini bio je 39,1%.³⁷

Tablica 57. Registrovani visoko obrazovani nezaposleni (kraj 2013. godine); RS

Grupa zanimanja	Registrovani nezaposleni na kraju 2013. godine	Zaposleni u 2013. godini	Odnos	Razlika
	1	2	2/1	1-2
Organizatori i srodno	285	63	22,1	222
Turizam, ugostiteljstvo i srodno	210	49	23,3	161
Administratori	93	22	23,7	71
Inženjer menadžeri, krivični istražitelji, sigurnost na radu	322	78	24,2	244
Metalurzi	20	5	25,0	15
Društvene nauke*	490	124	25,3	366

Komunikacija	87	26	29,9	61
Grafički dizajneri	25	8	32,0	17
Advokati	1.745	568	32,6	1.177
Financijski stručnjaci i ekonomisti	4.482	1.474	32,9	3.008
Tekstilna industrija	90	32	35,6	58
Psiholozi, socijalni i medicinski radnici	1.098	405	36,9	693
Nauka - biolozi, ekolozi, fizičari, geografičari, IT, matematičari, prostorni planeri	578	215	37,2	363
Promet i srodno	210	79	37,6	131
Hemičari	141	56	39,7	85
Poljoprivrednici - veterinari	599	241	40,2	358
Umjetnici	113	49	43,4	64

³⁷ Zanimanja sa manje od 20 registrovanih nezaposlenih su isključena iz analize.

Društvene nauke	3.559	1.771	49,8	1.788
Električari i energetska stručnjaci	228	123	53,9	105
Strojari	294	162	55,1	132
Građevinci	378	215	56,9	163
Geolozi - rudari	50	33	66,0	17
Prerađivači hrane	124	83	66,9	41
Željezničari i srodno	26	18	69,2	8
Šumari	101	104	103,0	-3
Ukupno tercijarno	15.348	6.003	39,1	9345

* arheolozi, dokumentaristi, etnolozi, historičari, bibliotekari, komunikacijske studije, lingvisti, muzikolozi, novinari, odnosi s javnošću, politolozi, sociolozi, teolozi

** pedagozi, psiholozi, defektolozi, povjesničari, muzikolozi

Izvor: Zavod za zapošljavanje RS, 2014.

Podaci iz tabele takođe pokazuju da nema registrovanih visoko obrazovanih, nezaposlenih, specifičnih za određene industrije koje su u nekim prethodnim analizama EIS pokazale značajan potencijal za rast i zapošljavanje, kao što su industrija gume i plastike. Dostupnost obučenog osoblja je od strane vlasnika ovih firmi identificirana kao jedno od ključnih ograničenja rastu u ovoj industriji (Halilbašić, 2010).

Dalje, registrovani visoko obrazovani nezaposleni u određenim zanimanjima, kao što su IT stručnjaci³⁴, bez obzira na ranije spomenutu nezadovoljenu potražnju za ovim tipom zaposlenih, potvrđuju problem neusklađenosti vještina³⁵. Obrazovne institucije ne nude vrstu znanja i vještina zahtijevanih od strane poslodavaca.

Ista analiza je urađena za one sa završenom srednjom školom u RS (vidi aneks). Rezultati su u skladu s onima koje smo predstavili za visoko obrazovane.

Još jedna vrsta neusklađenosti koja se analizira u literaturi je geografska neusklađenost. Indikator koji se obično koristi za utvrđivanje geografske neusklađenosti na tržištu rada je disperzija regionalne stope nezaposlenosti. Disperzija regionalnih stopa zaposlenosti je nula kada je stopa zaposlenosti u svim regijama identična, ali raste ako se razlikuju stope nezaposlenosti među regijama.

Važno je napraviti razliku između kvalifikacijske neusklađenosti i neusklađenosti u pogledu vještina (Desjardins i Rubenson, 2011). Prvi tip je lakše mjeriti, ali on ne uzima u obzir razlike u kvalitetu diplome na istom obrazovnom nivou, niti, što je još važnije, dopušta mogućnost da su se vještine radnika poboljšale ili zastarjele od momenta dobijanja diplome. Ipak, nivo stečenog obrazovanja je i dalje glavni signal sposobnosti novoprispjelih na tržište rada.

Uslovi na tržištu rada znatno se razlikuju od jednog kantona/regije (FBiH i RS)³⁸ do drugog. Prema podacima iz ARS 2013, BiH je imala vrlo visoku disperziju stope nezaposlenosti, mnogo veću od svih zemalja u EU.³⁹ Vrijednost varijanse je iznosila 137,84 a standardna devijacija je bila 11,74.

Stručno obrazovanje u BiH

Bosna i Hercegovina je prošla kroz temeljnu socijalnu i ekonomsku transformaciju u proteklih dvadeset godina. Takva tranzicija zahtijeva vrlo fleksibilnu radnu snagu koja je u stanju da se prilagodi promjenjivim potrebama tržišta, posebno u pogledu mogućeg pristupanja EU. Sistem cjeloživotnog učenja je od vitalnog značaja za kontinuirano prilagođavanje baze ljudskih resursa promjenjivim potrebama tržišta rada, budući da moderne tržišne ekonomije zahtijevaju vrlo različit set profesionalnih vještina i kompetencija u svim sektorima u odnosu na prethodnu socijalističku ekonomiju.

Zbog neefikasnosti u usklađivanju ponude sa potražnjom rada, nedostatka prilika za cjeloživotno učenje i zaostajanje u stopama upisa i postignutog nivoa obrazovanja, ljudski kapital u BiH nije dovoljno iskorišten. Osim toga, smatra se da je kvalitet obrazovanja pogoršan za vrijeme tranzicije i da je došlo do promjene u fokusu sa usvajanja praktičnih vještina traženih na tržištu rada na postizanje nedovoljno prepoznatljivih kvalifikacija. Privatni poslodavci općenito nemaju povjerenje u kvalitet vještina i obrazovanje onih koji ulaze na tržište rada, a to doprinosi velikoj

³⁸ O ovome je više riječi bilo na kraju trećeg poglavlja Izvještaja.

NUTS
3nivou.

nezaposlenosti mladih. Vrijednost obrazovanja dodatno je narušena pitanjima upravljanja, transparentnosti i nelojalnom konkurencijom, posebno kod zapošljavanja u javnom sektoru.

Postoji vidljiva neusklađenost između ponude i potražnje na tržištu rada, što je rezultat neadekvatne koordinacije ekonomskog planiranja i obrazovnog sistema, nedostatka koordinacije između poslodavaca i obrazovnih institucija, kao i nemogućnosti službi za zapošljavanje da usklade potrebe poslodavaca i onih koji traže posao, kao i da pruže profesionalnu orijentaciju i savjetodavne usluge. Kao rezultat toga, prema Anketi o radnoj snazi 2013. godine, 83,1% nezaposlenih su bez posla duže od 12 mjeseci, 70,8% su nezaposleni duže od 2 godine i 43,0% duže od 5 godina. Ovi brojevi ukazuju da se radi o problemima strukturne prirode. Izgleda da nezaposleni ne posjeduju vještine da postanu zaposleni, a kompanije, čini se, nemaju potrebe za vrstama vještina raspoloživih u masi dugoročno nezaposlenih.

Ono što možda najviše zabrinjava je da oko polovine nezaposlenih prvi put traže posao, često maturanti srednjih tehničkih ili stručnih škola. Stopa nezaposlenosti onih između 15-24 godine starosti je zapanjujućih 59,1%. Radi se o fundamentalnom problemu na tržištu rada koji čini ekstremno teškim zapošljavanje mladih osoba sa završenom srednjom školom. Ankete firmi i dokazi prikupljeni intervjuisanjem eksperta sugerišu da svršenicima srednjih škola nemaju odgovarajući tip treninga, vještine i iskustva tražena od strane firmi.

Porast nezaposlenosti mladih predstavlja ozbiljan izazov za socijalnu koheziju, obzirom da mladi ljudi koji ne nađu posao, češće završavaju u neformalnom sektoru, u kriminalnim aktivnostima i pod uticajem političkih snaga će tražiti načine za rješavanje ekonomskih problema kroz promociju društvenog konflikta (ETF, 2013).

U ranim 2000-tim stručno obrazovanje i obuka (VET) i cjeloživotno učenje (LLL) u BiH počelo je postepeno dobivati na značaju. Cilj reformskog procesa je bio da se stručno obrazovanje učini više modularnim, fleksibilnim i praktičnim. Napredak je spor i potrebno je dosta vremena prije nego se rezultati reforme odraze na poboljšanje ishoda na tržištu rada.

Glavna ograničenja za reformu sektora VET su sljedeća (ETF, 2012):

- ✚ Nedostatak odgovarajuće opreme u nekim stručnim školama, kao i obuke nastavnika, rezultira velikim razlikama u kvalitetu edukacije. Za otprilike

polovinu stručnih škola je osigurana odgovarajuća oprema kroz proces obrazovne reforme. Nažalost, samo neke od njih koriste dobijenu opremu za organizovanje aktivnosti koje stvaraju dodatne prihode. Nedostatak standardizovane obuke nastavnika svakako je jedan od razloga za to.

- ✚ Nedostatak finansijske autonomije rezultira nedovoljnom konekcijom sa tržištem rada. Postojeći trezorski sistem vidi se kao prepreka za inovacije i generiranje dobiti kroz poslovne aktivnosti. Finansijska autonomija mora biti povezana sa većom odgovornošću za obrazovne ishode. Ovo sada nije slučaj.
- ✚ Upisna politika nije povezana s tržištem rada. Ona više zavisi od postojeće mreže škola, raspoloživih nastavnika i opreme. Iako, neke škole pokušavaju pratiti kretanja na tržištu rada kroz povremene sastanke s biroima za zapošljavanje i privrednim komorama, upisna politika se u principu ne usklađuje sa prikupljenim informacijama. Postoji hitna potreba da tripartitno savjetodavno vijeće vodi glavnu ulogu u tom pogledu, kao što je predviđeno okvirnim zakonom o stručnom obrazovanju. Postoji malo dokaza o njihovom uspostavljanju i još manje povratnih informacija o njihovoj efikasnosti.
- ✚ Neadekvatna organizacija pripravničkog staža. Neki pozitivni primjeri mogu se identificirati, ali oni u principu zavise od agilnosti menadžmenta obrazovnih institucija i interesa poslodavaca. Praktična obuka se uglavnom organizuje u školama, ali je nedovoljna zbog nedostatka opreme i lošeg
- ✚ Edukacija odraslih

Anketa o radnoj snazi sadrži dio koji se odnosi na aktivnosti obuke ispitanika. Ovaj dio ćemo početi sa analizom ovih podataka. Između 2011. i 2013. godine, broj ispitanika koji su odgovorili da su prisustvovali nekoj vrsti kursa ili obuke u protekle četiri sedmice je bio 138, 145 i 131 ili oko 0,64%. Postotak zaposlenih koji su prisustvovali treningu je veći u odnosu na one bez zaposlenja (Tabela 5.7). Procent je približno jednak za FBiH i RS.

Ako ARS 2013 podatke prevedemo na godišnji nivo (s obzirom da se pitanje odnosi na prethodni mjesec), možemo izvesti zaključak da 7,68% radno sposobnog stanovništva godišnje pohađa neki vid kursa ili obuke, 11,64% nezaposlenih i 12,36% zaposlenih.

Tablica 58. Ispitanici koji su prošli neku vrstu treninga, prošli mjesec

Grupa	2011	2012	2013
Ukupno	0,64	0,64	0,64
Zaposleni	1,12	1,25	1,03
Nezaposleni	0,73	0,37	0,97

Izvor: ARS 2011., 2012., i 2013.

Približno jednak broj onih koji su pohađali treninge odgovorio je da je to bilo zbog zahtjeva posla i zbog ličnih razloga. U prosjeku, ispitanici su proveli 48 sati na treninzima. Najveći broj treninga odnosio se na strane jezike (40,6%) i informatiku (12,2%). Od 51,2% ispitanika koji su bili zaposleni u toku treninga, samo 22,2% njih je prisustvovalo treningu u toku radnog vremena.

Kao razloge za relativno nisku stopu pohađanja treninga i nezadovoljavajuću strukturu obuka, stručnjaci iz ove oblasti naglašavaju: nedostatak motivacije firmi i pojedinaca, kvalitet ponuđača i programa za obrazovanja odraslih, nedostatak resursa/subvencija, niska mobilnost radnika i ograničena zapošljivost.⁴⁰

Obrazovanje odraslih je u zastoju zbog kašnjenja u donošenju okvirnog zakona. Međutim, neki početni koraci su poduzeti u RS-u, gdje je usvojen Zakon o obrazovanju odraslih u 2008. godini, i formiran Zavod za obrazovanje odraslih. Ovim zakonom regulisana je organizacija, struktura i menadžment sistema obrazovanja odraslih i cjeloživotnog učenja. Finansiranje obrazovanja odraslih osigurano je iz budžeta RS, budžeta lokalnih zajednica, direktno od strane studenata, poslodavaca i drugih izvora u zavisnosti od interesa za određene obrazovne programe. U FBiH su u 2014. godini pokrenute aktivnosti na izradi okvirnog zakona za obrazovanje odraslih. VET odjel Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje trebao je formirati bazu podataka o ponuđačima obrazovanja odraslih i komisiju za kvalifikacije u skladu s katalogom zanimanja, ali oni još uvijek nisu uspostavljeni.

Srednje stručne škole i dalje su glavni ponuđači obrazovanja odraslih. Pitanja kao što su akreditacije ustanova koje se bave obukom i obrazovanjem odraslih i njihovih certifikata ostaju ključni problemi za subjekte koji nude obuku, kao što su nevladine organizacije, regionalne razvojne agencije i privatne ustanove za obuku.

⁴⁰ Bazirano na intervjuima sa ekspertima koji rade na međunarodnim projektima u domenu obrazovanja odraslih u BiH.

Stručne škole organizuju obuku za odrasle uglavnom u obliku formalnih obrazovnih programa, za one koji nisu završili redovne škole i koji žele da povećaju svoje mogućnosti za zapošljavanje kroz sticanje kvalifikacija i certifikata. Obuka za odrasle odvija se na osnovu istih programa i metodologije korištene u redovnom obrazovanju u stručnim školama. Socijalni partneri nisu uključeni u izradi nastavnih planova i programa. Stoga, obrazovanje odraslih postoji, ali se ne gleda kao poseban element obrazovanja unutar institucija.

Poslodavci nerado prihvataju stručne škole kao davaoce usluga zbog upitnog kvaliteta i većina firmi ne vrednuje formalne diplome, preferirajući praktično stečena znanja, vještine i kompetencije.

Iako u praksi postoje mnogi obrazovni programi i projekti za odrasle, sektorom se ne upravlja bilo kakvim zajednički definisanim standardima i principima ili pravnim regulacijama. Ovaj vid obrazovanja obično finansiraju polaznici, a u izuzetnim slučajevima kompanije ili JSZ.

Certificiranje takođe predstavlja izazov, budući da je neophodno uspostavljanje sistema, kako bi se verificirale kvalifikacije na prepoznatljivom nivou. Certifikati bi morali biti izdati od strane priznatog tijela na osnovu sistema procjene koji uključuje interno testiranje kompetencija potrebnih za kvalifikacije. Institucijama i ponuđačima moraju se dati akreditacije i profesionalne i pedagoške kompetencije trenera moraju biti garantovane. Cijeli sistem mora biti praćen i definisani jasni kriteriji za izbor kontrolora, njihov nivo kvalifikacija, primijenjene metode kontrole i finalne evaluacije.

Pozitivni iskoraci u domenu obrazovanja odraslih u BiH napravljeni su kroz nekoliko međunarodnih projekata. Jedan od takvih projekata je „Podrška obrazovanju odraslih“ koji realizira Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH. Tokom prve faze projekta u periodu 2011-2013. jedan od fokusa je bio na izradi novih neformalnih programa obuka. U saradnji sa lokalnim partnerima izrađeni su i implementirani programi za 16 obuka koji odgovaraju potrebama tržišta. Uglavnom se radi o kraćim programima, od 30 do 35 sati. Kroz realizaciju projekta je ustanovljeno da postoji različit pristup izradi i implementaciji programa obuka. Također su kod određenih ponuđača obuka identificirani problemi prilikom pozicioniranja proizvoda (obuka) na tržištu. U konsultacijama sa ponuđačima obuka

identificirane su zajedničke potrebe i oblasti u kojima postoji mogućnost unapređenja njihovog kapaciteta i poslovanja. One se odnose na pet dimenzija koje čine prioritetna područja djelovanja za period 2014-2016. godina: (1) istraživanje tržišta obuka i potreba poslodavaca, (2) razvijanje metodologije izrade programa obuka za odrasle osobe, (3) rad sa odraslim polaznicima obuka, (4) pozicioniranje obuka na tržištu, (5) umrežavanje ponuđača obuka.

Naglasak ovog projekta je više na tržišnom vrednovanju programa obuka, manje na zvaničnoj verifikaciji znanja usvojenih od strane polaznika. U okviru projekta razvijena je i posebna web stranica ponuđača obuka za odrasle: www.obuke.ba.

Drugi važan projekat je "Vještine za poslove/Prilika Plus" projekat. Radi se o projektu unutar portfolija zapošljavanja mladih Švicarske agencije za razvoj i saradnju (SDC) kojeg čine tri projekta: projekat zapošljavanja mladih (YEP), vještine za poslove / Prilika Plus (SfJ/PP) i Market Makers projekat. Ove tri intervencije fokusirane su na usklađivanje ponude i tražnje na tržištu, omogućavajući bolje funkcionisanje posredničke funkcije i podržavajući veću zapošljivost mladih nezaposlenih osoba.⁴¹

Na bazi analize komparativnih prednosti BiH ekonomije i nakon konsultacija sa poslovnom zajednicom (kroz asocijacije poslodavaca) projekat je identificirao šest oblasti/industrija u kojima je podržan razvoj osam trening centara. Unutar svake oblasti/industrije identificirana su deficitarna zanimanja i razvijeni su programi obuke za njih, ukupno 31 program. Pregled oblasti/industrija, centara i programa prezentiran je u tabeli ispod.

Tablica 59. Pregled oblasti, centara i programa obuke

Oblasti/industrije	Trening centri	Trening programi
Stolarija i građevinarstvo	Centar za obuku za završne radove u građevini – Specijalist Miral – Radionica za obuku u proizvodnji stolarije, Velika	Fasader, dekorater, keramičar, moler, fasader termoizolacionih fasada, ALU i PVC staklar, ALU i PVC stolar

⁴¹ Kako je navedeno na web stranici projekta: "Dok projekti pokazuju značajne rezultate, njihov uticaj je ograničen obzirom na vrlo mali broj ukupno otvorenih novih poslova u BiH. Efektivne mjere na strani tražnje za radom, npr. kreiranje novih poslova i nadgradnja postojećih, trebalo bi stoga stimulisati kroz novoodobreni Market Maker program."

	Kladuša	
Tekstil, koža i obuća	Sanino – Radionica za obuku u industriji obuće, Prnjavor, Derventa	Izrađivač noževa za iskrajanje obuće, obrađivač gornjih dijelova obuće, iskrajač gornjih dijelova obuće, šivač gornjih dijelova obuće
Drvo i namještaj	WMTA Srbac – Centar za stručnu obuku odraslih Format – Centar za doedukaciju u proizvodnji namještaja Sarajevo	Softverske obuke, arhitekta tehničar, lakirer, tapetar, stolar – montažer, CNC programer, CNC operater
Obrada metala	INTERA Tehnološki park, Mostar WMTA Srbac – Centar za neformalno obrazovanje odraslih	Tokar, monter solarnih panela za proizvodnju toplotne energije, monter solarnih panela za proizvodnju električne energije, CNC operater, CNC programer
Kulinarstvo i ugostiteljstvo	GastroID – Centar za obuku u kulinarstvu i ugostiteljstvu, Sarajevo, Konjic	Slastičar, voditelj, restorana, hotelski konobar, kuhar
Proizvodnja voća i povrća	Poljoprivredna škola – Ogledni centar za obrazovanje odraslih u proizvodnji i preradi hrane, Banjaluka	Proizvođač povrća u plasteniku, voditelj proizvodnje povrća u plasteniku, proizvođač povrća na otvorenom, voćar

Izvor: Prilika + web stranica (<http://prilikaplus.ba/>)

Ovo su programi koji, u poređenju sa onima razvijenim kroz ranije pomenuti GTZ projekat, traju duže i koštaju više. U narednom periodu plan je povećati broj centara za obuku sa 8 na 16 i veći naglasak staviti na razvoj formalnih mehanizama certificiranja

i verifikacije usvojenih znanja polaznika programa, kao i povećati saradnju sa srednjim stručnim školama.

Trenutno stanje:

- ✚ Iako je moguće identificirati određeni ograničeni progres u modernizaciji obrazovnog sistema u posljednjih deset godina, ključni izazovi su još uvijek tu. Između ostalog, suviše kompleksan institucionalni okvir i administrativna fragmentiranost, rigidnost obrazovnog sistema, loši obrazovni ishodi, itd.
- ✚ BiH zaostaje za zemljama regije kada se radi o stopama upisa, posebno za visoko obrazovanje
- ✚ Stope postignutog obrazovanja, iako su se poboljšale u zadnjih pet godina, još uvijek su niske, sa 41,7% radno sposobnog stanovništva sa završenom osnovnom školom i manje
- ✚ Više od 79% radno sposobnog stanovništva sa osnovnim obrazovanjem ili manje je izvan radne snage; i samo 14,9% ih je zaposleno
- ✚ Sa završenom srednjom školom šanse da se pronade zaposlenje značajno rastu U periodu 2009-2013. godina učešće u radnoj snazi i zaposlenost su smanjeni među onima sa srednjim i visokim obrazovanjem. Stopa nezaposlenosti visoko obrazovanih u ovom periodu je gotovo udvostručena
- ✚ Postoji značajna razlika u učešću u radnoj snazi i postignutom stepenu obrazovanja između muškaraca i žena. Više od polovine radno sposobnih žena su završile osnovno obrazovanje ili manje, i manje od 10% njih radi. Ogromna većina žena sa završenom samo osnovnom školom je ekonomski neaktivna
- ✚ Prema podacima za 2013. godinu, 83,1% nezaposlenih na posao čeka duže od 12 mjeseci, 70,8% su nezaposleni duže od 2 godine i 43,0% duže od 5 godina. Ovi brojevi sugerišu da se radi o problemima strukturne prirode.
- ✚ Oko polovine nezaposlenih traži posao po prvi put, vrlo često svršenicima tehničkih i stručnih škola. Stopa nezaposlenosti među onima uzrasta 15-24 godine je zabrinjavajućih 59,1%.

- ✚ Tokom ranih 2000-tih, stručno obrazovanje i trening i cjeloživotno učenje u BiH počeli su postepeno dobivati na značaju. Namjera reformskih procesa bila je da se stručno obrazovanje učini više modularnim, fleksibilnim i praktičnim. Progres u ovoj oblasti je spor i biće potrebno određeno vrijeme prije nego se rezultati reformi reflektiraju na poboljšane ishode tržišta rada.
- ✚ Glavna ograničenja za reformu sektora VET su sljedeća (ETF, 2012): nedostatak odgovarajuće opreme kao i obuke nastavnika; nedostatak (finansijske) autonomije škola; upisna politika nije povezana s tržištem rada; neadekvatna organizacija pripravničkog staža; nedostatak promocije preduzetništva; ne postoji zajednička evaluacija postojećih nastavnih planova i programa i njihove relevantnosti za tržište rada.
- ✚ U 2013 približno 7,68% radno sposobnog stanovništva je pohađalo neki oblik kursa ili obuke, 11,64% nezaposlenih i 12,36% zaposlenih. Najveći broj obuka bio je vezan za strane jezike (40.6%) i kompjutersku pismenost (12.2%). Od 51,2% ispitanika koji su bili zaposleni tokom obuke, samo 22,2% njih je pohađalo obuku u toku radnog vremena
- ✚ Određeni pozitivni iskoraci u domenu obrazovanja odraslih u BiH napravljeni su kroz nekoliko međunarodnih projekata

ZAKLJUČAK

Na samom kraju važno je istaknuti da smo dokazali sve naše polazne hipoteze. Naime, iako je moguće identificirati određeni ograničeni progres u modernizaciji obrazovnog sistema u posljednjih deset godina, ključni izazovi su još uvijek tu. Između ostalog, suviše kompleksan institucionalni okvir i administrativna fragmentiranost, rigidnost obrazovnog sistema, loši obrazovni ishodi, itd.

BiH zaostaje za zemljama regije kada se radi o stopama upisa, posebno za visoko obrazovanje. Stope postignutog obrazovanja, iako su se poboljšale u zadnjih pet godina, još uvijek su niske, sa 41,7% radno sposobnog stanovništva sa završenom osnovnom školom i manje. Više od 79% radno sposobnog stanovništva sa osnovnim obrazovanjem ili manje je izvan radne snage; i samo 14,9% ih je zaposleno. Sa završenom srednjom školom šanse da se pronađe zaposlenje značajno rastu U periodu 2009-2013. godina učešće u radnoj snazi i zaposlenost su smanjeni među onima sa srednjim i visokim obrazovanjem. Stopa nezaposlenosti visoko obrazovanih u ovom periodu je gotovo udvostručena. Postoji značajna razlika u učešću u radnoj snazi i postignutom stepenu obrazovanja između muškaraca i žena. Više od polovine radno sposobnih žena su završile osnovno obrazovanje ili manje, i manje od 10% njih radi. Ogromna većina žena sa završenom samo osnovnom školom je ekonomski neaktivna.

Prema podacima za 2013. godinu, 83,1% nezaposlenih na posao čeka duže od 12 mjeseci, 70,8% su nezaposleni duže od 2 godine i 43,0% duže od 5 godina. Ovi brojevi sugeriraju da se radi o problemima strukturne prirode. Oko polovine nezaposlenih traži posao po prvi put, vrlo često svršenicima tehničkih i stručnih škola. Stopa nezaposlenosti među onima uzrasta 15-24 godine je zabrinjavajućih 59,1%. Tokom ranih 2000-tih, stručno obrazovanje i trening i cjeloživotno učenje u BiH počeli su postepeno dobivati na značaju. Namjera reformskih procesa bila je da se stručno obrazovanje učini više modularnim, fleksibilnim i praktičnim. Progres u ovoj oblasti je spor i biće potrebno određeno vrijeme prije nego se rezultati reformi reflektiraju na poboljšane ishode tržišta rada.

U 2013 približno 7,68% radno sposobnog stanovništva je pohađalo neki oblik kursa ili obuke, 11,64% nezaposlenih i 12,36% zaposlenih. Najveći broj obuka bio je vezan za strane jezike (40.6%) i kompjutersku pismenost (12.2%). Od 51,2% ispitanika koji su bili zaposleni tokom obuke, samo 22,2% njih je pohađalo obuku u toku radnog vremena

LITERATURA

Knjige:

1. Ajdukovic, M. (2008): Socijalni problemi, socijalni rizici i suvremeni socijalni rad, Revija za socijanu politiku.
2. Ajduković, M., Rusac, S., Ogresta J., (2007), Izloženost starijih osoba nasilju u obitelji, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Studijski centar socijalnog rada, pregledni članak
3. Analiza tržišta rada i zapošljavanja u Federaciji Bosne i Hercegovine u 2012. godini, s procjenama za 2013. godinu, Federalni zavod za zapošljavanje, Sarajevo, 2013.
4. Analiza tržišta rada i zapošljavanja u Federaciji Bosne i Hercegovine u 2011. godini, s procjenama za 2012. godinu, Federalni zavod za zapošljavanje, Sarajevo, 2012.
5. Anketa o radnoj snazi 2012, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2012.
6. Anketa o radnoj snazi 2013: preliminarni rezultati Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2013.
7. Avramov, D., Maksova, M., (2003): Active aging in Europe, Concil the L'Europe, Strasbourg.
8. Babić, N., Buljubašić, S., (2010.): Novi socijalni rizici, Hrestomatija, Sarajevo
9. Bašić, S., Miković, M., (2011.): Siromaštvo i socijalna isključenost, Hrestomatija,
10. Becker, S., (1997): Responding to Poverty, Longam, London and New York.
11. Bilten Federalnog zavoda za zapošljavanje, decembar 2012.

12. Dr. sc. Dženana Husremović, Sidik Lepić, Mike Chambers, Maja Zirojević-Bužo, Priručnik za nastavno osoblje, Program upravljanja karijerom. Radni materijali YEP-a. Sarajevo: GOPA mbH, predstavništvo za Bosnu i Hercegovinu, 2014.
13. Dr. sc. Dženana Husremović, Sidik Lepić, Mike Chambers, Maja Zirojević-Bužo, Prilozi za mlade, Program upravljanja karijerom. Radni materijali YEP-a. Sarajevo: GOPA mbH, predstavništvo za Bosnu i Hercegovinu, 2014.
14. EUROPE 2020 – A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth.
15. Europska socijalna povelja, (1996), Strassbourg
16. Gidens, E., (2003.): Sociologija, Beograd
17. Glasovi mladih – Istraživanje o mladima u BiH, Kvantitativni rezultati, MDGF, Sarajevo, 2012.
18. Glasovi mladih—Istraživanje o mladima u BiH, Kvantitativni rezultati, MDGF, Sarajevo, 2012.
19. Global Entrepreneurship Monitor 2012, Global Report.
20. Hadžimahmutović, Belma i Martić, Marko. Nezaposlenost mladih: EU i BiH dijele isti problem, mogu li rješenja biti zajednička? Centar za istraživanja i studije GEA, Novembar 2013.
21. Haralambos, M., Holborn, M., (2002.): Sociologija, Zagreb
22. Kljajić, V., Arnautović, A., (2001): Zdravstvena i socijalna zaštita, FPN, Sarajevo.
23. Kulenović, Jan Zlatan. Priručnik za mlade Iskoristi Mogućnost. Radni materijali YEP-a. Sarajevo: GOPA mbH, predstavništvo za Bosnu i Hercegovinu, 2014.

24. Lakoća poslovanja u Bosni i Hercegovini za 2011. godinu“, Svjetska banka, Federalni zavod za programiranje i razvoj, 2011.
25. Ljudska prava u svijetu rada, pravo na rad i ljudska prava u svezi s radom, u Razumijevanje ljudskih prava: priručnik o obrazovanju za ljudska prava, Urednik/ci: Wolfgang Benedek i Minna Nikolova, Mreža za ljudsku sigurnost, ETC Graz i Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo, 2005. Dostupno na: <http://www.etc-graz.at/typo3/index.php?id=710>
26. Marklund, S.,(2002): Socijalna politika i siromaštvo u posttotalitiranoj Evropi, Socijalna misao, Beograd.
27. Miković, M. (2007): Socijalne potrebe i socijalni problemi Sarajevo: Savez društva prosvjetnih radnika BiH.
28. Miković, M., (2001), Djeca i starije osobe: marginalne grupe u bh. Društvu
29. Miković, M., (2005.): Osnove socijalne politike, Sarajevo
30. Miković, M., (2010.): Socijalni status, potrebe i briga o starijim osobama u BiH, Godišnjak, Sarajevo
31. NSHC/ Novosadski humanitarni centar, (2006), Kućna nega i pomoć u kući starijim osobama – Priručnik za volontere, Novi Sad
32. Pečjak, V., (2001), Psihologija treće životne dobi, Zagreb, Prosvjeta
33. Potočnjak, Ž., (2000): Nove mirovinske formule mirovinskog osiguranja generacijske solidarnosti, Revija za socijalnu politiku br 1. Studijski centar socijalnog rada, Pravni fakultet, Zagreb.
34. Projekat zapošljavanja mladih. Priručnik za rad u Klubu za traženje posla, Radni materijali YEP-a. Sarajevo: GOPA mbH, predstavništvo za Bosnu i Hercegovinu, 2011, 2013.
35. Schaie, W.K., Willis, S.L., (2001.): Psihologija odrasle dobi i starenja, Naklada Slap, Zagreb

36. Sipos, S.,(1995): Obiteljske naknade i pomoć siromašnim u srednjoj i istočnoj Evropi, Revija za socijalnu politiku, Studijski centar socijalnog rada, Pravni fakultet, Zagreb.
37. Smolić – Krkolić, N., (1974.): Gerontologija, TIZ Zrinski, Čakovec
38. South East Europe Regular Economic Report No. 4, Svjetska banka, juni 2013.
39. Strategija zapošljavanja Federacije Bosne i Hercegovine (2009-2013), Ministarstvo civilnih poslova BiH, Sarajevo, 2008.
40. Stubbs, P., Gregson, K., (ur) (1998): Socijalna politika, zaštita i praksa- Briga o ugroženim grupama u BiH, Svjetlost, Sarajevo.
41. Šućur, Z. (2001): Siromaštvo: teorije,koncepti i pokazatelji, Zagreb, Pravni fakultet.
42. Termiz, Dž., (2003), Metodologija društvenih nauka, TDK Šahinpašić Sarajevo
43. Termiz, Dž., Milosavljević, S., (2000), Praktikum iz metodologije politikologije, Sarajevo
44. UN, (2008), Vodič za nacionalnu implementaciju Madridskog internacionalnog plana akcije o starenju, odjeljenje za ekonomska i socijalna pitanja UN, New York
45. Vidanović, I., (2006), Rečnik socijalnog rada, Beograd
46. Zakon o radu, Službene novine Federacije BiH, br. 43/99, 29/03.
47. Zakon o volontiranju, Službene novine Federacije BiH, br. 110/12.
48. Žganec, N., (1995), Savjetovanje: starost i starenje – izazovi sadašnjice
49. Žganec, N., Rusac, S., Laklija M., (2007), Trendovi u skrbi za osobe starije životne dobi u Republici Hrvatskoj i u zemljama Europske unije

Internet izvori:

1. Svjetska banka (2009): Zaštita siromašnih u vrijeme globalne krize:Ažurirani izvještaj o siromaštvu za BiH. Dostupno na www.worldbank.org.ba
2. Web stranica Youth employment project YEP: www.yep.ba.
3. EUROSTAT. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>
4. Al Jazeera Balkans web: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/zaposljavanje-u-vrijeme-mrsavih-budzeta>
5. Podaci Eurostata o trendovima i situaciji na EU tržištu rada: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Labour_market_and_labour_force_statistics
6. CPU – Centar za politike i upravljanje, <http://www.cpu.org.ba/media/8126/CPU-Povezanost-trzista-rada-i-obrazovanja.pdf>
7. Bijela knjiga za 2011. godinu, Vijeće stranih investitora u BiH, www.fic.ba

POPISI

Slike

Figure 1. Dekompozicija stope rasta outputa; BiH i entiteti, 2010-2013.	17
Figure 2. Pasivnost stanovništva, prosjeci grupa zemalja i 15 zemalja sa pasivnošću stanovništva preko 60%, 2013.	Error! Bookmark not defined.
Figure 3. Grafikoni stanovništva u BiH.....	Error! Bookmark not defined.
Figure 4. Ukupna ekonomska aktivnost	63
Figure 5. Dijelovi NOE.....	64
Figure 6. Učešće radnosposobnog stanovništva (15+) na tržištu rada prema dostignutom nivou obrazovanja, 2013., %	81
Figure 7. Nivo obrazovanja i stope nezaposlenosti, 2009. i 2013., %	82
Figure 8. Broj nezaposlenih sa visokim obrazovanjem u odnosu na broj diplomiranih studenata u BiH, 2006-2013., (000).....	82

Tabele i grafikoni

Tablica 1. BDP po stanovniku nije vođen rastom zaposlenosti.....	18
Tablica 2. Poslovi koje je potrebno kreirati da bi se dostigla EU (u 000)	20
Tablica 3. Procijenjena veličina ukupne zaposlenosti, BiH, 2013.....	24
Tablica 4. Izabrani demografski indikatori za regiju jugoistočne Evrope	30
Tablica 5. Stanovništvo prema spolu i starosnoj grupi, 1950. i 2013. a) 1950	31
Tablica 6. Stanovništvo u urbanim i ruralnim područjima prema spolu	32
Tablica 7. Stanovništvo prema spolu i entitetima.....	32
Tablica 8. Broj radnih dozvola izdatih strancima od strane Agencije za zapošljavanje BiH.....	34
Tablica 9. Radno sposobno stanovništvo po entitetu i spolu	40
Tablica 10. Učešće u radnoj snazi (%) po entitetu i nivou obrazovanja.....	41
Tablica 11. Učešće u radnoj snazi (%) prema dostignutom nivou obrazovanja i starosnoj grupi	42
Tablica 12. Ekonomski neaktivno stanovništvo prema nivou obrazovanja.....	42
Tablica 13. Ekonomski neaktivno stanovništvo prema starosnim grupama.....	43
Tablica 14. Nezaposlenost prema spolu, starosnoj grupi i mjestu boravka.....	43
Tablica 15. Nezaposleni prema spolu i starosnoj grupi	44
Tablica 16. Nezaposlenost prema spolu i entitetu	45
Tablica 17. Učešće mladih nezaposlenih u populaciji mladih, prema spolu i entitetu ...	45
Tablica 18. Trajanje nezaposlenosti prema spolu	46
Tablica 19. Zaposlenost po sektoru i spolu.....	48
Tablica 20. Sektorska zaposlenost po entitetima	49
Tablica 21. Zaposlenost prema tipu ugovora i starosnoj grupi.....	50
Tablica 22. Učešće u ukupnoj zaposlenosti (%) prema tipu ugovora, spolu i starosnoj grupi	50

Tablica 23	51
Tablica 24. Zaposleni prema satima rada sedmično i spolu	51
Tablica 25. Broj zaposlenih koji rade više od 48 sati sedmično prema nivou obrazovanja i entitetu	52
Tablica 26. Broj zaposlenih sa drugim poslom prema statusu zaposlenosti.....	52
Tablica 27. Mobilnost radne snage između radnih statusa od 2012. do 2013. godine ...	53
Tablica 28. Osobe koje su promijenile status iz nezaposlenosti u 2012. u zaposlenost u 2013. prema nivou obrazovanja i entitetu.....	54
Tablica 29. Osobe koje su promijenile status iz zaposlenosti u 2012. u nezaposlenost u 2013. prema nivou obrazovanja i entitetu.....	54
Tablica 30. Osobe koje su promijenile status iz 2012 u 2013, prema starosnoj grupi i entitetu	55
Tablica 31. Karakteristike tržišta rada prema regijama u BiH	56
Tablica 32. Neto migracije i druge karakteristike regija u BiH.....	57
Tablica 33. Demografske karakteristike regija u FBiH	58
Tablica 34. Nivo siromaštva i drugi indikatori kvaliteta života po regijama/kantonima u BiH.....	59
Tablica 35. Raskorak između BDP-a po proizvodnoj i rashodovnoj metodi (u mln KM)	65
Tablica 36. Veličina neformalne ekonomije, BiH 1999-2008.....	65
Tablica 37. Prilagođavanje za neuključenost, 2007.....	67
Tablica 38. Veličina neformalnog zaposlenosti (u 000 i %).	68
Tablica 39. Neformalno zaposlenost i penziono osiguranje, 2013. (u 000)	69
Tablica 40. Neformalna zaposlenost prema statusu zaposlenosti, BiH, 2011-2013. (u %)	70
Tablica 41. Urbano i ruralno stanovništvo i neformalna zaposlenost, BiH, 2013.	70
Tablica 42. Neformalnosti i industrijski sektor, 2011-2013. (u %)	71
Tablica 43. Razlozi za privremeni ugovor o radu u formalnom ili neformalnom sektoru, 2011-2013.	72
Tablica 44. Neformalna zaposlenost prema tipu vlasništva, BiH, 2011-2013	72
Tablica 45. Zaposleni i njihov drugi posao, 2011-2013.	73
Tablica 46. Obrazovanje i neformalna zaposlenost, BiH, 2011-2013. prosjek	73
Tablica 47. Neformalnost prema spolu, BiH i entiteti, 2011- 2013.....	74
Tablica 48. Obavezno penziono osiguranje, BiH i entiteti, 2011-2013.....	76
Tablica 49. Stope upisa i drugi indikatori obrazovanja u BiH vs. druge zemlje bivše Jugoslavije	78
Tablica 50. Postignuti nivoi obrazovanja, 2013., %	79
Tablica 51. Karakteristike radne snage prema nivou obrazovanja, % radno sposobnog stanovništva (15+).....	84
Tablica 52. Vertikalna obrazovna neusklađenost, 2009-2013.	86
Tablica 53. Nezaposlenost prema nivou i području obrazovanja, 2013.	88
Tablica 54. Registrovani visoko obrazovani nezaposleni (kraj 2013. godine); RS	89
Tablica 55. Ispitanici koji su prošli neku vrstu treninga, prošli mjesec.....	93
Tablica 56. Pregled oblasti, centara i programa obuke.....	96

Skraćenice

- ✚ APD Anketa o potrošnji domaćinstava
- ✚ APTR Aktivne politike na tržištu rada
- ✚ ARS Anketa o radnoj snazi
- ✚ ASBiH Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine
- ✚ BD Brčko Distrikt
- ✚ BDP Bruto domaći proizvod
- ✚ BiH Bosna i Hercegovina
- ✚ CCI Centar civilnih inicijativa
- ✚ CISOs Centri za informisanje, savjetovanje i trening
- ✚ DEP Direkcija za ekonomsko planiranje
- ✚ EBRD Evropska banka za obnovu i razvoj
- ✚ EU Evropska Unija
- ✚ FBiH Federacija Bosne i Hercegovine
- ✚ FISIM Indirektno mjerene usluge finansijskog posredovanja
- ✚ GDP pc Bruto domaći proizvod po stanovniku
- ✚ GTZ Njemačka organizacija za tehničku saradnju
- ✚ ICLS Međunarodna konferencija statističara rada
- ✚ IPARD Instrument za pretpristupnu pomoć za ruralni razvoj
- ✚ JSZ Javne službe za zapošljavanje
- ✚ KM Konvertibilna marka (BAM)
- ✚ LLL Cjeloživotno učenje
- ✚ LSEs Level Large-Scale Enterprises
- ✚ NEET Ni zaposleni, ni u formalnom programu obrazovanja ili obuke

- ✚ NOE Neopažena ekonomija
- ✚ NUA Neuključene aktivnosti
- ✚ PDV Porez na dodanu vrijednost
- ✚ PIU SESER Jedinica za implementaciju projekata socio-ekonomske podrške, obuke i zapošljavanja
- ✚ RPT Regionalni paktovi za zapošljavanje
- ✚ RS Republika Srpska
- ✚ SDC Švicarska agencija za razvoj i saradnju
- ✚ SDI Strane direktne investicije
- ✚ SNR Sistem nacionalnih računa
- ✚ SSNESP Projekat Podrška mrežama socijalne sigurnosti i zapošljavanja
- ✚ SZBiH Strategija zapošljavanja BiH 2010-2014
- ✚ UN Ujedinjene Nacije
- ✚ UNDP Razvojni program Ujedinjenih nacija
- ✚ UNFPA Populacijski fond Ujedinjenih nacija
- ✚ UNICEF Fond za djecu Ujedinjenih nacija
- ✚ VET Stručno obrazovanje i obuka
- ✚ WB Svjetska banka
- ✚ YEP Projekat zapošljavanja mladih
- ✚ YERP Projekat zapošljivosti i zadržavanja mladih

PRILOZI

Biografija kandidata: Mehmed Muharemović

Datum rođenja: 28.08.1983 Sarajevo/Centar

Adresa: Sarajevo,Centar,ul.Nahorevo 38, 71000

Kontakt: 061456234 , **mail:** mesa.8378gmail.com

Zanimanje: S.sar. Radno okupacioni tarapeut

Jezik: Engleski

IT Sistemi: Windos,Word,Exel,Power point...

Obrazovanje: Osnovna škola "Alija Nametak",Srednja medicinska škola Bjelave,Fakultet Političkih nauka Sarajevo, odsjek Politologija, master studij iz Sociologije,240ETCS.

Posao: od 2002 godine Klinički centar Sarajevo do 2016, K.J.U.Odgojni centar od 2016g.

ZAHVALNICA

Zahvaljujem se svom uvaženom mentor, **prof. dr. Senadinu Laviću** , bez čijih smjernica ovaj rad ne bi imao smisla. Takođe, zahvaljujem se svima onima koji su doprinijeli da ovaj rad bude završen i da u njemu bude što više kvalitetnih informacija i činjenica o ovako zanimljivoj temi sa kojom se bavimo. Nadam se da će budući čitatelji pronaći u ovome radu mnoge zanimljivosti i olakšati sebi buduća istraživanja.